

GİRİŞ

Anadolu ve İran coğrafyasında kurulan devletler, en eski çağlardan itibaren mücadele halinde olagelmışlerdir. Zira bu coğrafyalar, iki büyük medeniyetin ve kültürün temsilcileridir. Nitekim bu iki coğrafya; eski çağda Lidyalılar ile Persler, Romalılar ile Perslerin mücadelesine sahne olurken; Orta Çağda Anadolu Selçuklu – İlhanlı mücadelelerine sahne olmuştur. Bu mücadele Yeni Çağda, Osmanlı Devleti ile İran’da kurulan Safevi Devleti devirlerinde de devam etmiş ve aralıklarla yaklaşık 250 yıl sürmüştür.

Safevi Devleti, 1501 yılında Şah İsmail (1501-1524) tarafından Azerbaycan’da kurulmuştur. İsmail’in Şah ünvanını kullanması ve Şii İslam’ın *İmamiye* formunu devletin resmi dini ilan etmesi, Fars ve İran tarihinin dönüm noktası olmuştur.¹ Şah İsmail döneminde Şiiliğin bu derece ön plana çıkarılmasının temel nedeni, Sünni Osmanlı ve Özbeklere karşı sağlam bir dini - siyasi politika oluşturma arzusudur. Bu politikanın temellerine inildiğinde ise Osmanlı - Safevi mücadelesinin, iki devletin birbirine üstünlük sağlama çabasından çok, Sünni - Şii çatışması ve bu çatışmanın siyasi tezahürleri olduğunu görüyoruz.² Bu temel nedenin yanında, Osmanlı ve Safevi Devletlerini karşı karşıya getiren birkaç farklı neden daha vardır. Bunlardan en önemlisi Orta Asya’dan gelen ve Akdeniz’e kadar uzanan ticaret yollarına egemen olma düşüncesine dayanmaktadır³. Diğer bir neden ise Anadolu’nun siyasi ve kültürel birliğini bozma çabası içinde olan Safevilere karşı, Osmanlı Devletinin nefsi-müdafaasıdır⁴. Batılı tarihçiler ise genel olarak Osmanlı- Safevi mücadelesine Şii - Sünni çatışması olarak bakmışlardır. Hiç şüphesiz Avrupalı tarihçilerin zihninde böyle bir kanaatin oluşmasında, Avrupa’da onlarca yıl süren Katolik-Protestan çekişmesinin etkisi de vardır.⁵

¹ Mirza Abbaslı, “Safevilerin Kökenine Dair”, **Bellekten**, c.40, S. 158, T.T.K. Basımevi, Ankara 1976, s.287,288.

² H. Mustafa Eravcı, “Safevi Hanedanı”, **Türkler Ansiklopedisi**, c.VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.882.

³ Vecih Kevserani, **Osmanlı ve Safevilerde Din-Devlet İlişkisi**, Çev. Muhlis Canyürek, Denge Yayınları, İstanbul 1992, s.75-80.

⁴ Ahmet Yaşar Ocak, **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler, 15. 17. Yüzyıllar**, İstanbul 1999, s.75.

⁵ Giorgio Rota, “Safevi İran’ı İle Venedik Cumhuriyeti Arasındaki Diplomatik İlişkilere Genel Bir Bakış”, Çev. Nasuh Uslu, **T.A.**, c.VI, s.903.

Yukarıda saydığımız nedenler çerçevesinde, Osmanlı ve Safevilerin ilk büyük çarpışması, XVI. Yüzyılda, Yavuz Sultan Selim (1512-1520) döneminde olmuştur. Şah İsmail'in, ülkesini genişletmek için Orta ve Doğu Anadolu'ya yönelmesi ve buradaki Türkmen nüfus üzerinde hakimiyet kurmaya çalışması, Yavuz Sultan Selim'in ise, Devletini korumak ve Anadolu'daki Şii propagandasını ortadan kaldırmak istemesi, 1514 Çaldıran savaşını kaçınılmaz hale getirdi. 23 Ağustos 1514'te yapılan Çaldıran savaşında, Safevi Şahı İsmail'e büyük bir darbe vuruldu ve bu dönemin ardından, aralılarla yaklaşık 250 yıl sürecek mücadele başlamış oldu. 1518 yılında Yavuz Sultan Selim, Safevileri ortadan kaldırmak amacıyla İran üzerine tekrar yürüyüşe geçti. Ancak Fırat kıyılarına gelindiğinde, orduda huzursuzluk çıkması, Yavuz Sultan Selim'in bu seferden vazgeçmesine sebep oldu⁶. Şah İsmail döneminden sonra, Safevilerin Osmanlıya karşı meydan savaşlarından daima kaçındıkları, buna karşın küçük gruplar halinde Osmanlı ordusuna saldırarak, yıpratma savaşı izledikleri söylenebilir. Özellikle Yavuz Sultan Selim döneminde, Safevilerin Çaldıran'da aldıkları darbe, onlar için büyük bir ders olmuştur.

Safevilerin bu taktiklerine karşın Osmanlılar, Doğu Anadolu'daki stratejik öneme sahip kaleleri tahkim ettiği gibi, bu bölgedeki aşiretlerden, Safevilere yardımda bulunan ve onları destekleyenler şiddetle cezalandırıldı. Ayrıca Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da ki kalabalık ve köklü bazı aşiretlerin Balkanlarda istihdam edilmek üzere göç ettirildiği de bilinmektedir⁷. Buna rağmen Osmanlı – Safevi mücadelesi son bulmadı. 1520 yılında Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566), babası Yavuz Sultan Selim'in yerine tahta geçti ve Avrupa'ya yapacağı seferlerde, arkasında bir tehlike bırakmamak için Safevilere antlaşma çağrısı yaptı. Bu çağrıya karşın, Safevi Şahı İsmail'den olumlu bir cevap gelmedi⁸.

Şah İsmail'in 1524 yılında ölümünün ardından Safevi tahtına Şah Tahmasb (1524-1576) geçti. Kanuni Sultan Süleyman, Şah Tahmasb'ın tahta çıkışını tebrik etmediği gibi, 1525 yılında Safevi Şahına tehdit dolu bir mektup yolladı ve yakında İran

⁶ Remzi Kılıç, **XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı – İran Siyasi Antlaşmaları**, Tez Yayınları, İstanbul 2001, s.25.

⁷ Faruk Sümer, **Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, T.T.K. Basımevi, Ankara 1992, s. 154,155.

⁸ Kılıç, **a.g.e.**, s.29.

üzerine sefere çıkacağını bildirdi⁹. 1529 yılında, Bağdad valisi olan Musullu kabilesinden Zülfikar Han, Şah Tahmasb yerine Osmanlı'ya bağlılığını bildirdi ve Kanuni Sultan Süleyman adına para bastırıldı. Bunun üzerine Şah Tahmasb, Bağdad'ı tekrar ele geçirmek gayesiyle harekete geçti. Zülfikar Han, kardeşlerinin ihaneti sebebiyle Safevilere mağlup olunca, Şah Tahmasb Bağdad'a vali olarak Şerefeddinoğlu Tekeli Mehmed Hanı atadı. Bunun yanında, Bitlis hakimi Şeref Hanın Safevilere bağlılığını bildirmesi, Şah Tahmasb'ın Osmanlı içlerine casuslar yollayarak Şiilik propagandası yaptırması, Kanuni Sultan Süleyman'ın doğu seferini kaçınılmaz hale getirdi¹⁰.

Batı sınırındaki işlerini tamamlayan Kanuni Sultan Süleyman, 1534 yılında İrakeyn seferine çıktı. Kanuni Sultan Süleyman önce Azerbaycan'a yürüdü ve Tebriz'i aldı. Safeviler bunun üzerine başkentlerini Kazvin'e taşıdılar. Şah Tahmasb, Çaldıran'da alınan mağlubiyeti bildiği için, Osmanlı ordusuyla meydan savaşı yapmaktan kaçındı ve İran içlerine çekilerek yıpratma savaşını denedi. Ardından Kanuni Sultan Süleyman Irak'a yürüdüğü sırada, Tekeli Mehmed Han kendisine karşı oluşan muhalefet yüzünden Bağdad'ı terk etti ve halk bu olay üzerine şehrin anahtarlarını Veziriazam İbrahim Paşaya verdi. Böylece 1 Aralık 1534'de Kanuni Sultan Süleyman Bağdad'ı teslim aldı ve Bağdad'ta uzun yıllar sürecek olan Osmanlı hakimiyeti başlamış oldu. Kanuni Sultan Süleyman, şehirde kaldığı 4 ay içinde, Kazımiyye'de Safevilerin yapımına başladığı camiyi tamamlattı. İmam-ı Azam'ın mezarını buldurup, burada türbe, cami ve medrese yaptırdı. Azamiyye kalesini yaptırarak, Bağdad dönüşünde buraya Diyarbekir eski Beylerbeyi Süleyman Paşayı vali olarak tayin etti¹¹. Kanuni Sultan Süleyman, 4 ay Bağdad'da kaldıktan sonra, şehrin tahrir ve imar faaliyetlerini yoluna koyup, Tebriz'e döndü¹².

Bu gelişmelere rağmen, 1534 - 1535 İrakeyn seferi, Safevilere karşı kesin bir zafere dönüşmedi ve o an için Safevi tehlikesinin bertaraf edilemeyeceği anlaşıldı.

⁹ Kılıç, **a.g.e.**, s.33.

¹⁰ Kılıç, **a.g.e.**, s.33-37.

¹¹ Yusuf Halaçoğlu, "Bağdad, Osmanlı Dönemi", **T.D.V.İ.A.**, c.IV, İstanbul 1991, s.433.

¹² M. Cavid Baysun, "Bağdad", **M.E.B.İ.A.**, c.II, İstanbul 1979, s.205.

Safevi Şahı Tahmasb'ın meydan savaşından kaçınması, bu durumda oldukça etkili olmuştur¹³.

1535-1548 arasında Osmanlı ve Safevi Devletleri arasında savaş veya barış olmadı. Ancak 1548'de Kanuni Sultan Süleyman tekrar doğu seferine çıkmaya karar verdi ve büyük bir orduyla Azerbaycan üzerine yürüdü. Kanuni Sultan Süleyman bu sefere çıkmadan önce Şah Tahmasb, Van, Hınıs, Pasin ve Erzurum'a yürüyüp buralara büyük zarar vermişti. Buna karşın Sultan, Tebriz'e kadar yürüdü ancak Tebriz'de 4 gün kalabildi. Safevilerin ani baskınları, Osmanlıları geri çekilmek zorunda bıraktı. Kanuni Sultan Süleyman, Şah Tahmasb'ı sürekli savaş meydanına çağırılmış ancak Safevi Şahı buna cesaret edememiştir¹⁴. Bu seferin ardından kısa süreliğine de olsa Doğu Anadolu'da sükunet sağlandı.

1553'e gelindiğinde Şah Tahmasb, yine Doğu Anadolu'da karışıklık çıkarmaya başlamış ve bu bölgedeki halka mektuplar yollayıp, Erdebil dergahına bağlılıklarını devam ettirmelerini istemiştir. Ardından da Van üzerine bir ordu yollayıp, Van Gölünün kuzey kıyısındaki kaleleri ele geçirmiştir. Bu gelişmeler üzerine Kanuni Sultan Süleyman, 28 Ağustos 1553'de üçüncü ve son büyük doğu seferine çıktı. Bu son doğu seferi neticesinde Osmanlı ordusu, Aras nehri üzerinden Nahçıvan'ın ötesine ulaşamadı. Nitekim Safeviler meydan savaşı yapmaktan kaçınıyorlar ve Osmanlı ordusu üzerlerine geldikçe İran'ın içlerine kaçıyorlardı. Yinede 10 Temmuz-30 Temmuz 1554 arasındaki 20 gün zarfında, Safevilere büyük darbe vuruldu ve ardından ordu geri dönüş yoluna çıktı¹⁵. Kanuni Sultan Süleyman Amasya'ya döndüğünde, Şah Tahmasb'ın elçisi geldi. İki tarafta yıllar süren savaşlardan bıkmıştı ve Safevilerle Amasya antlaşması (29 Mayıs 1555) imzalandı¹⁶. 1514 Çaldıran'dan bu yana 41 yıl geçmişti ve bu sürede hiçbir antlaşma yapılmamıştı. Bu bakımdan Amasya antlaşması, Şah Tahmasb için bir başarı sayılabilir¹⁷.

¹³ Fahamettin Başar, "Safeviler", **D.G.B.İ.T.**, c.IX, Çağ Yayınları, İstanbul 1989, s.543.

¹⁴ Kılıç, **a.g.e.**, s.49.

¹⁵ Kılıç, **a.g.e.**, s.60-63

¹⁶ 29 Mayıs 1555 Amasya antlaşması ile; Bağdad hukuken Osmanlıya bağlanmış oldu. Başka bir deyişle, 1514'ten beri Osmanlı'nın yaptığı tüm fetihler geçerliliğini koruyordu. Safeviler barışı bozmadığı sürece antlaşma geçerliliğini sürdürecekti ve İranlı Hacılar, Osmanlı koruması altında Hac görevlerini rahatça yapabilecekti. Hz. Aişe ve Sahabelere küfredilmemesi konusunda da antlaşmaya varılmış ve Şah bu konuda güvence vermiştir. Bkz. Kılıç, **a.g.e.**, s.75-77.

¹⁷ Oktay Efendiyev, "Şah Tahmasb'ın Şahsiyetine Dair", **T.A.**, c.VI, s.921-923.

1555'den sonra her iki devlet de antlaşmaya büyük sadakat ve titizlikle uymuşlardır. Şehzade Bayezid ve oğullarının İran'a ilticası durumunda bile antlaşma çiğnenmemiştir. Sultan II. Selim (1566-1574) döneminde Şah Tahmasb, cülus tebriki için İstanbul'a birçok hediye ve elçiler yollamıştır. Bu iyi ilişkiler çerçevesinde, 16 Şubat 1568'de Amasya antlaşması yinelenmiştir. 1574 yılında Şah Tahmasb, II. Selim'in yerine tahta geçen III. Murad'a (1574-1595) birçok hediye ve tebrik mektupları yollamıştır. Şah Tahmasb, Amasya antlaşmasının devamını istemesine rağmen, 1576'da ölmüş ve yerine geçen Şah II. İsmail (1576-1577) döneminde barış bozulmaya başlamıştır. Şah II. İsmail'in ölümünden sonra, 1577'de Muhammed Hüdabende (1577-1586) başa geçmiş ve bu dönemde Osmanlı – Safevi ilişkileri yine gerilmeye başlamıştır.¹⁸

Sultan III. Murad, Şah II. İsmail döneminde meydana gelen bazı hadiselerden dolayı mevcut antlaşmanın bozulduğunu görmüş ve Muhammed Hüdabende döneminde, Lala Mustafa Paşayı Azerbaycan, Şirvan ve Gürcistan üzerine yollamıştır. Bu sefer neticesinde Osmanlı hakimiyeti Gürcistan'da kuvvetlendirildiği gibi Şirvan'da Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Ardından, 1585 yılında Özdemiroğlu Osman Paşa Tebriz'i ele geçirmiştir. Safevilerde ise Muhammed Hüdabende yerine tahta çıkarılan Hamza Mirza'nın öldürülmesi (1586), Osmanlılarla barış yapma isteğini güçlendirdi.¹⁹

İran'da, küçük yaşta başa geçen Şah I. Abbas (1587-1629) dönemiyle beraber tekrar toparlanma ve güçlenme sürecine girildi. 1578-1590 savaşları sonunda imzalanan Ferhat Paşa Antlaşması ile, Osmanlı Devleti Şah Abbas'ı bir süreliğine durdurmayı başardı.²⁰

Şah Abbas'ın başa geçtiğinde küçük yaşta olması nedeniyle, kabile reisleri ona büyük baskılarda bulunmuş, hatta kendilerine muhalefet eden annesini öldürmekten

¹⁸ Kılıç, **a.g.e.**, s.89.

¹⁹ Başar, **a.g.m.**, s.547; Kılıç, **a.g.e.**, s.114-115.

²⁰ 22 Mart 1590 Ferhat Paşa antlaşması ile Şah içerideki durumu düzeltmek için Osmanlılarla barış yapma yoluna gitti. Böylece kargaşayı ortadan kaldırmak için gerekli olan zamanı da kazanmış oldu. Nitekim Ferhat Paşa komutasındaki Osmanlı askeri, 1588-1590 arasında Safevilere ağır kayıplar verdirmiş ve doğudaki birçok kaleye hakim olmuştur. Ferhat Paşa antlaşmasıyla Şah Abbas, Tebriz, Karabağ, Gence, Şirvan, Şehrizor, Nihavend, Gürcistan ve Luristan'ın bir bölümünden vazgeçmek zorunda kaldı. Hz. Aişe ve Halifelere küfredilmesi yasaklanmış, daha önceki barışın bozulmasının nedeni olarak Safeviler gösterilmiş ve esirler karşılıklı olarak serbest bırakılmıştır. Bkz. Bekir Kütükoğlu, **Osmanlı – İran Siyasi**

çekinmemişlerdir. Şah Abbas bu nedenlerden ötürü, ordusunu Şii egemenliğinden kurtarmayı amaçlamış ve buna ilk adım olarak Avrupa ile işbirliği gerçekleştirme yoluna gitmiştir. Bu devletlerin arasında başı Venedik Cumhuriyeti çekmektedir²¹. Şah Abbas, Avrupalı devletler ile işbirliği kurma çabalarını sürdürürken, bir yandan da ordusunu düzenleme yoluna gitmiştir. Nitekim Safevi ordusu 32 Kızılbaş kabilenin askerlerinden oluşuyordu ve bu askerler Şahtan çok kendi reislerine bağlıydılar. Bu nedenle Şah Abbas, kabile reislerinin nüfuzlarını ortadan kaldırma yoluna gitmiş ve Gürcü, Ermeni ve Çerkeslerden oluşan yeni bir askeri sınıf oluşturmuştur²². Bu dönemden sonra Şah Abbas'ın Türkistan'a saldırması, bir sonraki hedefin yine Osmanlı olduğunu ortaya koymuştur.²³ Ayrıca Şah Abbas döneminde, başlıca ihraç malları olan ipek, kervanlarla Halep ve Tokat'a naklediliyordu. Bu mallar buralardan da Avrupa'ya sevk ediliyorlardı. Bu ticaretten Osmanlı'nın kârını kesmek isteyen Şah Abbas amacına ulaşamamıştır. Nitekim kendi ihtiyacı olan işlenmiş bakırı Osmanlı Devletinden temin ediyordu.²⁴

Şah Abbas Özbek tehlikesini bertaraf edip ordusunu düzenlemeye çalışırken, Osmanlıda III. Murad vefat etmiş, yerine III. Mehmed (1595-1603) tahta çıkmıştı. III. Mehmed başa geçer geçmez Şah Abbas, tebrik için kalabalık bir heyet hazırlayıp, birçok hediyelerle beraber bu heyeti İstanbul'a yollamıştır. Bu şekilde III. Mehmed dönemi karşılıklı mektuplaşmalar ve hediyeler yollanılarak, dostluk havası içinde geçmiştir²⁵.

III. Mehmed'in vefatından sonra Osmanlı tahtına I. Ahmed (1603-1617) geçmiştir. 14 yaşında başa geçen I. Ahmed, tahtın varissiz kalma ihtimaline karşı kardeşi Mustafa'yı katletmedi ve tahta oturduğu zaman, karşısında Celali isyanlarını buldu. Bu iç mesele, dış politikayı da etkilediği gibi, Padişah 1606'da Zitvatoruk

---

Münasebetleri, (1578-1612), İstanbul Yayınları, İstanbul 1992, s.202; Kılıç, **a.g.e.**, s.130-131; Tahsin Yazıcı, "Safeviler", **M.E.B.İ.A.**, c.X, M.E.B. Basımevi, İstanbul 1980, s.56.

²¹ Şah bu ittifaktan istediği sonucu alamamıştır. Çünkü iki devlet arasında her şeyden önce coğrafi olarak Osmanlı Devleti doğal bir set oluşturuyordu. Bu nedenle iki ülke arasındaki ilişkiler ticari mahiyetten öteye geçememiştir. Bu münasebet hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Rota, **a.g.m.**, s.899-904.

²² Oluşturulan yeni askeri sınıf, Osmanlı Kapıkullarına benzer bir yapıdadır ve ismi de Gulaman-ı Hassa-i Şerife'dir. Abdurrahman Ateş, **Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta 2001, s.10.

²³ Mehmet Saray, **Türk-İran İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999, s.44-45; Kütükoğlu, **a.g.e.**, s.247-249.

²⁴ Faruk Sümer, "Abbas I", **T.D.V.İ.A.**, c.I, s.19.

Antlaşmasını imzalayarak, Avrupa'da yayılmanın artık mümkün olmadığını, hatta Avusturya gibi bir devletin bile bundan böyle Osmanlıya denk sayıldığını kabul etmiştir.

Batıda kısmen sükunetin sağlanmasının ardından, Kuyucu Murad Paşanın çalışmalarıyla, içeride uzun süredir devam eden ve Safevilerin sürekli kışkırttığı Celali ayaklanmaları bastırılmaya çalışıldı. Ancak dışarıda da, yakın geçmişe kadar büyük başarılar kazanılan Safevi Devleti, Şah Abbas'ın 1587-1598 arasında yaptığı ıslahatlarla toparlanma sürecini tamamlamış ve Osmanlı Devletine karşı koyacak duruma gelmiştir.

Şah Abbas, 1598'de Özbeklere karşı büyük bir zafer kazandı ve 1603'de Osmanlıya saldırdı. 1604 yılında, 7 aylık kuşatma sonucu Revan'ı ele geçirdi. Osmanlı Devleti ise, batıda devam eden savaşlardan ve içerideki Celali ayaklanmalarından dolayı Safevilere karşılık veremiyordu. 1607'ye gelindiğinde, Amasya Antlaşmasında Safevi toprağı olarak tanımlanmış bölgelerdeki Osmanlı birlikleri çıkarıldı ve yine aynı yıl içinde Tebriz ele geçirildi.²⁶

Bu dönemden sonra Osmanlı - Safevi çekişmesi yine hız kazandı ve sonunda 20 Kasım 1612 Nasuh Paşa Antlaşması²⁷ imzalandı. Böylece Şah Abbas, daha önce Ferhat Paşa Antlaşması ile kaybettiği yerlerin tamamını geri almayı başardı.²⁸ Ancak bu antlaşmanın uzun süreli olmayacağı ve bozulacağı daha başından belliydi. Nitekim Osmanlılar için Azerbaycan ve Kafkaslarda kaybedilen yerlerin önemi çok büyüktü. Bu nedenden dolayı, 1615 yılında Osmanlı ve Safevi Devletleri arasında çatışmalar tekrar başladı.

Dönemin Veziriazamı Halil Paşanın karşısına çıkmaktan ve bir meydan savaşından daima kaçınan Safevilere karşı, Erdebil yönünden Kırım Hanı ve diğer Osmanlı birlikleri ileri gönderildi. Bu birliklerin Serav Ovasında Azerbaycan Valisi Karçakay Han tarafından püskürtülmesine karşın, Veziriazam Halil Paşanın Erdebil

²⁵ Kılıç, **a.g.e.**, s.141-143.

²⁶ Eravcı, **a.g.m.**, s.888-889.

²⁷ Nasuh Paşa antlaşmasına göre; Safeviler, Osmanlılara her yıl 200 yük İpek verecek, ilk üç Halifeye ve Hz. Aişe'ye sövülmeyecek, İranlı hacılar daha güvenli olan Halep - Şam yoluyla Hacca gidecek, Şehrizar ve civarında bazı yerleri ele geçiren Hilev Han'dan bu yerler geri alınacak ve Safeviler kendisine yardım etmeyecekti. Bkz. Kütükoğlu, **a.g.e.**, s.278; Kılıç, **a.g.e.**, s.167-168.

²⁸ Kütükoğlu, **a.g.e.**, s.278; Mehmet Öz, "II. Viyana Seferine Kadar XVII. Yüzyıl", **T.A.**, c.VI, s.716.

üzerine ısrarlı yürüyüşü, Şah Abbas'ın barış istemesine sebep oldu. Neticede 1612 Nasuh Paşa Antlaşması temelinde, 26 Eylül 1618'de Serav Antlaşması imzalandı.²⁹

Antlaşma sonrasında Ahıska ve Bağdad tarafında birtakım sınır düzenlemeleri yapıldı. Böylelikle üç yıl kadar yürürlükte kalan Nasuh Paşa barış antlaşması, Serav barışı ile pekiştirilmiştir. İki ülke arasındaki ilişkiler tekrar dostane bir çerçeveye oturmuştur. Ancak bu barış antlaşması da uzun süreli olamamıştır. Çünkü Şah Abbas, kendisini Özbekler karşısında topladıkça, derhal Azerbaycan üzerine sefer yapmaktan geri durmamıştır.

1501 yılından 1618 yılına kadar geçen sürede yaşanan Osmanlı – Safevi mücadelelerinden en çok etkilenen eyaletlerden birisi de hiç şüphesiz Bağdad'dır. Nitekim Bağdad eyaleti,³⁰ jeopolitik ve Jeo-stratejik açıdan her iki devlet açısından da büyük öneme sahipti. Şah İsmail'in, devletin kuruluşundan kısa süre sonra (1508) Bağdad'a yönelmesi ve bu eyalete hakim olması, şehrin önemini göstermektedir.

Safevi Şahlarının Bağdad'a yönelmesinin arka planında, Irak bölgesinde bulunan Bağdad, Musul, Halep vb. şehirlerden geçen ve denize ulaşan oradan da Avrupa'ya uzanan ticaret yollarını ele geçirerek Akdeniz'e ulaşmak, bunun yanında Osmanlı ve Safevi Devletleri arasındaki ticarete önemli bir yere sahip olan Hac ticaret yollarını kontrol altına almak düşüncesi olduğu söylenebilir³¹. Nitekim Şah İsmail'in Bağdad'ı ele geçirdikten sonra, Musa el-Kazım için bir türbe yaptırıp, Bağdad'a "*halifetü'l-*

²⁹ Serav Antlaşmasına göre; Kanuni Sultan Süleyman dönemindeki sınırlar esas alındı ve Ahıska Osmanlılarda kalırken, Bağdad'a bağlı Derne ve Derteng sancakları Safevilere bırakıldı. Yine Hz. Ayşe ve ilk üç Halifeye küfür edilmeyecek, her yıl 100 yük İpek haraç olarak Osmanlıya yollanacaktı. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, c.III, Kısım I, T.T.K. Yayınları, Ankara 1983, s.67-68; Kılıç, **a.g.e.**, s.172.

³⁰ Bağdad ismi İrani bir kelimedir. Kelime anlamı olarak "Tanrı vergisi veya cennet yeri anlamına gelmektedir. Bağdad başlı başına bir şehir olmasının yanında aynı adla anılan bir eyaletin de merkezini teşkil etmiştir. Bağdad eyaleti 18 sancağa ayrılmakla beraber bunlardan 7'si Tımar ve Zeamet sistemiyle idare ediliyordu. Bunlara "*Arz-ı Memleket*" ve diğerlerine de "*Arz-ı Haliye-i Irak*" denilir ve güneyde *İmadiya* adlı geniş araziler vardı. Salyane usul ile idare edilmekte olan Bağdad Livası, senelik 14 yük Akçe gelire sahipti. Bağdad'da en büyük amir olan Beylerbeyinden başka, bir Kadı, Yeniçeri, Cebeci ve Hisar ağaları, Topçu başı, Hazine ve Tımar defterdarları ve Gümrük Emimi gibi büyük memurluklar da bulunmaktaydı. Her yıl merkezden yollanan kapı kulu iç kalede oturur, bununla beraber birde "*vazifekar yerli kulu*" bulunurdu. Bağdad valileri Kürdistan tarafına da hakim olduklarından, bu bölgenin memuriyetlerinden sorumluydular. Kanuni döneminden itibaren Bağdad'da, Altın, Gümüş ve Bakır sikkeler darp olunmuştur. Bkz. Baysun, "Bağdad", **M.E.B.İ.A.**, c.II, s.205.

³¹ Ateş, **a.g.e.**, s.86.

hulefa-Halifelerin Halifesi ” namıyla bir vali tayin etmesi sonucunda İranlı tüccarlar Bağdad’a yönelmeye başlamış ve ticari olarak Bağdad büyük önem kazanmıştır³².

Bu ticari önemin yanında, Osmanlı - Safevi mücadelesinin en çok Doğu Anadolu bölgesinin bazı illeri (Erzurum-Tebriz) ve Irak’taki bazı illerde (Musul-Bağdad) yoğunlaşması önemlidir. Nitekim bu yörelerin stratejik özellikleri incelendiğinde, Musul ve Erzurum’un Doğudan veya Güneyden Anadolu’ya ulaşmak isteyen güçlerin ana giriş noktaları olduğu görülür. Aynı şekilde İstanbul’a ve denizlere ulaşan yollar da buradan geçmektedir. Tebriz, kuzeyden Ermenistan ve Anadolu’ya ulaşan yolun giriş noktasıydı. Bu iki ana yol Tebriz’de birleşerek, Sivas, Diyarbakir, Musul ve Bağdad’tan Basra Körfezine ulaşıyorlardı. Musul yolu ise Halep, İskenderun ve İstanbul’a ayrılan yolların kavşağıydı. Tüm bu yolların güvenliğinin sağlanması için, Azerbaycan’da Tebriz ve Irak’ta da Bağdad’a hakim olmak gerekiyordu³³. Ayrıca Bağdad’ın doğu ve batı arasındaki önemli ticaret yolları üzerinde bulunması, bu eyaletin Osmanlı Devleti gözündeki önemini sürekli arttırmıştır. Nitekim Osmanlı Devleti, Avrupa ile mücadelesi sebebiyle, doğudan gelen ticaret gelirlerine büyük ihtiyaç duyuyordu. Avrupa’yı ekonomik olarak baskı altına almak isteyen Osmanlı Devleti, Anadolu ve Karadeniz ticaret yollarına hakim olduktan sonra, Basra’dan Bağdad’a, oradan da Suriye’ye uzanan hattı ele geçirmek için harekete geçmiştir³⁴. Bu sebeble Bağdad, Osmanlı Devleti ve Safeviler arasında uzun yıllar süren büyük bir mücadeleye sahne olmuştur. İmam Musa ve en büyük sünni mezhebi olan Hanefiliğin kurucusu İmam-ı Azam Ebu Hanefi’nin türbelerinin bu şehirde bulunması, Kербela ve Necef gibi, Şiiilerin kutsal saydıkları mekanları barındırması, Bağdad’ın önemini bir kat daha arttırmıştır.

Bağdad eyaleti, 1534’den 1587’ye kadar Osmanlı Devletinin elinde kaldı ve Şah Abbas Bağdad’ı almayı düşünse de, bunu I. Ahmed döneminde gerçekleştiremedi. I. Ahmed döneminde, Celalilerden Bölükbaşı Tavail Ahmed ve oğlu Mehmed, Bağdad’da bir ayaklanma çıkardılar. İsyanı bastırmak için Nasuh Paşa görevlendirilmişti. Nasuh Paşa önce Tavail Ahmed’e, ardından da oğluna mağlup olmuştur. Ancak Mehmed’in, bir

³² Abdülaziz-ed Duri, “Bağdad, Genel Bakış”, **T.D.V.İ.A.**, c.IV, s.433.

³³ Kevserani, **a.g.e.**, s.75.

³⁴ Yusuf Halaçoğlu, “Bağdad, Osmanlı Dönemi”, **T.D.V.İ.A.**, c.IV, İstanbul 1991, s.433.

Tekke Banisi olan Mehmed Çelebi tarafından öldürülmesi üzerine yerine geçen kardeşi Mustafa'nın isyanı, Cigalazade Mahmud Paşa tarafından bastırılmıştır.³⁵

Böylece Bağdad'daki Osmanlı hakimiyeti bir süre daha devam etti. Ancak Şah Abbas'ın Bağdad'ı ve Bağdad'a bağlı olarak Kerbela, Necef gibi Şiilerce kutsal olan yerleri ele geçirme isteği son bulmadı. İçeride yaşanan Celali isyanları, İstanbul'da ki kargaşa ve Doğuda alınan yenilgiler, Osmanlıya karşı Şah Abbas'a aradığı fırsatı vermiştir. 1619'a kadar geçen sürede Şah Abbas, Irak'ta olmasa da Gürcistan ve Azerbaycan'ın büyük kısmında hakim güç haline geldi. Osmanlı'nın içeride ve dışarıda birçok mesele ile boğuştuğunu gören Şah, daha önce Serav antlaşmasında verdiği sözü yeniden unutarak, bu defa gözünü Bağdad'a dikti.³⁶

---

³⁵ Yusuf Halaçoğlu, **gös.yer.**

³⁶ Saray, **a.g.e.**, s.50; Sümer, "Abbas I", **T.D.V.İ.A.**, c.I, s.19.

I.BÖLÜM

SULTAN IV. MURAD'IN TAHTA ÇIKIŞI VE BU DEVREDE OSMANLI – İRAN SAVAŞLARI

A) SULTAN IV. MURAD'IN TAHTA ÇIKIŞI

Sultan IV. Murad'ın babası I. Ahmed, 22 Ekim 1617 (23 Zilkade 1026)'da vefat ettikten sonra, geride 7 oğlu kaldı. Bunlardan Murad, Osman ve İbrahim saltanata çıkmaya nail olmuşlardır. Diğer oğulları ise Kasım, Bayezid, Süleyman ve Mehmed'dir.³⁷ I Ahmed'in ölümünde sonra, Osmanlı veraset sistemine aykırı olarak³⁸, kardeşi I. Mustafa tahta oturdu. Ancak, başta Yeniçeri Ağası Mustafa Ağa olmak üzere devlet erkanı, Sultan Mustafa'nın zayıflıklarından yararlanıp, yönetimde Kösem valide Mahpeyker Sultanın etkili olacağını düşünüp, 26 Şubat 1618'de, Mustafa'nın yerine II. Osman'ı tahta çıkardılar. Yeniçeriler ikinci kez bahşiş alacaklarından, bu olayı coşkuyla karşıladılar. Ancak aradan kısa süre geçtikten sonra II. Osman'ın Yeniçeri Sistemini değiştirmeyi düşünmesi ve bunu etrafındakilere açmak gibi bir hata yapması, sonunu hazırladı. Saltanatının dördüncü yılında, 18 yaşında iken Yedikule'de Sadrazam ve üç yardımcısı tarafından idam edildi. Yerine, I. Mustafa 22 Mayıs 1622 (11 Receb 1031)'de ikinci kez tahta çıkarıldı.³⁹ 1621 yılında Erzurum Beylerbeyliğine atanan Abaza Mehmed Paşa, bir müddettir devam eden otorite boşluğu ve İstanbul'daki karışıkları fırsat bilip isyan etti. II. Osman'ın Yeniçeriler tarafından idamını öne süren Abaza Mehmet Paşa, Erzurum'daki tüm Yeniçerileri katletti. İstanbul'da ise Sadrazam Mere Hüseyin Paşanın yerine Kemankeş Ali Paşa sadarete getirildi (Ağustos 1623). İran ile ilişkilerde yeniden huzursuzluk başlaması, Doğudaki Abaza isyanı, İstanbul'daki karışıklıklar ve Sultan Mustafa'nın akli dengesizlikleri, Kemankeş Ali Paşanın saltanat değişikliği için çalışmalara başlamasını zaruri hale getirdi. Sonunda, 10 Eylül 1623 (15

³⁷ Joseph Von Hammer Purgstall, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Çev. Mehmed Atabey, c.IV, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1992, s.496.

³⁸ Hammer, **a.g.e.**, s.498.

³⁹ I. Mustafa'nın tahta geçiş tarihi, kaynaklarda farklı farklı zikredilmektedir. Mesela Topçular Katibi cülus tarihini sene 1030 kaydederken, Peçevi 8 Receb, Solak-zade ise 9 Receb 1031 tarihini kaydetmiştir. Topçular Katibi Abdülkadir Efendi, **Topçular Katibi Abdülkadir Efendi Tarihi**, c.II, Haz. Ziya Yılmaz, T.T.K. Yayınları, T.T.K. Basımevi, Ankara 2003, Varak 362B; Mücteba İlgürel, "IV. Murad", **D.G.B.İ.T.**, c.X, s.441.

Zilkade 1032)'de I. Mustafa tahttan indirilip, Topkapı Sarayındaki dairesine hapsedildi.⁴⁰

Amcası I. Mustafa'nın yerine 9 Eylül 1623 (14 Zilkade 1032)'de, Sultan IV. Murad tahta geçti.⁴¹ “*Sultan Murad-ı Rabi Han Oldu Padişah*” mısrası cülus tarihidir.⁴² Sultan Murad, 27 Temmuz 1612 (28 Cemaziyelevvel 1021) senesinde doğmuş ve 12 yaşında tahta oturmuştur.⁴³

Amcası I. Mustafa'nın akli dengesinin tam olmaması nedeniyle ve muhtemelen annesi Kösem Sultanın da etkisiyle, küçük yaşta olmasına rağmen tahta geçirilmesi uygun görülmüştür. Sadrazam Kemankeş Ali Paşa ve Şeyhülislam Yahya Efendi tarafından da Murad'ın tahta geçmesi desteklenmiştir. Askerler de bu kararı desteklemiş ve cülus bahşişi almaktan vazgeçmiştir. Şehzadeliği hakkında fazla bilgimiz olmamasına rağmen, II. Osman olayı sırasında kardeşi ile beraber Üsküdar'a götürülmek üzere sarayın bahçesine çıktığı sırada, kapu-ağalarından birinin saldırısına uğradığı ve diğer ağalar tarafından bu saldırının engellendiği de söylenmektedir. Bazı müellifler ise bu olayın Davud Paşa tarafından düzenlendiğini ve Murad'ın kendine saldıranları teşhis ettiğini bildirirler. Sultan IV. Murad, tahta çıkışının ertesi günü, Üsküdarı Aziz Mahmud Efendi ile kılıç kuşanmış, beş gün sonra da sünnet olmuştur. Çocuk yaşta bulunması nedeniyle uzun yıllar devlet olaylarına müdahalede bulunamadığı gibi yönetimi vezirler ve sadrazamlar, Kösem Sultanın vasiyetiyle idare etmiştir⁴⁴.

Sultan IV. Murad'ın tahta çıkışından sonra Kapıkulları, hazinenin durumu nedeniyle daha önce bahşiş istememeye söz vermelerine rağmen, zabıtlarının kıskırtmalarıyla sözlerinde durmayıp, bahşiş istemişlerdir. Enderun-u Hümayunda

⁴⁰ İlgürel, **a.g.m.**, s.445-448.

⁴¹ Katip Çelebi (Hacı Halife), **Fezleke**, c.II, Ceride-i Havadis Matbaası, İstanbul 1287,s. 38; Hammer, **a.g.e.**, s.13; Solak-zade Mehmed Hemdemi Çelebi, **Solak-zade Tarihi**, Haz. Vahid Çabuk, c.II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s.514; Peçevi İbrahim Efendi, **Peçevi Tarihi**, c.II, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s.373; Naima Mustafa Efendi, **Naima Tarihi, Ravzet-el Hüseyin fi Hülasat-ül Ahbar el Hafikin**, Çev. Zuhuri Danışman, c.III, Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, İstanbul 1968, s.821; Mustafa Nuri Paşa, **Netayic ül-Vukuat (Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi)**, c.I, Sad. Neşet Çağatay, T.T.K. Basımevi, Ankara 1987, s.223; Evliya Çelebi, **Seyahatnamesi**, c.IV, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1986, s.1392.

⁴² Naima, **a.g.e.**, c.III, s.822.

⁴³ M. Cavid Baysun, “Murad IV”, **M.E.B.İ.A.**, c. VIII, s.625.

⁴⁴ Baysun, **gös.yer.**

bulunan altın kap-kacaklardan para kesilip, Yeniçerilere ve diğer askeri sınıflara dağıtıldı.⁴⁵ Bu bahşişlerin dağıtılmasında Kemankeş Ali Paşanın da etkisi olmuştur. Nitekim o, Padişahın tahta geçişinden kendine pay çıkarıp bununla böbürlenmiş, irtişa, Rüşvet alma, tamahkarlık gibi huylara sahip olmuştur⁴⁶.

1623 senesi Ramazan Bayramında, Veziriazam Kemankeş Ali Paşa, Şeyhülislam Yahya Efendiyi ziyaret etmiş ve bu ziyaret esnasında Yahya Efendi, Vezire rüşvet konusunda nasihatlerde bulunmuştur. Bunun sonucudur ki Veziriazam Kemankeş Ali Paşa Yahya Efendiye düşman olmuştur.⁴⁷ Bunun üzerine Veziriazam Padişahın huzuruna çıkıp, Yahya Efendiye karşı iftiralarda bulunup, daha önce azlolunan Mere Hüseyin Paşa ile Yahya Efendinin, eski Sultan Mustafa'yı tekrar tahta çıkarma düşüncesinde olduklarını söyledi⁴⁸. Bunun üzerine Yahya Efendi azledilip, yerine Sultan Osman'ın kayın pederi Esat Efendi atandı⁴⁹.

B) BAĞDAD'IN SAFEVİLERİN ELİNE GEÇMESİ VE OSMANLI HÜKÜMETİNİN BAĞDAD'I KURTARMAYA YÖNELİK GAYRETLERİ

1- Bekir Subaşı Meselesi

Daha Sultan IV. Murad tahta çıkmadan önce, Bağdad'da Vezir Yusuf Paşa valilik görevinde bulunuyordu. Bekir Subaşı ise 12.000 Yerlikulu ve Kale azaplarını kumanda eden arap asıllı bir kumandandı. Uzun yıllar Subaşılık yapan Bekir'in, namı ve şöhreti bu dönem içinde iyice yayılmıştı. Bunun etkisiyle kendi adamlarını Çorbacı yapmak suretiyle askeri işlere karışmış ve bu nedenle Yusuf Paşa ile arası açılmıştır. Bekir Subaşı nüfuzunu arttırdıkça, Yusuf Paşanın yönetiminde sadece adı kalmıştır.⁵⁰

⁴⁵ Peçevi, **a.g.e.**, s.73; Naima, **a.g.e.**, c.III, s.822; Baysun, "Murad IV", **M.E.B.İ.A.**, c.VIII, s.626.

⁴⁶ Rüşvet alma, iltimas ve adam kayırma olaylarını, Padişah daha şehzadeligi döneminde fark etmiştir. Aynı zamanda Koçi Beyin risalesinde, bu konularla da ilgili bilgiler verilmiş ve IV. Murad'a bir takım öğütlerde bulunulmuştur. Bu konu hakkında bkz. Göriceci Koçi Bey, **Koçi Bey Risalesi (Eski ve Yeni Harflerle)**, Haz. Yılmaz Kurt, Ecdad Yayınları, Ankara 1994, s.123-136.

⁴⁷ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.149; Naima, **a.g.e.**, c.III, s. 822-823.

⁴⁸ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.823.

⁴⁹ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.149.

⁵⁰ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.153-154; Naima, **a.g.e.**, c.III, s.825.

Bekir subaşının bu derece güçlenmesinde, Osmanlı merkezi otoritesinin zaafiyetini fark edip, bunu kendi lehine kullanmasının da katkısı olmuştur.⁵¹

Bağdad'ın Azaplar Ağası Mehmed Ağa ile Bekir Subaşı arasında bir tartışma geçmiş ancak daha sonra birbirlerine dokunmamaya söz vermişlerdir. Ancak Bekir Subaşının Bağdad'da halkın namus ve haysiyetine el uzatmış olan oğlu Mehmed'i, halk, Azaplar Ağası Mehmed'e şikayet edince, Mehmed'de sözünü unutup, Bekir Subaşı Bağdad'da yokken, Bekir Subaşının oğlunu ortadan kaldırmayı planlamıştır. Ancak planını Bekir Subaşının kethüdası Ömer'e açmakla büyük bir hata yapmıştır. Nitekim Ömer, Bekir Subaşının yanından ayrılır ayrılmaz, Bekir'in oğluna gidip durumu anlatmıştır. Azaplar Ağası Mehmed, Bekir'in evini basıp Mehmed'i ele geçirmek istediysede başarılı olamamış ve iç kaleye kaçıp Yusuf Paşaya sığınarak kurtulmuştur. Bekir Subaşının oğlu, onu iç kalede kuşatıp babasına da bir ulakla haber yolladı. Olayı haber alan Bekir Subaşı, şehre geldiği esnada 500 kadar azabı katlettirmiştir ki, bunların içinde Mehmed Ağanın oğlu da vardır. Bekir subaşı Yusuf Paşadan Mehmed Ağanın teslimini istedi ancak Yusuf Paşa bunu kabul etmemiştir. Bekir Subaşı ise iç kaleyi tamamen kuşattı ve zahire giriş çıkışını engelledi. Kale burcunda bulunduğu bir sırada isabet eden bir kurşunla Yusuf Paşa şehit olmuştur. Azaplar Ağası Mehmed Ağa ise teslim olmak zorunda kalmış ve ardından Bekir Subaşı tarafından iki oğluyla beraber yakıtılmıştır. Böylece Bekir Subaşı iç kaleye de hakim olup, muhaliflerini ortadan kaldırdı. Adamlarına birçok erzak ve mühimmat dağıtıp ardından da halkı kendi yanına çekebilmek için sahte bir *Menşur*⁵² hazırlayıp, Bağdad valiliğinin Padişah tarafından kendisine verildiğini ilan etti.⁵³ Aynı zamanda İstanbul'a da bir mektup yollayıp, valiliğin kendisine verilmesini istedi.⁵⁴ Kağıt İstanbul'a geldiğinde, Vezir Mere Hüseyin Paşa, Bağdad valiliğini Diyarbekir'den azledilmiş olan Süleyman Paşaya verdi. Süleyman Paşanın Bağdad'a hareketini duyan Bekir Subaşı, bir adamı ile haber yollayıp, "*Bize Paşa lazım değildir*", demiştir. Bu haber derhal İstanbul'a iletildi ve bu haber üzerine Diyarbekir valisi Hafız Ahmed Paşa, Bağdad üzerine serdar tayin edildi.⁵⁵

⁵¹ Baysun, "Bağdad", **M.E.B.İ.A.**, c.II s.206; Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.367A.

⁵² Menşur, Vezir rütbeleri için Padişah tarafından yazılan fermanı demektir.

⁵³ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.825-828.

⁵⁴ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.828; Evliya Çelebi, **a.g.e.**, s.1391; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.155; İlgürel, **a.g.m.**, s.450; İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, c. III, Türkiye Yayınevi, II. Baskı, İstanbul 1962, s. 327.

⁵⁵ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.829.

Hafız Ahmed Paşa bu görevi bizzat kendisi istemiş ve İstanbul'dan gelen emirle, Süleyman Paşanın yerine dokunulmaması kaydıyla serdarlık ona verilmiştir.⁵⁶

2- Hafız Ahmed Paşanın Bağdad Üzerine Gönderilmesi

Hafız Ahmed Paşa derhal sefer hazırlıklarına başlayıp, Maraş, Sivas, Musul, Kerkük, Kürdistan valileri ve askerleriyle beraber sefere memur oldular. Aynı anda Dağ kapısına çadırlar kurulup, burada askerler toplanmaya başladı. Bazı tecrübeli ihtiyarlar; *“Bağdad halkının ekserisi Rafz ve İlhada (Tanrı varlığına inanmama) yatkındırlar, acem Şahi ise, Bağdad’ı almak için pusuda fırsat beklemekte iken, bu hareket Bağdad’ın gitmesine sebep olur.”* dediler.⁵⁷ Bunu dikkate alan Hafız Ahmed Paşa, İstanbul’a bir mektup yollayıp, Bekir Subaşıya Bağdad valiliğinin verilmesinin uygun olacağını ilettiler.⁵⁸ Nitekim Bekir’in sıkıştığı anda Şah Abas’a sığınacağını tahmin ediyorlardı. Ancak İstanbul’da bu teklif kabul edilmedi. Bağdad üzerine yürüyen Hafız Ahmed Paşa Bekir Subaşının bazı kuvvetlerini yenilgiye uğrattı. Bu sırada Bekir subaşı Osmanlı ordusundaki 7-8.000 Sekbana onar kuruş vermek suretiyle, onları kendi yanına çekmeye çalışsa da Hafız Ahmed Paşa sekbanlara beşer kuruş verip bunları tatmin etti. Bahşişler verildikten sonra Bağdad önlerine gelindi.⁵⁹ Hafız Ahmed Paşa Bekir Subaşı’ya, istediği bir Paşanın valiliğini onaylarsa istediği görevde bırakılacağını ve canına dokunulmayacağını vaat ettiyse de Bekir Subaşı bunu kabul etmemiştir. Bunun üzerine muhasara başlamıştır.⁶⁰ Yapılan bu ilk muhasara Kuşlar Kalesi tarafından olmuştur.⁶¹

Kuşatmanın başlamasından sonra, zahire yolları Osmanlılar tarafından kesilen kalede kıtlık baş gösterdi. Bekir Subaşı, kurtuluşunun olmayacağını anlayınca Abbas Ağa isimli bir yakınını Şah Abbas’a elçi olarak yolladı ve yolladığı haberde; *“Eğer Şah gelip Osmanlıyı bu canibden def ederse, canımızı düşmandan kurtarmış olur, elbette*

⁵⁶ Danişmend, **a.g.e.**, s.327.

⁵⁷ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.829; Hammer, **a.g.e.**, s.18.

⁵⁸ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.830.

⁵⁹ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.834; Evliya Çelebi, **a.g.e.**, s.1391.

⁶⁰ Peçevi, **a.g.e.**, s.387; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.155; Naima, **a.g.e.**, c.III, s.834; Dicle geçildikten sonra müşavere olunup Bağdad’ın Kuşlar kalesi tarafından muhasara olunmasına karar verilip, İmam Musa türbesi tarafına otağ kuruldu. Ertesi gün Süleyman Paşa vefat etti. Bkz. Naima, **gös.yer.**

⁶¹ Hammer, **a.g.e.**, s.21.

Bağdad darü'l-islam kendulere teslim olunur.” diyordu.⁶² Böylece Bekir Subaşı Şah Abbas’a sığınmış ve zaten gözünü uzun müddetten beri Bağdad’a dikmiş olan Şah Abbas, aradığı fırsatı ele geçirmiş oldu.

3- Bağdad’ın Şah Abbas’ın Eline Geçmesi

Şah Abbas bu haber üzerine 30.000 kişilik bir kuvvetle harekete geçti.⁶³ Bu sefer esnasında Irak ve Şiiliğin “*Makam-ı Mübarekesi*” diye geçen Kerbela ve Necef’e sahip olunacağı için, seferi bir Hac görevi olarak ilan ettiler. Ardından da Safi Kulu Han adlı Hemedan valisi, Şah Abbas tarafından, bir heyetle beraber Bağdad’a elçi olarak gönderilip, şehrin anahtarlarını teslim almakla görevlendirildi.⁶⁴ Bu esnada Hafız Ahmed Paşa, Bağdad’ı Bekir Subaşına vermekten başka çare olmadığını düşünüp, Bağdad’a bir heyet yollayıp; Bekir Subaşı’ya Rakka ve Oğluna da Dicle Sancağını⁶⁵ vermeyi teklif etti. İmadiye Sancağı hakimi Seyyid Han bu fermanla Bağdad’a gitti. Ancak sinirlenen Bekir Subaşı, Seyyid Hanı huzurundan kovdu. Hafız Ahmed Paşa ise yapacak bir şey kalmadığı için Bağdad valiliği Menşurunu Bekir Subaşı adına doldurup, yanında bir mektupla Harput beyi Küçük İbrahim’le beraber Bekir Subaşıya yolladı. Mektubunda: “*Bağdad eyaleti sana tevcih olunmuştur; basiret üzere olup muhafazasına ikdam edesin.*” deniliyordu.⁶⁶ Bu mektuplaşmalar esnasında İstanbul’dan, IV. Murad’ın cülus haberi geldi.⁶⁷

Bu haberi alan Bekir Subaşı, bu sefer yaptığından pişman olup, o esnada sarayında misafir ettiği Safi Kulu Hanı oyalamaya başladı. Ancak sonunda Safi Kulu Han, Bekir Subaşıya bir elçi yollayıp teşekkürlerini sunduktan sonra, Bekir Subaşıdan, Şahın isteği üzerine şehrin anahtarlarını istemiştir. Bekir Subaşı cevaben; Şah Abbas’a bağlılığını ve Osmanlıya karşı korudukları için Safi Kulu Hana teşekkürlerini ilettiler. Safi Kulu Han oyalandığını fark edip, Şah Abbas’a bir elçi yollamıştır. Bekir Subaşı ise yanındaki Kızılbaşların önünde, hediye gelen Kızılbaş tacını yerde tekmeleyip;

⁶² Naima, **a.g.e.**, c.III, s.835.

⁶³ Naima, **gös.yer.**

⁶⁴ İlgürel, **a.g.m.**, s.450-451.

⁶⁵ Naima Hille Sancağı olarak kaydediyor. Bkz., Naima, **a.g.e.**,c.III, s.837.

⁶⁶ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.156; Naima, **a.g.e.**, c.III, s.838; Danişmend, **a.g.e.**, s.327.

⁶⁷ Naima, **gös.yer.**

“*Padişah beni affetmiştir.*” demiştir. Aynı gün, tellallarla Bağdad’ın kendine verildiğini halka duyurdu. Hafız Ahmed Paşaya da bir mektup yazıp, hediyeler yolladı ve Onunla Diyarbekir’de buluşmak isteğini iletti.⁶⁸ Tayininden dolayı teşekkürünü sunduktan sonra Hafız Ahmed Paşadan kuşatmayı kaldırmasını istedi.⁶⁹ Bunun üzerine Hafız Ahmed Paşa, İmam Musa’nın üst tarafına geçti. Bekir Subaşı ise Bağdad’dan kaçan Kızılbaşları Musul’a kadar takip etti. Ancak bunlar Şah Abbas’a sığınıp, durumu anlattılar ve yardım istediler. Şah Abbas önce Hanlarından Karçıkay’ı Bağdad’a yollayıp, ardından kendisinin de geleceğini bildirdi.⁷⁰

Bunu haber alan Bekir Subaşı, Musul’a çekilmiş olan Hafız Ahmed Paşaya haber yollayıp, Şahın 30.000 kişilik bir kuvvetle Bağdad’a geldiğini iletmış ve yardım istemiştir. 1032 Şevval - 1623 Temmuz’da Şah Abbas bizzat Bağdad üzerine harekete geçmiştir.⁷¹ Şah Bağdad’a harekete geçtiğinde, Beğdili Boyuna mensup Gündoğmuş Bey, başında bulunduğu oymağı ile Şah seven olarak Şah’ın ordusuna katıldı.⁷²

Bekir Subaşı derhal hazırlıklara başlayıp, erzak ve mühimmat ihtiyacını karşılayıp kale kapılarını kapattı. O sırada Bağdad’a ulaşmış olan Karçıkay Han bir mektup yollayıp, şehrin teslimini istedi. Bekir Subaşı bunu reddettiği gibi topları ateşleyip, bir miktar Safevi askerini öldürdü. Şah Abbas, aradan 14 gün geçtikten sonra Bağdad’a ulaştı. Bekir Subaşı, Hafız Ahmed Paşaya Şah Abbas’ın Bağdad’a geldiğini haber verdi. Hafız Ahmed Paşa da bu haberi İstanbul’a iletti ancak Sadrazam Kemankeş Ali Paşa kendi dünya işleri ile uğraştığından bu habere aldırış etmedi.⁷³ Hatta yeni Padişah Sultan IV. Murad’a bile durumu bildirmedi.⁷⁴

Bekir Subaşı, Hafız Ahmed Paşanın yalnız gelmesinden çekinip, yanında Yekçeşim Hüseyin Paşanın da gelmesini istedi. Ancak Kızılhan mevkiinde Safevi kuvvetlerince karşılanıp, Hafız Ahmed Paşanın uyarısına rağmen Şahın hilesi ile öldürüldü.⁷⁵

⁶⁸ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.839.

⁶⁹ Baysun, “Murad IV”, **M.E.B.İ.A.**, c.VI, s.626; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.157; Danişmend, **a.g.e.**, s.327.

⁷⁰ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.839-840.

⁷¹ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.158; Naima, **a.g.e.**, c.III, s.842-843.

⁷² Sümer, **Safevi Devletinin Kuruluşu...**, s.154.

⁷³ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.843.

⁷⁴ Danişmend, **a.g.e.**, s.327; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, 158.

⁷⁵ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.159; Naima, **a.g.e.**, c.III, s.843.

Daha önce bahsettiğimiz gibi devam eden kuşatma esnasında Bağdad'a yardım sokulamıyordu. Bekir Subaşının inatçı savunması sonucu, kale yaklaşık üç ay dayanmış ve kedi, köpek eti bile yenecek durumda kıtlık baş göstermiştir. Ve buna rağmen savunmanın devam ettiği söylenir.⁷⁶ Bekir Subaşı ise bu durumu o esnada iki aydır Mardin'de bulunan Hafız Ahmed Paşaya ilettili. Yazdığı mektupta; Şah tarafından sürülen 54 lağımın⁷⁷ bulunup imha edildiğini ve Şahın büyük bir azimle saldırıya devam ettiğini bildirdi. Hafız Ahmed Paşa ise İstanbul'dan Veziriazam gelmek üzere diyerek, Bekir Subaşıya cevap yazdı.⁷⁸ Ancak İstanbul'dan uzun süredir hiç haber yoktu. Bunun yanında, ağırlaşan kış koşulları Hafız Ahmed Paşanın Mardin'den hareketini zorlaştırıyordu.

Nihayet kuşatma şiddetlendikçe, Bağdad kalesi zabitlerinden Safevi ordusuna firarlar olmaya başladı. Bunlar aynı zamanda Şah'a kalenin durumu ile ilgili bilgiler de veriyorlardı. İşte bu firarilerden birisi de Bekir Subaşının oğlu Mehmed'dir. Mehmed, Narin Kale denilen iç kalenin zabitiydi. Safeviler Mehmed'e, bu kapıdan askerleri içeri sokması karşılığında, Bağdad valiliğini vereceklerini vaat ettiler.⁷⁹ Mehmed, babasının haberi olmadan, Abbas Ağa isimli ademisini Şah'a yollayıp, Bağdad valiliğinin kendine verildiğini gösteren Menşuru aldı. Bu esnada Bekir Subaşı, Acem Burcundan Akkapı'ya kadar kale burçlarını gezip, adamlarına moral vermekteydi. Safer ayının beşinci günü Bekir Subaşının oğlu Mehmed arka kapıdan (*Oğrın Kapısı*⁸⁰) Safevi askerlerini kaleye almaya başladı. Bu askerler kale içine girdikten sonra *Kerenaylar ve Kösler*⁸¹ çalmaya başladılar.⁸²

Tüm Kızılbaşlar, bölükler halinde iç kaleye girmeye başladılar. Aynı zamanda tellallar bağırdı ve *"İç vilayet güzelce Şah'ındır. Ve şehirli ve reaya vesair dirlik sahipleri yerli yerinde durup hareket etmesinler. Hiçbir kimseye zarar yoktur. Şah'ın amanı vardır. Çarşı, Pazar açılın! Gerek Sünni, gerek Şii kimse incinmesin!"*⁸³ dediler.

⁷⁶ Danişmend, **a.g.e.**, s.327.

⁷⁷ Kale surlarının altından, kaleye girmek için kazılan tünellere lağım denir.

⁷⁸ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.845.

⁷⁹ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.159; Danişmend, **a.g.e.**, s.328; Naima, **a.g.e.**, c.III, s.846; İlgürel, **a.g.m.**, s.451.

⁸⁰ Bu kapı Bağdad'ın Osmanlı egemenliğine girmesinden sonra örölmüş ve eklenmiştir, Bkz. Baysun, "Bağdad", **M.E.B.İ.A.**, c.II, s.206.

⁸¹ Kerenay: Zurna cinsinden nefesli bir saz, Köş: Büyük davul demektir.

⁸² Naima, **a.g.e.**, c.III, s.846; Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.374 B; Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.49.

⁸³ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.847.

Bağdad'da olanlara, eğer Şaha tabi olurlarsa dokunulmayacak, ancak tabi olmazlarsa Padişahlarına dönmeleri duyuruldu. Halk buna karşı Padişaha dönmeye yüzümüz yoktur derken, bunların bir kısmı Dergezin ve Kazvine sürüldü. Şah, rahat durmayanları İsfahan ve Şiraz'a süreceğini duyurdu.⁸⁴

İç kale bu şekilde alındıktan sonra, şehrin tümü ancak iki gün sonra tamamen ele geçirilmiştir. Bekir Subaşı Şahın huzuruna çıkarıldığında, oğlunun Şahın yanında oturduğunu görmüş ve sitem etmiştir. Ancak bu onu ölümden kurtaramamıştır. Şah, Bağdad ele geçtikten sonra Şii ve Sünni halkı defterlere kaydettirmiştir. Birçok Sünni halk işkencelerle öldürülmüştür. Bekir Subaşı da aynı şekilde öldürüldükten sonra Şah, Bekir Subaşının oğlu Mehmed'e, babasına bu ihaneti yapan bana neler yapmaz diyerek, onu da Horasan'a sürdürmüştür ve orada firar etmeye kalkıştığı için idam edilmiştir.⁸⁵ Ardından Safi Kulu Han'ı Bağdad'a vali tayin edip (12 Ocak 1624), geri çekilmiştir.⁸⁶

1534'de Kanuni Sultan Süleyman'ın Irakeyn Seferiyle alınan Bağdad, 89 yıl sonra, 1624 senesi, 20/21 Rebiülevvel tarihinde Safevilerin eline geçmiş oldu.⁸⁷ Hafız Ahmed Paşa tekrar Diyarbekir'e çekildi ve durumu İstanbul'a bildirip, Bağdad üzerine yürümek için beklemeye başladı.

Bu esnada IV. Murad'ı padişah ilan ettiren Kemankeş Ali Paşa, Bağdad'ın elden çıktığı haberini Sultandan gizlemeye çalıştı. Nitekim Sultan IV. Murad bu durumu haber alınca, Ali Paşayı huzuruna çağırıp, durumun aslını sormuştur. Ancak Kemankeş Ali Paşa yine olayı gizlemeye çalıştı. Fakat işgalin doğru olduğu gelen haberlerle kesinleşince, Kemankeş Ali Paşa öldürülüp⁸⁸ yerine Kubbe vezirlerinden Çerkes Mehmed Paşa, 14 Nisan 1624'de önce Abaza İsyanını bastırmak, ardından da Bağdad'ı almakla görevlendirildi.⁸⁹ Ardından da Sultan Murad, Şah Abbas'a bir mektup yollayıp, daha önce yapılmış olan 1618 Serav barışına riayet edilip, Bağdad'ın boşaltılmasını istedi. Ancak Şah Abbas buna aldırış etmemiştir.⁹⁰

⁸⁴ Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.375A.

⁸⁵ Danişmend, **a.g.e.**, s.328, Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.160.

⁸⁶ Saray, **a.g.e.**, s.52.

⁸⁷ Danişmend, **a.g.e.**, s.328.

⁸⁸ Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.52.

⁸⁹ Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.376A.

⁹⁰ Saray, **a.g.e.**, s.53.

Bağdad'da savaş devam ettiği esnada, Abaza Paşa Diyarbekir'i kuşatmış ancak başarılı olmayıp geri çekilmişti. Bastıran kış nedeniyle Abaza af olunup, Erzurum Beylerbeyliğinde bırakıldı. Çerkes Paşa ise yanındaki 2000 yeniçeriyle, Üsküdar'dan yola çıkıp⁹¹, kışlamak ve Bağdad seferi hazırlıklarını yapmak için Tokat'a geldi (1624 Ekim). Tokat'tayken, Bağdad'la ilgili haberler aldı. Ancak Tokat'a gelindikten 5-6 gün sonra, Çerkes Mehmed Paşa hastalanıp vefat etti. 1625 Ocağında Sadrazamlık mührü, Reisülküttap Durak Efendi ile İstanbul'a yollandı ve Sadrazamlık, Gürcü Mehmed Paşa kabul etmeyince, Diyarbekir'de bulunan ve Bağdad civarını iyi tanıyan Hafız Ahmed Paşaya verildi⁹².

Bağdad işgal edildikten sonra Şah Abbas, İmam-ı Azam ve Abdülkadir Gilani (Geylani) türbelerini, diğer ehli sünnet İmamlarının türbeleriyle beraber tahrip ettirip, Bağdad valiliğini Sarı (Saru) Hana verdi. Ardından Karçıkay Hanı, Mardin üzerine sefere yolladı. Nüsaybin'e dek inen Karçıkay, buralara birçok akın yaptı. Aynı yılın Receb ayında Şah, İmam Ali ve İmam Hüseyin'in mezarlarını ziyaret etti. Musul halkı Şah'a bir elçi yollayıp, rahatsızlıklarını bildirdiler. Şah, Kasım Han isimdeki komutanını Musul ve Kerkük üzerine yolladı. Kerkük Beylerbeysi Bostan Paşa Diyarbekir'e kaçtı. Kerkük'ün alınmasının ardından Musul'a doğru yöneldiler. Bu sırada Musul'da Küçük Ahmed Paşa valiydi. Kasım Han idaresindeki Safevi birlikleri Musul valisini mağlup edip, Musul'a da hakim oldu⁹³. Kasım Han, ardından Diyarbekir'deki Hafız Ahmed Paşaya mektuplar yollayıp, telaş yaratmak istedi. Hafız Ahmed Paşa kaleye toplar getirip, üç aylık bir zaman zarfında kale tahkim edilip, bir hisar yaptırıldı. Hafız Ahmed Paşa Musul üzerine hareket etmeden önce, daha evvel Diyarbekir'e kaçan Küçük Ahmed Paşa, bu yöne doğru harekete geçti. Musul'da bulunan Kasım Han, Hafız Ahmed Paşanın geldiğini sanıp Bağdad'a kaçtı. Bunun üzerine halk kapıları açtı. Küçük Ahmed Paşa, bu suretle Musul'a hakim oldu. Kardeşini Musul valiliğine tayin ettirip, kendisi Diyarbekir'e döndü.⁹⁴

⁹¹ Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.54.

⁹² Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.66; Peçevi, **a.g.e.**, s.377; Solak-zade, **a.g.e.**, s.517.

⁹³ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, s.1392.

4- Veziriazam Hafız Ahmed Paşanın İkinci Defa Bağdad Üzerine Gönderilmesi

a) Hafız Ahmed Paşanın Bağdad Üzerine Hareketi ve Bağdad Kuşatması

Şah Abbas, kendine muhalefet eden Gürcü Beylerini ortadan kaldırmak için, Karçıkay Hanı Gürcistan üzerine yolladıktan sonra, Gürcü Beylerinden Kartlı (Kartil) Prensi Magrav Han, Karçıkay Hanı mağlub edip, Hafız Ahmed Paşaya yolladığı bir name ile ittifak kurmak istemiştir. Ancak Hafız Ahmed Paşa Bağdad meselesiyle meşgul olduğundan, bu teklifi reddetmiştir.⁹⁵ Ardından Bağdad'ı savunan Safevi askerlerinin “*Meşhed-i Ali-Necef*” üzerine seyhate gittikleri duyulunca, Diyarbakir Beylerbeyi Murad Paşa 15.000 askerle kale savunucularının Necef'ten Bağdad'a dönüşlerine engel olmak için yola çıktı. Bunu erken farkedene müdafiler, derhal kaleye dönmüş ve savunmayı daha da kuvvetlendirmişlerdir.⁹⁶ Bu olay üzerine Hafız Ahmed Paşa, otağında Paşalar ve Beylerle toplanıp bir müşavere düzenledi. Bu toplantıda Hafız Ahmed Paşa, Murad Paşanın başarısız saldırısı sonucunda müdafilerin kaleyi daha fazla tahkim ettiklerini söyleyip, yedi - sekiz bin Kızılbaş ile Saru Han ve Mir Fettah'ın Bağdad'a kapandığını bildirmiştir. Ayrıca kuşatma için yeterli top olmadığını, bu kuşatma sırasında Şahın kalenin yardımına gelebileceğini, nitekim Holo Han oğlu Ahmed Hanın ülkesinin, Derne ve Derteng'in Şah tarafından ele geçirildiğini eklemiştir. Devlet erkanından bazıları, top ve mühimmat miktarının az olduğunu⁹⁷, bu sebeple kuşatmanın yapılmaması gerektiğini bildirdiler. Ancak Hafız Ahmed Paşa kendine güvenip,⁹⁸ Mayıs 1625'de sefere çıkmaya karar verdi.⁹⁹ Murad Paşa Diyarbakir'e gelip Hafız Ahmed Paşayla buluştu. Alaylarını Veziriazama gösterip, Çermik Vadisine kondu. Ardından da Hafız Ahmed Paşa buraya geçti. Tokat'tan takviye birlikler geldi ve orduya katıldı.¹⁰⁰ Öncü olarak Diyarbakir valisi Murad ve Anadolu Beylerbeyi Balıkesirli İlyas Paşalar olmak üzere, 1625 Eylül (1034 Zilhicce) tarihinde ordu

⁹⁴ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.851-853.

⁹⁵ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.161; Kılıç, **a.g.e.**, s.179-180.

⁹⁶ Danişmend, **a.g.e.**, s.334.

⁹⁷ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.161; Hammer **a.g.e.**, s.58.

⁹⁸ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.921; Danişmend **a.g.e.**, s.334; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.161; Kılıç, **a.g.e.**, s.180; İlgürel, **a.g.m.**, s.452.

⁹⁹ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.921.

¹⁰⁰ Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.382B.

harekete geçti.¹⁰¹ Ordunun Diyarbekir'den hareketinin ardından, sırasıyla Menzil-i Mardin, Menzil-i Nusaybin geçildikten sonra, Dicle sahilinde Musul Kalesine gelindi.¹⁰² Musul Kalesinin valisi olan Süleyman Paşaya zahire toplama emri verildi ve Bostan Paşa Kerkük muhafazasına tayin edildi.¹⁰³

Ordu Mardin, eski Musul altından Dicle'yi geçip, Büyük ve Küçük Zap sularını aşip Kerkük'e vardı. 11 Kasım 1625 (10 Safer 1035)'de Bağdad'a varıldı. İmam-ı Azam türbesi civarına çadırlar kuruldu ve kuşatma başladı¹⁰⁴. 12 Saferde metrisler tamamlandı ancak sadece dört topun olması ve bunların da hafif toplar olması kuşatmayı etkisiz kıldı. Hafız Ahmed Paşa da yaptığı hatayı fark etmişti ve bazı askerler bunu bağırarak dile getiriyorlardı. Buna rağmen, Halep valisi Mustafa Paşa Dicle kıyısından, Yeniçeri Ağası Hüsrev Ağa Karanlık Kapı'dan Acem burcuna kadar olan kısımdan, Rumeli Valisi Gürcü Mehmed Paşa, Anadolu valisi Hacı İlyas Paşa, Maraş valisi Nogay Paşa, Sivas valisi Tayyar Mehmed Paşa ve Karaman valisi Çerkes Hasan Paşa da diğer kısımlardan *metrise** girdiler.¹⁰⁵ Usul gereği altı bölük geceleri metrislerde nöbet beklerken, Hafız Ahmed Paşa metrislerin içinde dolaşip askere moral verirdi.¹⁰⁶ Yapılan saldırılarda toplarla bir takım gedikler açılrsa da savunanlar kısa sürede bunları kapamayı başardılar.¹⁰⁷ İki ay zarfında 52 lağım kazıldı ancak hepsi bulundu. Kale, en seçkin askerler olan Mazenderanlılar tarafından korunuyordu. Kuşatmanın 72. günü Kale kapısında birkaç gedik açılınca genel saldırı emri verildi. Ancak bu kısmın arkasındaki muhafızlar saldırıyı hemen püskürttü.¹⁰⁸ Bu saldırıda, Kaleye kazılmış lağımlardan biri havaya uçuruldu. Kalenin beş altı duvarı yıkıldı ve askerler hücumla geçti. Ancak arka tarafta bulunan hendek su ile doldurulduğu için, hücum eden Osmanlı askerinden bazıları bu suya gömüldü. Bu nedenle geri çekilmek zorunda kalındı.¹⁰⁹

¹⁰¹ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.161.

¹⁰² Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.384 A; Yine aynı varakda, Dicle'den kelek denilen teknelerle zahire getirildiği, bu zahirenin hayvanlarla Musul'a nakledildiği ve bunların içinde on kıt'a bedeloşka top da olduğu belirtilmiştir. Ancak diğer kaynakların tümünde Bağdad kuşatmasında sadece dört bedeloşka kullanıldığı bu suretle kuşatmanın etkisiz olduğu kaydedilmiştir.

¹⁰³ Naima, **a.g.e.**, c.III, s. 921.

¹⁰⁴ Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.74-75; Hammer, **a.g.e.**, s.59; Naima, **a.g.e.**, c.III, s.921; Peçevi, **a.g.e.**, s.380.

* Metris (Meteris), toprağı dar ve uzun şekilde kazarak oluşturulan siperlere denilmektedir.

¹⁰⁵ Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.384 B; Hammer, **a.g.e.**, s.59; Naima, **a.g.e.**, c.III, s.922.

¹⁰⁶ Hammer, **a.g.e.**, s.60; Naima, **gös.yer.**

¹⁰⁷ Naima, **gös.yer.**

¹⁰⁸ Hammer, **a.g.e.**, s.60.

¹⁰⁹ Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.386A; Naima, **a.g.e.**, c.III, s.924; Hammer, **a.g.e.**, s.60.

Bu başarısız saldırıdan sonra, İran Şah'ı da 30.000 askerle bizzat Şehriban üzerinden Bağdad'a yardıma geldi.¹¹⁰ Bu askerlerin Zeynel Han kumandasındaki 10.000 kişilik öncü kısmı, Osmanlıya erzak desteği yapan 3000 kişilik kabileyi ve erzakları Şehriban civarında ele geçirdi. Buna karşın ordunun düştüğü zor duruma binaen, Haleb Beylerbeyi Mustafa Paşa toplanan meşveret meclisinde iki şık ileri sürdü. Ya Şah'a saldırılacaktı yada Bağdad'ın alınması mümkün olmadığından geri dönelecekti. Vali ikinci şıkkı tercih ediyordu. Ancak Yeniçeriler ricat, yani geri çekilmeye karşı çıktıkları için kuşatma devam etti. İstanbul'dan yardım istemek için adamlar yollandığı gibi Tayyar Paşa, Zeynel Hanı ele geçirmeye niyetlendi ancak başarılı olamadı. Receb'in birinci günü, Şahın Diyale nehri yakınlarına geldiği duyuldu¹¹¹ ve kaledekiler şenlikler yapıp kuşatanları korkutmak istediler.¹¹² Bu durum Osmanlı ordusunu iki ateş arasında bırakmış oluyordu. Bir tarafta Bağdad'a yapılan kuşatma devam ederken, diğer yandan Şah Abbas şehre yaklaşıyordu. Bu durum üzerine Hafız Ahmed Paşa bir harp meclisi toplayıp durumu müzakere etti. Bu görüşmede kuşatmanın kaldırılması düşünülse de bazı Yeniçeri ileri gelenleri; Erzak ve Mühimmatın azalmasına rağmen, Bağdad alınmadığı sürece Metrislerden çıkmayız dediler. Böylece kuşatmanın tekrar devamına karar verildi. Hafız Ahmed Paşa Sultan IV. Murad'a yazdığı manzum mektubunda yardım talebinde bulundu. Ve mektubunda:

“Aldı etrafı adu imdada asker yok mudur?”

Din yolunda baş virir bir merd server yok mudur?”

Def-i bidada tekasülden garaz ne bilmezuz

*Derd-i mazluman sual olmaz mı mahşer yok mudur?”*¹¹³ demiştir.

Basra'dan, kırk dokuz okkalık taş atan büyük topları ve bazı gerekli mühimmatı getirmek üzere adamlar yollandı. Sivas Beylerbeyi Tayyar Mehmed Paşa, Diyaleyi Şahtan önce geçen Zeynel Han üzerine, emrindeki Tatar bölükleriyle beraber yollandı. Yolda pusuya düşen Tayyar Mehmed Paşanın, neredeyse tüm adamları öldü ve geri çekilmek zorunda kaldı. Bu esnada Diyarbekir'den gelen 12 kelek cephanesi ve 24 kelek mühimmat, Defterdar Ömer Paşa tarafından defterlere kaydedilip İmam-ı Azam Kapısı

¹¹⁰ Danişmend, **a.g.e.**, s.334; Naima, **a.g.e.**, c.III, s.928.

¹¹¹ Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.386B; Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.78.

¹¹² Naima, **a.g.e.**, c.III, s. 924-925; Hammer, **a.g.e.**, s.60-61; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.161.

¹¹³ Danişmend, **a.g.e.**, s.334; Naima, **a.g.e.**, c.III, s.954.

tarafına nakledildi. Bu olay olurken, bir delinin, Defterdar Ömer Paşa Kızılbaşlara barut verdi diye haber çıkarması üzerine durum araştırıldı. İddianın asılsız çıkmasına rağmen Ömer Paşa azledilip, yerine Tokatlı Osman Efendi atandı. 1035 Receb'inin birinde, Şah Abbas Diyale nehrini geçti ve Zeynel Hanla beraber burada yerleştiler. Hafız Ahmed Paşa durumu müşavere ettikten sonra Anadolu Beylerbeyi İlyas Paşa ve Murad Paşa Zeynel Han üzerine yollandı. Yanlarına 7 adet küçük top verilmişti. Kızılbaşlar üzerine saldırı başlayınca bir toz fırtınası çıktı ve geri dönmek zorunda kaldı. Ertesi gün Vezirizam Kethüdası Hüseyin Ağa topları geri getirmeye gitti.¹¹⁴

b) Hafız Ahmed Paşanın Safeviler İle Muharebeleri

Kuşatmanın başlangıcından sonraki altı-yedi ay zarfında iki büyük savaş oldu ki bunlardan ilki Kuşlar Kalesi civarında olmuştur.¹¹⁵ Diyale Nehri tarafından büyük bir toz bulutuyla beraber Safevilerin saldırıya geçtiği görüldü. Piyadeler daha önce iki ateş arasında kalmamak için kazılan hendeğin kenarına dizildiler.¹¹⁶ Ardından Hafız Ahmed Paşaya haber verildi. Şah tarafından yollanan elçi, Hafız Ahmed Paşaya bir mektup verdi ve Hafız Ahmed Paşa bunun üzerine Yeniçerilerin en önüne geçti. Sağ tarafına Karaman valisi Çerkes Hasan Paşa ve Murad Paşa, sol tarafına Sivas Beylerbeyi Tayyar Mehmed Paşa geçti. Silahlar, Rumeli ile Halep askerleri ordunun sağ kolunda Sipahiler ve Anadolu askerleri sol koluna geçti. Hüseyin Kethüda ise yanındaki toplarla Ak-Kapı karşısında mevzilendi. O gün çok büyük çatışmalar olmadı ancak sadece birkaç kızılbaş esir edildi ve askerler geri döndü.¹¹⁷

İkinci savaş, Kuşlar Kalesine zahire koymak isteyen Kızılbaşlarla, Karaman ve Rumeli Beylerbeyleri arasında olmuştur.¹¹⁸ İkinci çatışma başlamadan önce Musul'dan gelen zahirelerin, Kızılbaşlar tarafından Ak-şera'da yağmalandığı haberi geldi. Geriye kalanlar ise Kızılhan'a çekilmişti. Hafız Ahmed Paşa bunun üzerine Arnavud Ömer Paşayı Tekrit (Titkrit) üzerine yolladı. Ancak Ömer Paşa Kızılbaşlara yakalanıp tüm malı yağmalandı ve Musul'a kaçmak zorunda kaldı. Ardından Hafız Ahmed Paşanın

¹¹⁴ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.925-928.

¹¹⁵ Hammer, **a.g.e.**, s.62.

¹¹⁶ Peçevi, **a.g.e.**, s.381.

¹¹⁷ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.930.

kendi çiftliğinden getirttiği 29 Katar erzak da yol üzerinde Kızılbaşlarca yağmalandı. Bu Kızılbaş bölüğü, katarları yağmaladıktan sonra Dicle'yi geçip, Murad Suyu üzerindeki Felluce iskelesini bastılar ve burayı da yağmaladılar. Bunun üzerine Hafız Ahmed Paşa, Hadım Ali Ağa ve Küçük Ahmed'i bu bölgeye yolladı. Yakup Paşa da Köprübaşı'na tayin edildi. Ardından da Şahın bir elçisi Hafız Ahmed Paşaya bir mektup getirdi. Bu mektupta Şah ; Padişah'tan Bağdad'ı kendi oğlu için istiyordu. Hafız Ahmed Paşanın cevabı kısa ve netti. Bu durum için Padişah'a mektup yollamaya gerek yoktur deyip, Bağdad'dan çekilmeyeceklerini bildirdi. Ertesi gün ise Kızılbaşların Kuşlar Kalesine erzak getirecekleri haberi duyuldu. Hafız Ahmed Paşa, Küçük Ahmed Paşa ve Karaman Beylerbeyi Hasan Paşayı erzak yolunu kesmeye yolladı. Tam bu sırada üç alay Kızılbaşın geldiği görüldü. Daha önce gönderilen Hasan Paşa geri dönüp, Rumeli Beylerbeyi Gürcü Mehmed Paşayla beraber Kızılbaşlar üzerine saldırdı. Kızılbaşlar kısa bir çarpışmadan sonra geri çekildiler. Ertesi günün gecesi Kapdan Mustafa Paşanın bulunduğu metristen 40-50 Kızılbaş çıkıp saldırıya geçti ancak Mustafa Paşa bunların çoğunu öldürdü. Ardından Hafız Ahmed Paşa gelip, Kale Kapısını yakıp içeriye girmek istediğini bildirdi. Ancak bu düşüncesini gerçekleştirmeye çalışırken, ortaya çıkan yangın yüzünden ortalık aydınlanınca birçok Segban, Kızılbaşlar tarafından öldürüldü. Aynı gece kale burçlarına merdiven dayayarak çıkmak isteyen bir kısım asker Kızılbaşlar tarafından fark edilince öldürüldüler. Aradan bir zaman geçtikten sonra, Hüsrev Paşanın metrisine konan bir güvercinin ayağında bir not bulundu. Şahın mühürlediği bu notta; kale savunucularından Mir Fettah'ın Şah'tan talep ettiği erzağın yollandığı yazıyordu. Bunun üzerine Hafız Ahmed Paşa, önce Şat (Nehir) yoluyla gelen Balyemez topları hazırlattı. Ardından da Bağdad'a nehir yoluyla zahire getiren üç kelek erzağı ele geçirmek için Hasan Paşa ve Karaoğlan isimli bir Yeniçeri görevlendirildi. Karaoğlan, 150 kadar askeriyle Murad Paşaya katılıp, Kızılbaşların elinden erzağı almak için öğle vaktinde saldırıya geçti. Bu esnada Kızılbaşlar bir miktar erzağı kaleye sokmaya başladılar ancak kalanı Osmanlılar tarafından ele geçirildi.¹¹⁹

Şah Abbas ve Osmanlı askerleri arasında yaşanan üçüncü çatışma en şiddetli olanıdır. Daha önce bahsettiğimiz gibi Osmanlı askerleri kale çevresinde kuşatmada buldukları sırada, etraflarına hendekler kazıp, kalenin dışından gelecek saldırılara

¹¹⁸ Hammer, **a.g.e.**, s.63.

¹¹⁹ Naima, **a.g.e.**, c.III, s. 932-934.

karşı kendilerini korumaya almışlardı. Şah Abbas bu durumu lehine çevirmek için Osmanlı kuvvetlerini siperlerden çıkarıp, açık alana çekmeye ve onlara burada saldırmaya çalışıyordu. Ancak Hafız Ahmed Paşa, Şahın bu taktiğini anladığı için askerlerini siperden çıkarmamıştır.¹²⁰

1626 Şaban'ının sonlarında siperlerde bir haber yayıldı. Buna göre Şah, genel bir taaruz yapmak üzere saldırıya geçecekti. Ramazanın 12. günü beklenen saldırı gerçekleşti.¹²¹ Sabah namazı sıralarında Bağdad'ın doğusundan Şah askerleri ve batı taraftan da bir miktar Safevi askeri Osmanlı ordusu üzerine hücumla geçti. Daha önce hendek üzerine kurulan köprüye Yakup Paşa 4-5 top ile yürüdü. Hasan ve Küçük Ahmed Paşalar diğer tarafa dizildi. Daha ortalık aydınlanmadan, Şahın askerleri Rumeli kolu üzerine saldırdı. Nehir kenarında Rumeli kolunu savunan Gürcü Mehmed Paşa, bu saldırıya uzun müddet mukavemet gösterdi. Ancak sonunda Hafız Ahmed Paşadan yardım istedi ve Hafız Ahmed Paşa ona yardım etmek üzere yola çıktı. Hendek kenarına yaya askerler dizildi ve bunların solunda sipahiler, sağında ise silahdar yerlerini aldı. Rum-Mehmed ve Dağlar Delisi atlı birlikleriyle alaylar kurdular. Nitekim diğer bölüklerde erzak eksikliğinden dolayı hiç at ve eşek kalmamıştı. Ancak tüfekli piyade sayısı oldukça fazlaydı. Atlı askerlerin üzerine, Acem burcundan toplar atılıp dağıtılmak isteniyordu. Öğlen vakti bu çatışmalarda durdu. Ardından Ak Kapıdan dışarı bir miktar asker çıktı. Sağ ve sol Ulufeciler derhal bunların üzerine yollandı. Bu esnada Şah olanları uzaktan izliyordu ve 1.500 kadar seçkin askerinin kollarına kına yakıtıyordu. Bunun nedeni onları Osmanlı üzerine yollarken, ölmeden geri dönmeleri için yemin ettirmesidir. Savaştan kaçan olursa kolundaki kınadan teşhis edilip öldürülecekti. Daha önce Ak Kapıdan çıkan askerlerle beraber iki taraf tam savaş düzenine girdi. Hafız Ahmed Paşanın yakınındakiler, sürekli olarak hendekten çıkıp saldırılmasını istiyor ancak Hafız Ahmed Paşa bunu devamlı reddediyordu. Safeviler İmam-ı Azam tarafından üç koldan ileri çıkınca, Osmanlı askeri hendek ile nehir arasından çıkıp çatışmaya başladı. İlk saldırıda Osmanlı askeri oldukça parlak bir zafer kazandı ve Safevi birlikleri geri çekilmeye başladı. Bunun üzerine Diyarbekir valisi Köse Murad Paşa, kaçan Safevi askerleri arkasından saldırıya geçti ve onları takip etmeye başladı. Bu esnada Hafız Ahmed Paşa askerlerine emir verip topları hazırlattı. Çünkü Safevi

¹²⁰ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.162.

¹²¹ 7 Haziran 1626- 12 Ramazan 1035, Baysun, "Murad IV", **M.E.B.İ.A.**, c.VI, s.626.

saldırısının geleceğini tahmin ediyordu. Ve Hafız Ahmed Paşanın beklediği gerçekleşti. Daha önce Şah uğruna ölmeye yemin eden 1500 kadar asker, 5000 kişilik takviyeyle Osmanlı üzerine saldırıya geçti. İlk hedefleri, üzerlerine gelen Diyarbekir valisi Murad Paşa oldu. Murad Paşa iyi bir direniş göstermesine rağmen binlerce Sekbanı¹²² öldürüldü. Ardından Sivas askerleri üzerine yüründü ve Hafız Ahmed Paşanın Kethüdası, Küçük Ahmed Ağa askerleriyle dağıtılıp öldürüldü. Bunun üzerine Osmanlı merkez askerleri ve yeniçerilerin üzerine saldırıya geçtiler. Bu sırada hendeği koruyan sipahiler, bir miktar askeri hendeğe düşürmeyi başardılar. Ancak Safevi askerleri büyük azimle saldırıyordu. Hendeği korumakla görevli olan silahtar tairesinden Rum Mehmed, üzerine gelen askerden korkup Yeniçerilerin bulunduğu hendeğe sığındı. Bu esnada Yeniçeriler onu öldürmek istediler. Bunun nedeni daha sonra anlaşıldı ki; Rum Mehmed, bir önceki gece Yeniçeri Ağası olan Hüsrev Ağaya yiğitlik konusunda sövüp saymıştı. Yeniçeriler onun meydandan kaçtığını görünce; *nerede senin yiğitliğin?* diyerek onu öldürmek istediler ancak sadece bacaklarını kesmekle yetindiler.¹²³ Bu esnada Osmanlı askeri dağılma noktasına geldi. Küçük Ahmed Paşanın ölümü, Rum Mehmed Paşanın savaş meydanından kaçışı, Diyarbekir valisi Köse Murad Paşanın birliklerinin bozguna uğrayıp geri dönmesi ve Yeniçeri siperlerinin bile yarılmaya başlaması, savaşın Osmanlı aleyhine dönmesine sebep oluyordu. Ancak Hafız Ahmed Paşa oldukça dirayetli bir paşaydı. Kolay kolay pes etmeyeceği belliydi.

Asker tüm bu olumsuzluklara rağmen direnişini sürdürüyordu. Bu esnada başlayan bir fırtınayla ortalık toz duman içinde kalınca, Yeniçeri Ağası Hüsrev Ağa, elindeki mızrakla askerlere seslenip onlara moral verdi¹²⁴. Aynı şekilde Hafız Ahmed Paşa da elinde ki ok ve yayla askerlere teskinde bulunuyordu. Bu suretle Şahın askerleri, toz içinde kalan Osmanlı askerlerinin hile yapmaya çalıştığını sanıp geri çekildiler. Şah, askerlerini geri çekilirken görünce, kendisi de geri çekilmeye karar verdi. Büyük bir mağlubiyetin eşiğinden bu suretle dönüldü.

Osmanlı askerinden ayakta kalanlar, sadece başında İlyas Paşanın bulunduğu Anadolu eyaleti birlikleriydi. Toz bulutu içindeki Hafız Ahmed Paşanın etrafında toplanan birliklerden bir kısmı İlyas Paşaya sevk edildi. Ve o da Şahın görevlendirdiği

¹²² Katip Çelebi, **gös.yer.**

¹²³ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.935-938.

1500 kişilik *Kaltaban*¹²⁵ ordusu üzerine yürüdü ve onların tamamını ortadan kaldırdı. Geride 40 – 45 kişi ancak kaldı.¹²⁶ Bu galibiyet üzerine saldırıya geçen Osmanlı birlikleri, birçok Safevi askerini ortadan kaldırdı. İkinci vakti sıralarında çatışmalar nihayet durdu. Daha önce bahsettiğimiz fırtına, toz bulutu ve Hafız Ahmed Paşanın akıllıca taktiğiyle yerinden kıpırdamaması sonucunda, Osmanlı ordusu galip taraf durumuna geldi.

Şevval ayının ikinci günü, Dicle'yi ve İmam Musa köprüsünü geçen Safevi kuvvetleri, Osmanlı ordusuna bir baskın yapmaya niyetlendi. Bu esnada birçok at oğlanı¹²⁷ öldürüldü. Musul Beylerbeyi Yakup Paşa yaralandı ve 1500 kadar Safevi askeri öğle zamanı, Kuşlar Kalesi tarafına gelip, kayıklar ile içeriye erzak ve zahire verdiler. Osmanlı askerleri buna karşılık top atsalar da işe yaramadı ve erzak nakledilince geri döndüler. Bu durum Osmanlı askeri arasında infial ve kızgınlık yarattı.¹²⁸ Nitekim 9 ay boyunca süren kuşatmada askerler, erzak ve mühimmat devamlı olarak tükenmesine rağmen bir başkaldırı göstermediler ve biz cülus isteriz diye ayaklanmadılar.¹²⁹ Buna rağmen sonunda askerlerin sabrı tükenecektir.

Son ve en şiddetli çatışmalar bitince, Hafız Ahmed Paşa kuşatmanın sürdürülmesine karar verdi. Nitekim ortada kesin bir galibiyet veya mağlubiyet yoktu. Ancak Şah, aldığı son yenilgiden dolayı barış yolları aramaya başladı. Şah Abbas tarafından yollanan ilk elçi, Rumeli Beylerbeyi Gürcü Mehmed Paşanın huzuruna geldi. Elçinin isteği, iki taraf arasında barış görüşmeleri yapılması ve bunun için Osmanlı'nın elçiler yollamasıydı. Yapılan görüşmeden sonra Hafız Ahmed Paşa, Selam Çavuşu Mustafa Çavuş ve Sipahiden Silahtar mülazimbaşısı Edirneli İbrahim Çelebiyi seçip, elçi olarak yollandı. Ardından Tohte Han isimli bir Safevi elçisinin yaklaşmakta olduğu haberi geldi. Yine aynı gün Halep Beylerbeyi Mustafa Paşa vefat etti ve yerine Nogay Paşa atandı. Maraş ise Zor Paşaya bırakıldı. Ertesi gün Selam Çavuşu ile Tohte Han geldi ve iki gün sonra divan kuruldu. Elçi, Şahın mektubunu verdikten sonra izin verildi. Mektupta Şah, yine Bağdad'ı oğlu için talep ediyordu ve tüm yetkileri Tohte

¹²⁴ Mustafa Nuri Paşa, **a.g.e.**, s.228.

¹²⁵ Seçkin, seçilmiş.

¹²⁶ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.939.

¹²⁷ Süvari birliği.

¹²⁸ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.941.

¹²⁹ Peçevi, **a.g.e.**, s.381.

Hana vermişti. Müzakerelerde Tohte Han, Bağdad'dan vazgeçmek istemedi. Sonunda Bağdad'ı boşaltmaya fakat karşılığında, İmam-ı Ali, Hille, Felluce İskelesi dahil olmak üzere, Dicle'nin sol yakasını istedi. Bu teklife karşılık Hafız Ahmed Paşa, askerinin bunu kabul etmeyeceğini dile getirdi. Yine de Hüsrev Ağa dahil diğer erkanla oturup müzakere ettiler. Ertesi gün elçiye, İmam-ı Ali tarafındaki Osmanlı vatandaşının durumunun ne olacağı soruldu. Elçi, öte tarafın kendilerine ait olduğunu ve ne isterlerse yapacaklarını ilettiler. Bunun üzerine Selam Çavuşu Mustafa Çavuş, Şah Abbas'a elçi olarak yollandı ve Şahtan başka elçi yollanması istendi. Aynı gece Hafız Ahmed Paşa, Tohte Hanla Bağdad'ın verilmesi konusunda anlaşmıştı. Safevi askerlerine dokunulmaması kaydıyla kale Osmanlıya bırakılacaktı. Bu husustaki name, Musatafa Çavuşla Şah Abbas'a yollandı.¹³⁰

c) Osmanlı Ordusunda İsyân Çıkması ve Bağdad Kuşatmasının Kaldırılması

Ertesi gün Yeniçeriler, erzak ve mühimmat eksikliği hat safhaya ulaştığı için Hafız Ahmed Paşanın çadırını bastılar. Hafız Ahmed Paşanın otağını yıkıp; “*sen Kızılbaşlarla işbirliği edersin*” diyerek, İmam-ı Azam Kalesine hapsedmeye götürdüler. Bu esnada Safevi elçileri kargaşayı görüp, derhal Şah Abbas'a haber yolladılar.¹³¹ Hafız Ahmed Paşa hapse götürülürken, birkaç yaşlı Yeniçeri bunların yolunu kesip; *başsız savaş olur mu? Padişahın seçtiği Sadrazamı siz görevden alabilir misiniz?* diyerek tekrar Hafız Ahmed Paşanın parçalanmış otağı kurulup, buraya getirildi.¹³²

Osmanlı ordusu ise son bir saldırı yapmayı planlıyordu. Nitekim daha önce, Bağdad alınmadan siperden çıkmayız diyen Yeniçerilerin ihtiyatsızlığı sonucu, yapılacak antlaşma suya düşmüştü.

Son ümit olarak kazılan ve içine üç yüz torba barut konulmuş lağım, bir aceminin ihtiyatsızlığı sonucu patlayıp geri tepti ve birçok lağımıcı öldü. Bunun sonucu

¹³⁰ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.943-945; Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.88.

¹³¹ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.945.

¹³² Hammer, **a.g.e.**, s.67; Naima, **a.g.e.**, c.III, s.946.

çıkan karışıklıkta yiyecek yağma edildi ve toplar İmam-ı Azama çekilip Veziriazam buraya döndü.¹³³

Daha önce yollanan elçi Mustafa Çavuş, Şah Abbas'tan Bağdad'ın boşaltılması ile ilgili onayı almış ve yola çıkacağı sırada Tohte Hanın elçisinin getirdiği haber üzerine Şah, Mustafa Çavuşu huzuruna geri çağırıp; “*Geri çekilen bir orduya Kale vermek bize yakışmaz*” diyerek antlaşmayı yırttı (15 Şevval 1035).¹³⁴ Nitekim Şevvalin yedisinde Osmanlı ordusunun geri çekilmeye karar verdiği, sekizinde de geri çekilmeye başladığı haberi gelmişti. Ve Şah, kaleyi teslim etmeyeceğini bildirdi¹³⁵. Mustafa Çavuş bunun üzerine geri dönerken, Şah Abbas da onu izleyerek, Karanlık Kapı tarafına geldi.¹³⁶

Şevvalin yedisinde geri çekilmeye karar verildi ve siperlerden çıkıldı. Götürülemeyecek eşyalar yakıldı. Hastalık ve yorgunluktan dolayı birçok asker, İmam-ı Azam tarafından kalkamadı. Elçi Mustafa Çavuş, Hafız Ahmed Paşanın yanına geldiğinde, büyük teessüfünü anlatıp, birkaç gün daha kalınsaydı ne olacağını anlattı. Hafız Ahmed Paşa ise bir saat bile durulamayacağını belirtti.¹³⁷ 3 Temmuz 1626, 8 Şevval 1035 Cuma günü ordu harekete geçti.¹³⁸

d) Hafız Ahmed Paşanın Görevden Alınması

1625 Kasım'ından, 1626 Temmuz'una kadar 9 ay süren kuşatmanın kaldırılmasının ardından Hafız Ahmed Paşa, durumu bir mektup¹³⁹ ile Padişah'a ilettili. Musul'a doğru dönüş yoluna çıkan orduda birçok asker, takatsızlık ve hastalıktan dolayı yolda öldü.

¹³³ Hammer, **a.g.e.**, s.68; Naima, **a.g.e.**, c.III, s.947.

¹³⁴ Hammer, **gös.yer**; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.163.

¹³⁵ Hammer, **gös.yer**; Naima, **a.g.e.**, c.III, s.948; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.163; Danişmend, **a.g.e.**, s.335.

¹³⁶ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.947.

¹³⁷ Naima, **a.g.e.**, s.947-948.

¹³⁸ Danişmend, **a.g.e.**, s.335; Katip Çelebi 9 Şevval'de Bağdad'dan göçüldüğünü kaydetmektedir. Bkz. Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.88.

¹³⁹ Hafız Ahmed Paşanın gönderdiği nazım mektup ve Sultan Murad Hanın cevabı için bkz. Naima, **a.g.e.**, c.III, s.954-955.

Binek hayvanlar tüketildiği için, geri götürülemeyen eşyaların çoğu yakıldı. Madeni eşyalardan, toplar Dicle nehrine saklandı. Şişhane denilen işlemeli bir top ise kuma gömülüp saklandı. Ancak Şah Abbas'a meyleden askerlerden biri daha sonra bu topun yerini Şah Abbas'a bildirince, Şah bu topu bulup İsfahan'a yolladı.¹⁴⁰ Böylece Hafız Ahmed Paşanın kuşatmasının kaldırılmasıyla, sadece Musul, Kerkük dahil kuzey ve güney Irak Osmanlının elinde kaldı. Bağdad ve civarı, yani orta Irak, Safevilere bırakılmış oldu.

Bunun yanında Osmanlı askeri geri çekilirken, İmam-ı Azam civarında kaleden çıkan Safevi askerleri ile Osmanlı askerleri alışveriş yapmışlar ve adeta bir barış yaşanmıştır. Safevi askerleri rahatça Osmanlı ordugahında gezebiliyorlardı.¹⁴¹

Bağdad'dan yola çıkıldıktan sonra üçüncü konakta Şah, Tohte Hanın geri yollanmasını istedi. Bunun üzerine alınan esirlerle beraber Tohte Han geri yollandı. Ancak ardından Şah'ın, bir orduyla Osmanlı askeri üzerine yürüdüğü duyuldu. Bu saldırı Vilayet ümerasından Hasan Paşa tarafından püskürtüldü.¹⁴²

Sultan IV. Murad'dan gelen arıza ile ordu kışlamak üzere Halep'e doğru çekiliyordu.¹⁴³ Diyarbekir Beylebeyi Köse Murad Paşa, Hafız Ahmed Paşanın emirlerine uymayıp, kendi başına hareket ettiği için ortadan kaldırılmasına karar verildi. Daha önce orduya artçı olarak atanmış ve ordunun gerisini kollaması emredilmişti. Ama o bu sözü dinlememişti. Bu nedenle Hafız Ahmed Paşanın huzurunda iç oğlanlar tarafından öldürüldü. Bu esnada ordu Musul sahrasında, Dicle kıyısında bulunuyordu.¹⁴⁴

Murad Paşa katlolunduktan sonra Kızıl Han menziline varıldı. Ardından Zab Suyu geçilirken, bir gün de burada kalındı.¹⁴⁵ Diyarbekir eyaleti Kapıcıbaşı Hüsrev Ağaya verildi. Musul'da otuz gün kalındıktan sonra¹⁴⁶ Diyarbekir'e hareket edildi. Diyarbekir'e varılınca Dağ-Kapusuna konuldu. Halep'e ulaşılnca, Kışlak ferman

¹⁴⁰ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.949.

¹⁴¹ Naima, **gös.yer.**

¹⁴² Naima, **a.g.e.**, s.950.

¹⁴³ Peçevi, **a.g.e.**, s.382.

¹⁴⁴ Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.390A.

¹⁴⁵ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.951.

¹⁴⁶ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.952.

olundu ve Hüsrev Ağa, Behram Kethüda, Musa Ağa ve diğer ocak ağaları burada kışladılar.¹⁴⁷

Hafız Ahmed Paşa Bağdad'dan eli boş dönünce, İstanbul'da Sultanı kışkırtan Ağalar, Hafız Ahmed Paşanın başarılı kuşatmasına rağmen azline sebep olacaklardır. İstanbul'da o esnada, Hafız Ahmed Paşaya karşı yapılan kışkırtmaların yanında, sefer esnasında Sultandan yardım isteme maksadıyla, Hafız Ahmed Paşanın sert bir lisanla yazdığı ve daha önce belirttiğimiz mektup, onun azline sebep olan ikinci etkidir.

5- Halil Paşanın Bağdad Serdarlığı

Bu sebeplerden dolayı Sultan Murad, Hafız Ahmed Paşanın yerine Halil Paşayı Veziriazamlığa getirdi ve Bağdad seferiyle görevlendirdi.¹⁴⁸ 1626 Aralık, 1036 Rebiülevvel'de Hafız Ahmed Paşa azledilince, Halil Paşa Haleb'e gitmek üzere yola çıkarıldı. Orada bulunan Hafız Ahmed Paşanın ise İstanbul'a dönmesi emir olundu.¹⁴⁹ Hafız Ahmed Paşa, Sultanın ablası ile evlendirilip damat olurken, aynı zamanda ikinci vezirliğe yükseltildi.¹⁵⁰ Yeniçeri Ağası Boşnak Hüsrev Ağa, Kubbe vezirliğine yükseltildi.¹⁵¹ Böylece Hafız Ahmed Paşanın iki yıl süren ilk sadareti sonlanmış oldu.¹⁵²

İstanbul'da bulunan Gürcü Mehmed Paşanın ise Mihaliçli Mehmed Ağa ile arası açık bulunuyordu. Mihaliçli Mehmed Ağanın kışkırtmalarıyla Gürcü Mehmed Paşa öldürüldü.¹⁵³ Zilkade ayında, Gürcü Mehmed Paşanın öldürülmesinde, Mihaliçli Mehmed Ağa, onun Bağdad seferinde Veziriazamın yardımına gitmemesini öne sürmüş ve bu nedenle öldürülmüştür. Bunun yanında Gürcü Mehmed Paşanın öldürülmesinde, Recep Paşa ve onun kışkırttığı Sipahiler ile Yeniçerilerin payı vardır. Gürcü Mehmed Paşanın yerine Kapudan Receb Paşa kaymakam oldu.¹⁵⁴

¹⁴⁷ Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.390A - 390B.

¹⁴⁸ Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.391A; Peçevi, **a.g.e.**, s.382; Solak-zade, **a.g.e.**, s.519.

¹⁴⁹ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.164.

¹⁵⁰ Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.94; Ayrıca Hafız Ahmed Paşa, Sultan I. Ahmed'in kızı ve Sultan IV. Murad'ın ablası olan Ayşe Sultan ile evlendirilmiş ve İstanbul'da ki nüfuzu artmıştır. Bkz. Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.177.

¹⁵¹ Solak-zade, **a.g.e.**, s.519.

¹⁵² Danişmend, **a.g.e.**, s.336.

¹⁵³ Solak-zade, **a.g.e.**, s.519.

¹⁵⁴ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.955; Solak-zade, **a.g.e.**, s.519.

a) Halil Paşanın Abaza Mehmed Paşa Üzerine Yollanması

Daha önce, Bağdad kuşatması nedeniyle affedilen Erzurum valisi Abaza Mehmed Paşa, zaman geçtikçe yeniden bölgesinde söz dinlemez olmaya ve Yeniçerileri öldürmeye başladı.

Halil Paşa Bağdad üzerine sefer için hazırlıklara başladıktan sonra, zahirenin bir miktarını İstanbul'dan temin etti ve kalanını Mısır'dan getirtmek üzere emirler yolladı. Mısır valisinden, Payas İskelesine erzakların yollandığı haberi geldi. Veziriazam Halil Paşa, Yeniçeri Ağası ve sefere çıkmakla görevlendirilen diğer görevliler, Divanda Padişahın huzuruna çıktılar. Padişahın hayır duasını aldıktan sonra, Üsküdar'a doğru kayıklarla yola çıkıldı.¹⁵⁵

15 Rebiülevvel 1035, 1626 Eylül 22'sinde yola çıkan Halil Paşanın ilk güzergahında Haleb vardır. Halil Paşanın yanında, Rumeli ve Anadolu askerlerinden kurulu büyük bir ordu olmakla beraber, bunların büyük kısmı Haleb'de orduya katılacaktır.¹⁵⁶ Kış mevsiminde genel olarak yola çıkılmamasına rağmen, Doğuda başlayan ikinci Abaza isyanının yayılmasından duyulan endişe nedeniyle, böyle bir vakitte sefere karar verilmiştir.¹⁵⁷ Üsküdar'dan yola çıkıldıktan sonra ilk olarak İznikmid'de konaklandı. Burada menzildeyken, Kazıklı derbendindeki köprülerin tamiri kararlaştırıldı. Sonra Konya menziline doğru yola çıkıldı. 17 gün Konya'da kalındı ve burada eksik olan sefer mühimmatları tamamlandı.¹⁵⁸ Konya'da kalındığı sırada, Hafız Ahmed Paşanın sadrazamlık mührü, Kapıcılar Kethüdası tarafından getirilip, yeni Sadrazam Halil Paşaya teslim edildi.¹⁵⁹ Konya'dan hareket edilip önce Kara-bınar, Ereğli ve Ramazanoğulları yaylakları geçilip, Adana'ya varıldı.¹⁶⁰ 20 Cumadalahir 1036, 8 Mart 1627'de Adana'ya varılır varılmaz, Küçük Hüseyin Paşa, Abazaya yardım ettiği bahanesi ile öldürüldü ve yerine Bostan Paşa tayin olundu. Recebin yedinci günü (24 Mart) Haleb'e varılıp, askeri kışkırtma suçu ile Tavil (Uzun)

¹⁵⁵ Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.391B.

¹⁵⁶ Danişmend, **a.g.e.**, s.336.

¹⁵⁷ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.964; Danişmend, **a.g.e.**, s.336.

¹⁵⁸ Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.392B.

¹⁵⁹ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.964.

¹⁶⁰ Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.392B.

Mustafa Ağa katil olundu. Ardından Şevval'in 20'sinde (4 Temmuz) Haleb'de ki Gökmeidan'a Otağ kuruldu.¹⁶¹

Daha Haleb'e varılmadan önce Payas'a gelindiğinde, buraya Mısır'dan gönderilmesi kararlaştırılan erzak ve mühimmat alınmıştı.¹⁶² Balıkesir'de bulunan Dişlenk Hüseyin Paşaya, Padişah emriyle vezirlik verilip, Haleb'e yollandı ve o da Halil Paşaya katıldı. 14 Temmuz 1627'de Haleb'den kalkıldıktan sonra,¹⁶³ Fırat vadisine gelindi ve burada İstanbul'dan yollanan Şahi Darbuzanlar¹⁶⁴ orduya katıldı. Yine aynı yerde toplarla atış talimi yapıldı. Fırat nehri üç günde geçildi ve Birecik'e konuldu. Zilkade ayının beşinci günü Ruha (Urfa) vadisine konuldu. Burada bulunduğu sırada, Ahıska'dan gelen askerler kalenin Şah tarafından kuşatıldığını söylediler. Bunun üzerine Veziriazam, Maraş ve Sivas Beylerini buraya yardım için yolladı. Ayrıca Haleb'de olan cephanenin Diyarbekir'e nakli emir olundu. Ardından da ordu Diyarbekir'e ulaştı.¹⁶⁵ 7 Ağustos 1627- 25 Zilkade 1036'da ordu Diyarbekir'e vardığında, Haleb'den çikalı 24 gün geçmişti ve ordu Ciran Tepesi denilen yerde mevzilendi.¹⁶⁶

Haleb'de orduya katılan Dişleng Hüseyin Paşa da Erzurum muhafazasına yollandı ve Ahıska üzerine Erzurum'dan gitmesi istendi. Burada amaç, Abaza Paşayı sefere gitmek bahanesiyle Erzurum Kalesinden çıkarıp, eski suçları dolayısıyla yakaladıktan sonra İstanbul'a yollamaktır.

b) Halil Paşanın Başarısızlığı ve Görevden Alınması

Halil Paşa, Abaza Mehmed Paşa ile mektuplaşıyor ve ona orduya katılmasını emrediyordu. Diyarbekir Beylerbeyi Hüsrev Paşa, Halep Valisi Nogay Paşa, Maraş Valisi Zor Paşa, Rumeli Valisi Süleyman Paşa ve 4000-5000 kadar asker Abaza üzerine yollandı. Bu beyler, Ahıska kalesine yardım için Abaza Paşayı Erzurum'dan

¹⁶¹ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.965; Danişmend, **a.g.e.**, s.337; Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.95.

¹⁶² Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.393B.

¹⁶³ Danişmend, **a.g.e.**, s.337.

¹⁶⁴ Büyük Kuşatma Topları.

¹⁶⁵ Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.395B.

¹⁶⁶ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.966; Danişmend, **a.g.e.**, s.337.

yanlarına alarak, Ahıska üzerine gideceklerdi¹⁶⁷. Bu esnada da Abaza Paşa yakalanıp, İstanbul'a yollanacaktı. Ancak Abaza Paşa durumdan şüpheleniyordu ve bunun bir tuzak olacağını seziyordu. Ordu Abaza üzerine ulaştı ve Abaza Paşa, ilk önce bir teşebbüste bulunmadı. Bütün beyler gece uyuduğu bir sırada, yaptığı baskınla birçok asker ve beyi öldürdü.¹⁶⁸ Halil Paşa, olaylardan habersiz Erzurum üzerine yola çıkmıştı. İki gün sonra yolda bazı beyler ile karşılaşan Halil Paşa kötü haberi aldı. Abaza Paşa orduyu baskına uğrattığı gibi tüm erzak ve mühimmatı da ele geçirmişti. Bunun üzerine ordu da sadece Gürcü Melik Mavrav'ın bir topu kaldığı için hiçbir sonuca ulaşamadı.¹⁶⁹

Halil Paşa, Erzurum'a ulaştıktan 70 gün sonra (Kasım 1627), geri dönmek üzere karar verip yola çıktı.¹⁷⁰ Bu esnada Abaza Paşanın Safevilere mektup yazıp, Osmanlının zaafiyetini bildirip, Ahıska kalesine saldırmalarını istediği de söylenmektedir. Ancak bu temelsiz bir söylemdir. Bu şartlar sonucunda Ahıska kalesi Safeviler tarafından ele geçirildi. Zilhicce ayı sonlarında, Erzurum yakınında Ilıca mevkiine konuldu.¹⁷¹ Bu başarısızlık Halil Paşanın sadaretinin sonu hazırladı.

6- Hüsrev Paşanın Serdarlığı

Aralık 1637'de Halil Paşa, kışlamak için Tokat'a çekilmişti.¹⁷² Sarayda, Abaza üzerine yollanan ordunun aldığı başarısızlık büyük üzüntü yaramıştı ve Halil Paşanın yerine, Şeyhülislam Yahya Efendinin tavsiyesiyle, daha önce Yeniçeri Ağalığından vezarete yükseltelen Boşnak Hüsrev Paşa tayin edildi. Ondan daha kıdemli olan Topal Receb Paşa bulunmasına rağmen, Yahya Efendinin yeni isimler denemek lazımdır demesiyle Hüsrev Paşanın Veziriazam yapılmasına karar verildi.¹⁷³ Hüsrev Paşanın önce Diyarbekir üzerine yollanmasına, ardından da sadrazamlık mührünün verilmesine karar verildi.

¹⁶⁷ Nazım Tektaş, **Sadrzamlar, Osmanlıda İkinci Adam Saltanatı**, Çatı Kitapları, İstanbul 2002, s.219.

¹⁶⁸ Naima, **a.g.e.**, c.III, s. 967-969; Solak-zade, **a.g.e.**, s.520; Peçevi, **a.g.e.**, s. 383.

¹⁶⁹ Peçevi, **gös.yer.**

¹⁷⁰ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.165; Mehmed Halife, **a.g.e.**, s.11.

¹⁷¹ Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.399B; Naima, **a.g.e.**, c.III, s.973.

¹⁷² Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.401A.

¹⁷³ Tektaş, **a.g.e.**, s.68.

a) Abaza Mehmed Paşa İsyanının Bastırılması

Recep Paşa ise İstanbul'da sefer hazırlıklarıyla meşguldü. İstanbul'dan 12 Kebir Top, Kundakları ve Tekerlekleri, 5000 Yuvalak (Gülle), Varna'dan 5000 Yuvalak, 60 Kıt'a Şahi Darbuzan hazırlanıp, Abaza üzerine sefer için ulaşımın daha kolay olduğu Samsun limanına kadırgalarla yollandı. 15 Cumadelahir 1037'de Hüsrev Paşa Üsküdar'a geçti ve Diyarbekir valiliği kendisine verildi.¹⁷⁴Yola çıktıktan sonra İznik menzilindeyken, Kapıcılar Kethüdası¹⁷⁵ tarafından getirilen Sadrazamlık mührünü aldı¹⁷⁶. Bu şekilde, İzmit'te bulunduğu sırada Sadrazam oldu (1628 Nisan). Ve buradan kış karargahı olan Tokat'a geçti.¹⁷⁷ Hüsrev Paşa Tokat'ta bulunduğu sırada, Abaza Paşanın, İstanbul'da ve Tokat'ta yapılan hazırlıklardan tedirgin olup, Şah Abbas'tan yardım istediği ve Kaleyi ona teslim edeceği haberleri geldi. Ardından da Şahın birkaç bin adamının, Abaza Paşaya yardım için yolladığı duyuldu. Bunun üzerine Hüsrev Paşa, önce küçük bir birliği (7 Ağustos 1628), ardından hızlı hareket edebilecek bir orduyu hazırlayıp, Erzurum'a doğru yola çıktı,¹⁷⁸. Topları taşıyan asker bölüklerine de arkadan gelmelerini ve gecikmeleri durumunda katl olunacaklarını bildirdi. Bu emir üzerine 6-7 Eylül 1628'de, ordu Erzurum önüne ulaştı ve metrise girildi.¹⁷⁹ Hüsrev Paşanın otağı Deve-boynu'nda kuruldu ve kale her yönden kuşatıldı. Daha kuşatma başlamadan önce Abaza Paşa, Hüsrev Paşanın Tokat'tan gelişini 20 gün olarak hesaplamıştı. Abaza Paşa, Hasan Kale muhafızı Arnavud Deli Yusuf Paşayı kuşatmış ve Hüsrev Paşanın 20 günden önce gelemeyeceği haberini almıştı. Abaza Paşa da alacağı yardımı buna göre planlamıştır. Ancak Hüsrev Paşa olağan üstü gayretle, zamanından çok önce Erzurum'a ulaşınca, Abaza Paşa yardım alamadığı gibi içerideki askerleri de Hüsrev Paşanın casusları tarafından kışkırtılıp dışarı kaçmaları sağlanmıştır. Hüsrev Paşa kuşatmaya başladıktan bir gün sonra da Defterdar Bekir Paşa tarafından yollanan toplar Erzurum'a ulaşmıştır.¹⁸⁰

Düştüğü zor durumdan kurtulmak isteyen Abaza Paşa, kethüdası Çopur Bekir ile Küçük Abaza ismindeki adamını Şah'a daha önce yollamıştı. Şah da buna karşılık

¹⁷⁴ Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.402A.

¹⁷⁵ Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.402B; Solak-zade, **a.g.e.**, s.522.

¹⁷⁶ Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.403A.

¹⁷⁷ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.166.

¹⁷⁸ Danişmend, **a.g.e.**, s.340; Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.406B.

¹⁷⁹ Solak-zade, **a.g.e.**, s.523-524; Peçevi, **a.g.e.**, s.384.

Şemsi Han¹⁸¹ ismindeki komutanını Abaza Mehmed Paşaya yardım için yolladı. Ancak Hüsrev Paşanın zamanında bu yardımı kesmesi, Abaza Mehmed Paşanın tüm umutlarını suya düşürdü. Kale duvarları toprakla durmadan dövülüyor ve atılan tüfek sesi hiç kesilmiyordu. Aynı zamanda Abaza Mehmed Paşaya bağlı birçok asker Hüsrev Paşaya sığınmıştı. Bu durum üzerine Abaza Mehmed Paşa daha fazla direnemeyeceğini anladı.

Abaza Mehmed Paşa, 17 Eylül 1628'de altı kişilik bir heyetini Hüsrev Paşaya yolladı ve canına bir zarar gelmemesi şartıyla teslim olacağını bildirdi.¹⁸² Bu altı kişi içinde, Kayserili Seyyid Abdurrahim de vardığı, bu kişi daha sonra İstanbul'a gelecek ve orada kendisine bir konak verilecektir. Bunun üzerine Abaza Mehmed Paşaya istediği Amanname yollandı. Abaza Mehmed Paşa, büyük Yeniçeri Ağalarından Muslihuddin Ağanın gelmesiyle kaleyi terk edeceğini bildirdi.¹⁸³ Bunun üzerine Abaza Mehmed Paşa 22 Eylül 1628'de Kaleyi terk edip teslim oldu. Yapılan görüşmeden sonra kaleye döndü. Ayın 23'ünde Hüsrev Paşa kaleye girdi. Cuma namazı, Cami-i Kebir'de kılındı. Ardından da Abaza Paşayı bir daha yanından ayırmamak üzere, beraberinde otağına kadar götürdü. Daha önce kaybedilen Ahıska Kalesi üzerine bir miktar asker yollandı ve Ahıska Kalesi Safevilerden kurtarıldı.¹⁸⁴ Yeniçeri Ağası Halil Ağayı, Erzurum Kalesine tayin edip, 15 Safer 1038'de İstanbul'a dönmek için yola çıktı.¹⁸⁵

Erzurum'dan çıkıldıktan sonra sırasıyla; Ilıca, Tercan, Sebz-çemen, Akşar, Koçhisar ve Sivas'a gelindi. Yolda, halka ve reyaya eziyet eden birçok kişi kılıçtan geçirildi. Hüsrev Paşanın bu sert tutumu ve kan dökücülüğü oldukça meşhurdur.¹⁸⁶

Tokat'tan sonra Zile'ye ve ardından Kızılırmak geçilip Ayaş'a ve ardından Beypazarı'na konuldu. Göynük, Taraklı, Geyve, Sabanca ve İznikmid geçilip ordu İstanbul'a vardı.¹⁸⁷ Erzurum'da yakalanmasından sonra kendine Cebecilik ve

¹⁸⁰ Danişmend, **a.g.e.**, s.341.

¹⁸¹ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.167.

¹⁸² Solak-zade, **a.g.e.**, s.525.

¹⁸³ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.167-168.

¹⁸⁴ Solak-zade, **a.g.e.**, s.525; Peçevi, **a.g.e.**, s.384.

¹⁸⁵ Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.414A.

¹⁸⁶ Halil İnalçık, "Hüsrev Paşa", **T.D.V. İ.A.**, c.XIX, s.39; **Süver-i Hutut-ı Hümayun**, İ.Ü. Nadir Eserler, Türkçe Yazmalar, Nr. 6110, vrk.27A-27B; Bu defterlerin neşri için bkz. Önder BAYIR, **IV. Murad'ın Hatt-ı Hümayunları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 1994.

¹⁸⁷ Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.413B - 416A.

Bölükağalığı verilen Abaza Mehmed Paşa, İstanbul'a Hüsrev Paşayla beraber getirilmişti. Ayrıca, Şah tarafından Kars'a yollanan ve sefer sırasında yakalanan Şems Han yanlarında bulunmaktaydı. Bu nedenle Hüsrev Paşa, İstanbul'da oldukça görkemli şenliklerle karşılandı ve ordu İstanbul'a Edirne kapısından girdi (12 Rebiülahir 1628).¹⁸⁸ İstanbul'a getirilen Abaza Mehmed Paşa, öldürülen Sultan Genç Osman'ın davasını güttüğü için affedilip Bosna valiliğine yollandı. Ancak daha sonra azlolunup İstanbul'a getirildi. Burada da Sultanın oldukça yakınına sokulma fırsatı buldu. Nihayet 1634 senesinde, Hasbahçe'de rüşvet meselesi yüzünden hapis olunup öldürüldü.¹⁸⁹

Hüsrev Paşa, Ramazan ayında hasta olduktan sonra Yeniçeriler arasında bir karışıklık çıktı. Bu olayların Vezir Bayram Paşanın kışkırtmasıyla çıktığı zannedilip, Bayram Paşa Yedikule'ye hapis edildi. Ancak daha sonra affedilip tüm yetkileri geri verildi.¹⁹⁰

b) Hüsrev Paşanın Bağdad Kuşatması

1629 Baharında, Hüsrev Paşa Bağdad seferi için hazırlıklara başladı. Nitekim aynı yıl içinde İran Şahı Abbas, 42 yıllık saltanatından sonra ölmüş¹⁹¹, yerine torunu Sam Mirza, 19 Ocak 1629'da Şah Safi adıyla tahta geçmişti¹⁹². Şah Abbas kendi oğlunu öldürttüğü için tahta torunu geçmişti. Somut olarak belli edilmese de Şah Abbas'ın ölümü İstanbul'da bir rahatlamaya yol açtı. Şah Abbas, çok tecrübeli bir devlet adamıydı ve bunun yanında Osmanlıyı oldukça iyi tanıyordu. Bağdad onun döneminde kaybedilmiş ve Osmanlı geri almayı başaramamıştı. Bu nedenle Hüsrev Paşa, Şah Abbas'ın ölümünün ardından İran seferiyle görevlendirildi.

Hüsrev Paşa, 1629 baharında Üsküdar'a geçti ve otağlar kuruldu.¹⁹³ Bu esnada orduda 70 adet Şahi Darbuzan yani büyük top vardı ve toplar alayların başına dizildi. 9 Temmuz 1629'da, yani Üsküdar'a geçildikten yaklaşık bir ay sonra, Hüsrev Paşa

¹⁸⁸ Danişmend, **a.g.e.**, s.341-343.

¹⁸⁹ Peçevi, **a.g.e.**, s.385.

¹⁹⁰ Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.418 B; Solak-zade, **a.g.e.**, s.52.

¹⁹¹ Danişmend, **a.g.e.**, s.34.

¹⁹² Sümer, "Abbas I", **T.D.V.İ.A.**, c.I, s.19; Şah Safi başa geçtiğinde 17 yaşındadır. Bkz. İsmail Aka, "**Selçuklu Sonrası Anadolu'da Türk Varlığı, Safeviler**", **T.A.**, c.VI, s.850.

¹⁹³ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.980; Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.112.

hazırlıklarını tamamlayıp, Bağdad'a doğru yola çıktı.¹⁹⁴ Maltepe, Tuzla, Dil, Kozluk menzilleri geçilip, İznikmid'e varıldı ve burada ordunun eksik mühimmatları, İstanbul'dan gönderilenlerle tamamlandı.¹⁹⁵

Derbend-i Kazıklı, Yenişehir, Eskişehir menzilleri geçildikten sonra, Bardaklı karyesindeki Cedid-Han hayratında (Hüsrev Paşa yaptırmıştır), Seyyid Gazi ve Cafer Han makamları ziyaret edildi. Ardından Bayad menziline gelindi ve buradaki su sorunu için kanallar yapıldı. Ardından da Bolvadin ve Çay menzilleri geçildi. Çay Yaylasında ki Türkmen aşiretlerinden, huzursuzluk çıkaranları öldürüldü. Bu kişiler Ker'iz Menziline ibret-i alem için kazığa vuruldu. Zilhicce ayının 25'inde Konya yakınlarına varıldı.¹⁹⁶ Bu sefer esnasında Hüsrev Paşanın yanında, vezirlerden Niğdeli Mustafa Paşa, Anadolu Emir'ül-Ümerası Çerkes Zor Paşa, Başdefterdar Ebubekir Paşa ve Yeniçeri Ağası Mostarlı Mustafa Paşa vardı. Yolda birçok kan dökülmekle beraber, Karaman memleketine yaklaşıldı. Akşehir'de Kadı Avni Osman Efendi şikayet edildi ancak şikayet asılsız çıkınca salındı. Fakat Kadı, korkusundan aynı gün vefat etti. Konya'ya varıldıktan sonra Deli Yusuf Paşanın tahrikiyle, daha önce birçok seferlere katılmış olan Koca Durmuş* namıyla anılan Konyalı bir ihtiyar öldürüldü.¹⁹⁷ Ve Konya'da 15 gün kalınması emredildi.

Meram'da¹⁹⁸ Mevlana Çelebi Efendi bir ziyafet verdi ve 15 gün sonunda ordu kalkıp, Larende'ye geçildi. Burada Yeni İl'den takviye kuvvetler orduya katıldı ve ardından da menziller geçilip Ereğli'ye varıldı. Burada üç gün kalındı ve önce Niğde'ye ardından Kayseri'ye geçildi.¹⁹⁹ Daha önce Kızılbaşlarla işbirliği yapan ve Hüsrev Paşanın zulmünü duyduğu için Malatya'ya kaçan Mağrav Han isimli bir Gürcü, Zor Paşa tarafından yakalandı ve Hüsrev Paşanın önünde oğluyla beraber öldürüldü.²⁰⁰

Defterdar Bekir Paşa, Sadrazamın bazı işlerine karşı geldiğinden dolayı 14 Rebiülahir'de Koç Hisar'da yakalanıp Mardin'de hapsedildi. Ardından da Musul'a

¹⁹⁴ Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.420 A; Hammer, **a.g.e.**, s.106.

¹⁹⁵ Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.420 A.

¹⁹⁶ Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.421A-421B.

* Topçular Katibi Deli Durmuş olarak kaydediyor. Bkz.Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.421B.

¹⁹⁷ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1053-1054.

¹⁹⁸ Konya'nın ilçesidir.

¹⁹⁹ Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.422 A.

²⁰⁰ Katip Çelebiden naklen Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1058.

doğru yola çıkılırken, Defterdar Mardin'den alınıp katledildi. Yerine Niğdeli Mustafa Paşa Başdefterdar oldu. Avlonyalı Deli Yusuf Paşa, Rumeli Beylerbeyi oldu.²⁰¹

Adana'ya varıldıktan sonra Payas'a ve oradan İskenderun'a konuldu. Ardından Asi nehri kenarından geçilip, Amik, Nilüfer, Tizin ve Ancara'dan Haleb'e gelindi. 17 Safer 1039'da Haleb'de Gök-Meydan sahrasına konuldu.²⁰²

17 gün burada kaldıktan sonra Urfa ve Birecik yakınlarındaki, "Bigdeli-Begdilli" mevkilerinden, 10.000 Koyun ve 100 katar Deve getirildi. Bu şekilde ordunun yiyecek ihtiyacının büyük kısmı karşılandı. Birecik'e gelindikten sonra, Sadrazamın top ve zahiresi nehirden geçirildi.²⁰³ Aynı zamanda Payas iskelesine Mısır'dan getirilen Barut ve diğer mühimmatların, Musul'a nakli emredildi²⁰⁴. Topların, Fırtattan biran önce geçirilmesi kararlaştırıldı.²⁰⁵

Diyarbakir'e varıldığında orduya para ve yiyecek dağıtıldı (15 Rebiülevvel 1039 - 2 Ocak 1630).²⁰⁶ 17 Aralıkta yağın kar Diyarbakir Kalesini tamamen kapladı ve Kaledekiler Allah'a dua etmeye başladılar.²⁰⁷ Payas'tan çıkan, Koçhisar- Nusaybin yoluyla sevk edilen ve binlerce öküzün çektiği toplar Musul'da orduya katılacaktı. Ancak yağın şiddetli yağmur yüzünden Fırat ve Dicle adete tek bir nehir halini aldı. Musul ve Diyarbakir kar altında kalmış, karın kalınlığı 2 metreyi bulmuştu.²⁰⁸ Diyarbakir'de 15 gün kaldıktan sonra Musul'a geçildi. Ordu buraya vardığında kış şiddetini arttırmıştı. Dicle ve Zab suyu taşıp, her yer sel altında kalmıştı. Bu esnada yapılacak en mantıklı şey yağışın geçmesini beklemektir.

Musul'da devam eden yağış nedeniyle topları çeken büyük baş hayvanların çoğu telef oldu. Bu yüzden Cumadelula'nın dördünde, Dicle üzerine köprü yapılması emredildi. Çadırlar tamamen su altında kaldı. Erzakların bir kısmı nehre kapılıp gitti. Sular çekilip, yağmur ve kışın şiddeti azalınca her yeri balçık kapladı. Bir çadırdan diğerine at olmadan gidilemiyordu. Nihayet Cumadelahire 13'ünde Musul'dan

²⁰¹ Naima, a.g.e., c.III, s.1059-1061.

²⁰² Topçular Katibi, a.g.e., vrk.423A; Katip Çelebi, Fezleke, c.II, s.115.

²⁰³ Hammer, a.g.e., s.107.

²⁰⁴ Süver-i Hutut-ı Hümayun, vrk.62A.

²⁰⁵ Topçular Katibi, a.g.e., vrk.423B-424A.

²⁰⁶ Hammer, a.g.e., s.108.

²⁰⁷ Naima, a.g.e., c.III, s.1063.

²⁰⁸ Hammer, a.g.e., s.108.

kalkındı.²⁰⁹ Ordunun beraberinde bulunan 26 adet Balyemez denilen büyük kuşatma toplarını çeken hayvanların telef olması sebebiyle, İstanbul'dan para istendi.²¹⁰

Osmanlı ordusunun Bağdad'a yürüdüğünü haber alan, Delük (Delik) ve Kerkük kalelerinin İranlı muhafızları Bağdad'a çekildiler. Zab Suyu üzerinden, Kürdlerin yaptıkları keleklerle toplar geçirilebildi. Bir kısım zahire telef oldu. Bu esnada nehirlerin tekrar taşması ve ordu arkasındaki Kürd Aşiret reisi Ahmed Han'ın tehditleri, Bağdad kuşatmasını imkansız bıraktı ve Ahmed Hanın türediği Şehrizer'a gidilmesi uygun bulundu.²¹¹ Ahalisi İranlılara meyil eden Hoy sancağından 10.000 koyun alınarak, ordudaki kıtlık tehlikesi bertaraf edildi.²¹² Zab nehri geçildikten sonra Erbil vadisine ve sonra Mire Bey ülkesine varıldı²¹³. Bu sırada Mire Bey kaçıp Ahmed Hana sığındı ve halkı ondan şikayetçi oldu.²¹⁴ Bu mevkide olan diğer Kürt Beyleri, Veziriazama bağlılıklarını bildirdiler. Bunların en güçlülerinden olan İmadiyye hakimi Seyid Han, Hüsrev Paşanın sert tavırlarını bildiği için Şafi olmasına ve daha önce Şah Abbas'a yardım etmesine rağmen orduya katılıp bağlılığını bildirdi. Ve ona Musul muhafazasına yardım görevi verildi. Ardından da Ekrad (Kürt) asıllı Ahmed Han üzerine yüründü. Ahmed Han, Erdelan ve Sohran'ın hakimi olmakla beraber Şah Safi'nin üvey oğludur. Erdelan ve Sohra, Bağdad kuşatması için stratejik öneme sahipti. Bağdad'a yollanan olası bir yardımın buradan geleceği gibi Osmanlı ordusu kuşatma sırasında bu tarafa sırtını dönecekti. Bu sebeple buranın alınması şarttı. Seyid Han bu fikri beğenip, o yöne doğru yola çıktı. Birçok Kürt aşireti, baş eğmediği için yağmalandı ve birçok hayvan alındı. Altınsuyu mevkiine gelindi. Alınan koyunların derileri ve ağaçlarla kelekler yapılıp, nehir geçilmeye başlandı. Ardından da Erdelan ve Sohran'a varıldı²¹⁵.

²⁰⁹ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1063.

²¹⁰ Peçevi, **a.g.e.**, s.385-386; Aynı zamanda Sultan Murad, Mısır muhafazasından vezir Musa Paşaya bir Hatt-ı Hümayun yollayıp, 5-6 bin kantar barut, ikibin adet seçkin askerini yollamasını emretmiştir. Bu konu hakkındaki emir için bkz. **Süver-i Hutut-ı Hümayun**, vrk.66B.

²¹¹ Solak-zade, **a.g.e.**, s. 529; Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.426A.

²¹² Hammer, **a.g.e.**, s.109.

²¹³ Naima'da Suran ülkesi olarak kaydedilmiştir. Bkz. Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1063.

²¹⁴ Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.426B.

²¹⁵ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1065-1067.

Ahmed Han, kardeşi Mümin Hanı yollayıp, Sadrazama bağlılığını bildirdi.²¹⁶ Bunun ardından tüm bölge Osmanlı'ya bağlanmış oldu. Bu vilayetten sonra da Şehrizeror'a geçilecektir.²¹⁷

Daha önce İstanbul'dan yollanan Ömer Paşa, Hazine ile orduya varınca, Sadrazam, Bağdad'a daha yürünmeyeceğinden Musul'da güçlü bir kale yaptırıp, Bağdad seferinde kullanacağı mühimmatı bu kaleye koydurdu. Kale komutanlığına İbrahim Paşa ve Mustafa Ağa isimli Yeniçeriler bırakıldı. Ardından da Şehrizeror'a doğru yola çıkıldı. Gül-i Ahmer²¹⁸ kalesi yakınına konuldu. Bu kale Şehrizeror'un merkezidir. Ayrıca Bağdad'ın ön kalesi niteliğindedir. Yıkık ve harap halde olan kalenin onarımına başlandı ve kısa sürede tamir edildi. Şehrin valiliğine Arnavutzade Ahmet Paşa verilip, Parmaksız Ali Paşa da kalenin savunmasıyla görevlendirilip, kalenin içine bir miktar asker kondu. 6 Mayıs 1630'da Yusuf Paşa, Halil Paşa ve Hasan Paşayı Mihriban kalesini almakla görevlendirdi. Bu Paşalar kuşatmaya başladığı sırada, Sadrazam Gül-i Ahmer kalesinin yapımıyla uğraşıyordu. O esnada Paşalardan bir mektup geldi. Mektupta; Zeynel Hanın²¹⁹ 40.000 kişilik bir orduyla üzerlerine geldiği ve yardım istedikleri yazıyordu. Hüsrev Paşa, bir grup Yeniçeriyi bu yardım için görevlendirdi ancak askerler gitmekte tereddüt etti. Bunun üzerine Sadrazam, kale çalışması bittiği için kendi buraya yürümeye karar verdi. Tam o sırada Mihriban Kalesindeki Paşalardan kalenin alındığı ve Zeynel Hanın püskürtüldüğü haberi geldi.(2 Ramazan 1039)²²⁰

Halil Paşanın savaş esnasında yerini terk etmeyip, büyük dirayet göstermesi, savaşın kazanılmasında etkili olmuş ve bundan dolayı ona Demirkazık namı verilmiştir. Ayrıca sefer sırasında 10.000 asker görev almıştı. Ramazan'ın 14'ünde askere ulufe dağıtıldı. Mihriban kalesinin fetihnamesi İstanbul'a yollandı ve bu haber sevinçle karşılandı. Zeynel Han, Şahın yanına varınca katledildi. Ve Hanlar Hanlığı Rüstem Hana verildi. O sırada Bağdad sınırında gezen Şah Safi ise Hemedan reayasını alıp Kazvin'e çekildi.²²¹ Sadrazam da Mihriban kalesine geçti ve burada askerlere hediyeler bahşış etti. Burada 1 gün kalındıktan sonra Cinan Kalesi üzerine doğru yüründü, hedefte

²¹⁶ Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.427A.

²¹⁷ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1065-1067.

²¹⁸ H. 1018'de Şah Abbas tarafından yıkılmıştır. Bkz. Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1067.

²¹⁹ Zeynel Han, Şamlu oymağından büyük bir kumandandır ve Hüsrev Paşa Bağdad'a yürürken, Şah Safi de Zeynel Hanı onun üzerine yollayacaktır. Bkz. Aka, **a.g.m.**, s.850.

²²⁰ Peçevi, **a.g.e.**, s.386-387; Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1078.

Hemedan vardır. Cinan Kalesi çok dik ve zahmetli olacağından bu kuşatmadan vazgeçildi. Çevredeki bir çok köy ve on kale Osmanlıya tabi oldu. Bu bölge Zalim Ali sahrası diye anılıyordu. Burada kalınan üç gün zarfında birçok yer alındı ve 15 Mayıs 1630'da dönemin en ihtişamlı şehirlerinden olan Hemedan'a doğru yola çıkıldı.²²² Bu yürüyüş esnasında, Erdelan ve Şehrizar'a bağlı toplam 39 sancak alınmış oldu.²²³

Sadrazam, Hemedan'a varmadan önce Safeviler şehri terk etmiş ve ağır eşyalarını geride bırakmışlardı. Ordu kolaylıkla şehre girdi.²²⁴ Her yer arandı. Çok miktarda erzak ve mühimmat bulundu. Şehir yıkıldıktan sonra ordu 15 Haziran'da Dergüzin'e doğru yola çıktı. 18 Haziran - 7 Zilkade'de Dergüzin'e varıldı. Burası da yakılıp, yıkıldı ve üç gün de burada kalındı.²²⁵

Buradan Kazvin'e gidilme düşüncesi vardı. Nitekim Kazvin buraya 10 konak mesafesindeydi. Ancak orduda bulunan ihtiyarlar Sadrazamı uyarıp, buralarda çok vakit kaybedildiğini, ordunun asıl hedefinin Bağdad olduğunu söylediler. Ayrıca gitgide Osmanlı topraklarından uzaklaşıyor ve asker yoruluyordu. Sipahiler Erdebil'e dönmeyi, Yeniçeriler ise Bağdad'ın mühim olduğunu ve Bağdad'a yürünmesini istediler²²⁶. Ve sonunda Bağdad'a yürünmeye karar verildi. 21 Haziran'da ordu Beşparmak üzerinden Bağdad'a doğru yola çıktı. Sırasıyla, Hülvan²²⁷, Guh-i Ervend geçildi ve 23'ünde Ser-abad'a, 27'sinde Gec-ova'ya varıldı. Zilhicce ayının sekizinde Bi-sütun geçilip, Tak-ı Destan'a ulaşıldı.²²⁸ Bu konaklar aşılırken ormanlarda saklanan Safevi askerlerinin büyük kısmı bulunup öldürüldü. Dertenk sahrasından kalkıldıktan sonra Çemhal'e varıldı. Burası Luristan mülküydü ve Lor taifesi burada hakim olmuştu. Sadrazam bunların üzerine Deli Yusuf Paşa, Sevindük Paşa, Küçük Ahmed Paşa ve Zor

²²¹ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1076.

²²² Peçevi, **a.g.e.**, s.389; **a.g.e.**, s.113.

²²³ Hammer, **a.g.e.**, s.110.

²²⁴ Hammer, 10 Haziran 1630 (28 Şevval 1039)'da Hemedan'a ulaşıldığını kaydediyor. Bkz. Hammer, **a.g.e.**, s.113.

²²⁵ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1085; Peçevi, **a.g.e.**, s.389-390.

²²⁶ Bu menzilde, Reis-ül Küttab Muslu Efendi, seferin ve Padişahın asıl gayesi olan Bağdad'a biran önce gidilmesi gerektiği yönündeki fikrini Sadrazama iletmiştir. Bkz. Hammer, **a.g.e.**, s.114; Peçevi, **a.g.e.**, s.392.

²²⁷ Hammer, **a.g.e.**, s.118.

²²⁸ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1086; Hammer, **a.g.e.**, s.117.

Paşayı yolladı. Zilhiccenin dördünde, Paşalar tüm bu bölgeye hakim oldular ve Çemhal Sahrasında Sadrazamla buluştular.²²⁹

Muharrem'in başlarında Harunabad geçilip, Güzin Boğazında sekiz gün kalındı. Kasr-ı Şirin'den sonraki bölge düzlüktür ve ordu 6 Eylül'de Azamiyye'ye vardı.²³⁰ Burası Bağdad'ın 4 kilometre kuzey batısında ve Dicle'nin doğusundadır. İmam-ı Azam türbesinden dolayı Azamiyye denilmektedir.²³¹

Azamiyye'ye gelindikten sonra 20 gün beklenmiştir. Bunun nedeni Musul'dan nehir yoluyla sevk edilen 20 Balyemez topun beklenmesidir. 26 Eylül'de toplar Bağdad'a ulaşacaktır.²³² Ardından Diyale, Numaniyye Köprüsü yoluyla aşılp, Çubukköprü'den İmam-ı Azam yakınlarındaki Şat sahilinde, Başdolap mevkiine gelindi ve köprü kuruldu (28 Muharrem 1040 - 6 Eylül 1630). Yine buradayken askere iki aylık 11 Kuruş Gulamiye (Maaş) verildi.²³³ 18 Safer'de 20 Balyemez top ve diğer erzak geldi. 22 Safer'de nehir kenarından kale tarafına geçildi.²³⁴ Metrise ayın sonlarında, 6 Ekim(28 Safer)'de girildi²³⁵. Böylece Hafız Ahmed Paşadan sonra, Bağdad'ın ikinci büyük kuşatması başlamış oldu.

İmam-ı Azam'dan, Şat (Dicle nehri) kıyısına kadar yedi büyük top (Badaluşka), Sultan Süleyman Kulesine ve saraya doğru dizilip, Kuşlar Kalesine ateş açıldı. Bu gurubun başında Rumeli Askerleri vardı.²³⁶ Ak Kapı semtinde Yeniçeri Ağası 7 topla metrise girdi ve Anadolu askeri ile serdengeçtiler oraya sevk edildi. Nogay Paşa, Küçük Ahmed Paşa, Halil Paşa, ve Ali Paşa altı topla Karanlık Kapıdan metrislere girdiler. Musul Beylerbeyisi ise Kuşlar Kalesinden savaşa başladı.²³⁷ Günde yaklaşık beş yüz top güllesi atılırken, kaledekilerde bundan geri kalmıyordu. Kale kumandanı Safi Kulu, Emir Cemal ve Mir Fettah, kaleyi olanca güçleriyle savunuyorlardı. Saldırı sonuçsuz

²²⁹ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1087-1089; Danişmend, **a.g.e.**, s.347.

²³⁰ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1100; Danişmend, **a.g.e.**, s.348.

²³¹ Danişmend, **a.g.e.**, s.348.

²³² Danişmend, **a.g.e.**, s.348; Hammer, **a.g.e.**, s.118.

²³³ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1100; Peçevi, **a.g.e.**, s.391.

²³⁴ Katip Çelebi, **gös.yer.**

²³⁵ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1101; Peçevi, **a.g.e.**, s.391.

²³⁶ Naima, **gös.yer.**; Hammer, **a.g.e.**, s.119.

²³⁷ Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.444A.

kalınca Sadrazam hiddetlenip, ordugahı kanun dışı olarak metris kenarına aldırdı.²³⁸ Kum dolu tulumlardan oluşturulan istihkamların arkasında, meşhur tarihçi ve seyyah “*Hacı Kalfa*” namıyla şöhret kazanmış Katip Çelebi ordu defterlerini tutardı.²³⁹

Kaledekiler top darbelerinden dolayı surlarda açılan gedikleri, Hurmadan yapılmış Zenbiller ve toprakla dolduruyorlardı.²⁴⁰ Daha önce yürütülen 17 lağım bulunup, iptal edildi ve artık topların falyaları barut azlığı nedeniyle açılmaya başladı. 9 Kasım 1630’da umumi hücum borusu çaldı. Ancak saldırı kaledekilerin üstün gayretleriyle öğlene doğru püskürtüldü. Askerler dönüp tekrar metrislere girdiler²⁴¹. Nehirden yürütülen tekneler, suyun sığ olması nedeniyle karaya oturdu ve kaleden açılan ateş sonucu buradaki askerlerin çoğu öldürüldü.²⁴² Bu çatışma sabahtan akşama kadar sürdü ve çok şehit verildi. Yine aynı gece birçok asker, Hüsrev Paşanın orduyu metris kenarına getirmesi yüzünden boş yere öldü.²⁴³ Aslında Süleymaniye Kulesinin su kenarındaki duvarının bir kısmı yıkılmıştı. Ancak buradan asker geçecek kadar büyük oluklar açılmadığından hücum da yapılamadı.

Bu felaketle sonuçlanan hücumdan beş gün sonra (14 Kasım1630 - 8 Rebiülahir 1040), toplanan bir harp şurasında, kuşatma kaldırıldı.²⁴⁴ 39 günlük kuşatma böylece sona erdi ve ordu 26 Kasım’da Azamiyye’ye çekildi. Erzak ve mühimmat bitmeden önce, Musul’a doğru harekete geçildi.²⁴⁵ Daha önceki kuşatmalardan ders almayan Hüsrev Paşa, Şehrizar civarında gereksiz inşaatlarla vakit kaybetmişti. Ayrıca ordusunun büyük kısmını Halil Paşa için ayırıp, ardından da Arapların sözlerine inanıp Hille ve Cezaver tarafına sevk etmişti.

²³⁸ 19 Rebi-ül evvelde Kızılbaşların kaleden çıkıp saldırması sonucu olarak, Hüsrev Paşa askerlerin yerini değiştirdi. Bkz. Naima, **a.g.e.**, c.III, s. 1102; Hammer, **a.g.e.**, s.119.

²³⁹ Hammer, **gös.yer.**

²⁴⁰ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1102.

²⁴¹ Naima, **gös.yer**, Hammer, **a.g.e.**, s.119.

²⁴² Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1103.

²⁴³ Sefere bizzat katılan Katip Çelebi bu olayı şöyle kaydediyor: “*Herkes çadırı önünde metris yapıp, mezarvari çukur kazdı. Kelek tulumlarını toprak ile doldurup, yığıp arkasında mukabele defterlerini açardık ve otururduk. Gece mezara benzeyen çukurlar içinde yatarıdık. Böyle iken top ile orduda pek çok adam ve hayvan helak oldu. Farz edelim top güllesi düşünce ol mezara benzeyen çukuru altında olan kimselerin üzerine yıkıp, bastırıp helak ederdi.*” Kaledekiler surların üzerinde büyük ateşler yakmışlar böylece ortalık aydınlanınca zaten yakına gelmiş olan Osmanlı ordusundaki tüm hareketleri rahatlıkla görmüşlerdir. Bu şekilde birçok askeri şehit etmişlerdir. Katip Çelebiden naklen, Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1102.

²⁴⁴ Hammer, **a.g.e.**, s.120; Danişmend, **a.g.e.**, s.349.

²⁴⁵ Danişmend, **a.g.e.**, s349.

Aynı zamanda Zor Paşa, Murtaza Paşa ve Genç Osman gibi cesur askerler bu kuşatmada hayatını kaybetti.²⁴⁶ Hüsrev Paşanın Şehrizor'da çok zaman kaybetmesi ve eski kuşatmalardan ders almamasının yanında, amacı yağma ve çapul olan Kürt Beylerinin aklına uyup, İran içlerinde vakit kaybetmesi, bu seferin başarısızlığının nedenleridir. Aynı zamanda İran'da aldığı yerlere bıraktığı askerler, ordunun çekilmesinden sonra Şah tarafından ele geçirilecek ve tekrar kaybedilecektir. Bunların başında Derteng, Şehrizor ve Hille vardır.

Diyarbakir Beylerbeyi Halil Paşa, 10.000 asker ve 20 Şahi topla beraber Hille muhafazasına yollandı²⁴⁷. Ardından da ordu Dicle'yi geçip çölden Musul'a yöneldi. 14 Rebiülevvel'de Dicle geçildi ve buradaki köprü herkes geçtikten sonra yıktırıldı.²⁴⁸ Topları taşıyacak hayvan kalmadığı için toplar, para karşılığı atlarla çekildi.²⁴⁹ 22 Rebiülevvel'de İmam-ı Musa'dan çıkılıp, Ak-Şer'a menziline varıldı. Ardından Yenice ve Tekrit (Tikrit) geçilip, Toprakkale'ye Cumadelula'nın üçünde varıldı. Aynı ayın yedisinde, ordu Musul'a vardı ve artık kış gelmişti. Sadrazamın sağlığı da bozulmaya başlamıştı. Bu nedenle kışlamak için Musul'da kaldı.²⁵⁰ Yeniçerilerin de Diyarbakir'e yollanmasına ve burada kışlamalarına karar verildi.²⁵¹ Daha önce Hille'ye yollanan Halil Paşa ise Bağdad'dan çıkarılan toplarla, Şahın Hille'ye gediğini Sadrazama bildirdi.²⁵²

Safeviler, Osmanlının çekilişini haber alınca, Ahmed Han 30.000 askerle Şehrizor üzerine yürümüştür. Etrafta ki Kürt beyleri de Safevilere tabi olduklarını açıkladılar. Ahmed Han, Şehrizor'u savunan Parmaksız Mustafa, Abdal Paşa, Arnavudoğlu Mustafa ve İbrahim Paşalar mağlup olup, Musul'a Sadrazamın yanına kaçtılar. Sadrazam suçu kendinde değil bunlarda bulup, hepsini öldürttü. Böylece Şehrizor kaybedildi.²⁵³

²⁴⁶ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.169.

²⁴⁷ Daha önce Bağdad'ın batısına Gül-i Ahmer kalesi yapılmıştı. Bu defa, doğu yakasındaki Hille tutularak Bağdad'ın işe ve ikmal yollarının kesilmesi amaçlanmıştır. Bkz. Peçevi, **a.g.e.**, s.391; Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.446B.

²⁴⁸ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1106.

²⁴⁹ Peçevi, **a.g.e.**, s.391; Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1106.

²⁵⁰ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1107; Hammer, **a.g.e.**, s.129.

²⁵¹ Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.448A.

²⁵² Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.449A.

²⁵³ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1107-1109.

Bu kayıp Musul'u da tehlikede bıraktığından Sadrazam, Sancar, Hatuniye ve Çakırpazarı üzerinden Mardin'e²⁵⁴ çekildi (2 Şubat - 29 Cumadelahire). Sadrazam Musul kalesinin tamir ve tahkim edilmesini düşünüp, Diyabekir ve Urfa valilerini bu ihtiyaçlar için görevlendirdi.²⁵⁵ Şah bu esnada Bağdad'dan topları alıp, Hille üzerine yürümüştü. Sadrazam, Halep Beylerbeyi Nogay Paşayı, Halil Paşaya yardıma yolladı. Halil Paşa da surları onarmış ve kaleyi tahkim etmişti. Nogay ve Halil Paşalar, bu şekilde üç ay dayanabildi ve kale Safevilerin eline geçti. Halil Paşa dönüp Halep'e gitti. Ardından Erzurum muhafazasına yollandı.²⁵⁶ 3 Rebiülahir'de Sadrazam Diyarbekir'e döndü.²⁵⁷ Ordu terhis edilmişti ve İstanbul'da Hüsrev Paşanın azline karar verilmişti bile. Tatar askerleri Hasankale'ye kışlamak üzere yollandı. Ancak Sadrazam, azlinden haberi olmadığı için İstanbul'a, Baharda sefere çıkacağını bildirmiştir.²⁵⁸

Tüm bunların sonucunda Sadrazam Hüsrev Paşa, İstanbul'da büyük bir hayal kırıklığı yaratmış oldu. Aynı yıl içinde Bağdad'da uzun süren kuşatmalar, savaşlar ve kıtlıktan dolayı büyük bir veba salgını başladı. Bağdad'ı savunan Safi Kulu Hanın ölümünün ardından Şah Safi, 1631 sonlarında Bektaş Hanı Bağdad valiliğine atadı.²⁵⁹

Şehrizor ve Hille'nin kaybedilmesinin yanında, İstanbul'daki vezir Topal Receb Paşanın tahrıkları, Hüsrev Paşanın azline sebep oldu. Hüsrev Paşanın kan dökücü ve zalim biri olduğu Padişaha anlatıldı. Topal Receb Paşa, kendinin Sadrazam olmasını umuyordu²⁶⁰. Ancak bu azilden sonra, Sultanın da ilk kez somut isteğiyle Hafız Ahmed Paşa, 25 Ekim 1631 (29 Rebiülevvel 1041)'de ikinci defa Sadrazam oldu²⁶¹.

²⁵⁴ Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.449A.

²⁵⁵ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1116; Danişmend, **a.g.e.**, s.350.

²⁵⁶ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1113-1114.

²⁵⁷ Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.450A; Hammer, **a.g.e.**, s.131.

²⁵⁸ Halil Paşanın bu yazısına cevap olarak Sultan'dan yeniçeri ağasına bir cevap yazılmıştır. Bu mektubun metni için bkz. **Süver-i Hutut-ı Hümayun**, vrk.167A-167B.

²⁵⁹ Baysun, "Bağdad", **M.E.B.İ.A.** c.II, s.207.

²⁶⁰ Solak-zade, **a.g.e.**, s.531.

²⁶¹ Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.452A; Hammer, **a.g.e.**, s.130; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.170; Tektaş, **a.g.e.**, s.235.

C) SULTAN IV. MURAD'IN YÖNETİME HAKİM OLMASI

Sadrazam Hüsrev Paşa Diyarbekir'de bulunduğu sırada, sadaret mührü elinden alınınca, İstanbul'a doğru yola çıktı ancak hastalığından dolayı Tokat'ta dinlemeye çekildi.²⁶² İstanbul'da, Hafız Ahmed Paşa bir süreden beri yerini güçlendirmişti. Sultan Murad, annesi Kösem Sultan ve Şeyhülislam Yahya Efendi de aynı cephede idi. Diğer cephede ise Topal Receb Paşa ve kendisi gibi Boşnak olan Hüsrev Paşa vardır. Bu iki Paşa, Bosna kökenli olmalarının yanında, zorbalıklarıyla meşhurdurlar ve Yeniçerilere haksız kazanç sağladıklarından, asker tarafından çok sevilmeğe taideiler. Hafız Ahmed Paşa, Mustafa Paşa ve Şeyhülislam Yahya Efendinin gayretiyle tekrar başa geçirilince (25 Ekim 1631), Sadrazamlıkta gözü olan Receb Paşa ile aralarında bir soğukluk doğdu. Hüsrev Paşa da azlinden sonra, el altından Yeniçerileri isyana teşvik etmeye başladı. Bazı Yeniçeri Ağaları, “*Seydişehir-Beyşehir tarafında Deli İlahi, Konya’da Rum Mehmed, Afyon’da Baba Ömer, Aydın’da Kınalıoğlu, Eskişehir’de Kör Ali, İskilip’te Köse Şaban*”, Anadolu’da kendi başlarına hareket etmeye ve Hüsrev Paşanın başa tekrar gelmesi için çalışmalara başladılar. Amaçları çıkarlarını korumaktır. Bu olayların üzerindedir ki Sadrazam Hafız Ahmed Paşa, konağında bir meclis toplayıp, mecliste bu kişilerin İstanbul’a davet edilmesine karar verilmiştir (1631 Ekim). Böylece bir çok zorba Yeniçeri, ulufe alma derdindeki Sipahiler İstanbul’a yığıldı. Darphane civarındaki Kurşunlu Han toplanma yerleriydi ve burası isyanın merkezi haline gelmişti.²⁶³

Receb ve Hüsrev Paşaların tahrik ettiği Yeniçeriler İstanbul’da kaynaşırken, Hafız Ahmed Paşa, Murtaza Paşayı vezaret mührüyle Diyarbekir’e atadı.²⁶⁴ Ardından da, o yoldayken, Tokat’ta bulunan Hüsrev Paşanın idam emri geldi²⁶⁵. O da Tokat’a geçip, zaten hasta olan Hüsrev Paşayı öldürdü ve kesik başını delil olarak İstanbul’a yolladı.²⁶⁶ Böylece İstanbul’da ki isyan kazanı iyice kaynamış oldu.

Hüsrev Paşanın ölüm haberi yayılınca isyan patlak verdi. Aynı gün sarayda Hafız Ahmed Paşa bir saldırıya uğradı ancak bu saldırıdan kurtulmayı başardı.²⁶⁷ 10 Şubat (19 Receb)’de, ocaklılardan sipahi bölükleri Atmeydanı’nda toplandı ve Hüsrev

²⁶² Peçevi, **a.g.e.**, s.392; Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.453B.

²⁶³ Danişmend, **a.g.e.**, s.351; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, 178-179.

²⁶⁴ Mehmed Halife, **a.g.e.**, s.11.

²⁶⁵ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.184.

²⁶⁶ Peçevi, **a.g.e.**, s.393, Solak-zade, **a.g.e.**, s.531.

Paşanın azline sebep olan 17 kişinin “*Hafız Ahmed Paşa, Yahya Efendi, Defterdar Mustafa Paşa, Yeniçeri Ağası Hasan Halife, Muhasip Musa Çelebi de dahil.*” öldürülmesini istediler. Bu şekilde Topkapı Sarayına geldiler ve saraydan da ertesi gün cevabı verildi.²⁶⁸ Sultan ve Bayram Paşa, Hafız Ahmed Paşanın öldürülmesini istemiyorlardı. Ayrıca Şeyhülislam Yahya Efendi, Sultan tarafından çok seviliyordu ve Sultanın onu isyancılara verme niyeti yoktu.

Vezir Bayram Paşa, Hafız Ahmed Paşaya bir adam yollayıp, saraya gelmemesini istedi. Bu adamı yolda gören Hafız Ahmed Paşa, “*zukur edecek olayı rüyamda gördüm*” diyerek adamı geri yolladı. İsyanın üçüncü günüydü ve sonunda Sultan isyancılardan karşısına çıkıp, kurulan ayak divanında onları teskin etmeye çalıştı. O esnada Hafız Ahmed Paşa saraya giriyordu ve Paşa bu esnada bir saldırıya uğradıysa da adamları onu kurtarmayı başardı. Daha sonra Padişahın izniyle sadaret mührünü verip, kayıkla Üsküdar’a kaçtı. Ancak isyancılar sarayın orta kapısından içeri girip, tekrar Sultanı çağırdılar. Ve Sultana; “*eğer o kişileri bize vermezseniz yapacağımızı biliriz.*” dediler. Bu tehdit başka bir şehzadenin başa geçirilmesi anlamına geliyordu. İsyancılar, Padişahın tahtının yanına kadar sokuldular.

Sultan artık bunun dönüşü olmadığını anlayıp, *Bab-üs-saade*’den içeri girdi. İsyancılar da arkadan girmek istediye de kapı yüzlerine kapandı. Ve tüm gün isyan sürdü. Padişah sonun da Bostancıbaşı’nı yollayıp, henüz Üsküdar’a varmamış olan Hafız Ahmed Paşayı, tekrar saraya çağırdı. Akağalar Kapısı açılıp, Sultan ayak divanına tekrar çıktı. Hafız Ahmed Paşa akıbetini bildiği için abdest almıştı. Sultan tekrar asilere nasihat ettiyse de kar etmedi. Bu sırada Hafız Ahmed Paşa yanına gelip, “*İnna lillah ve inna ileyhi raciun*”, ayetini okuyup isyancıların arasına daldı. İsyancılar kılıç ve hançerle Sadrazamı şehit ettiler. Padişah bu duruma çok üzüldü ve ağlayarak içeri çekildi²⁶⁹. Sultan’ın bu olaydan sonra, intikamını alacağına dair karar verdiği söylenir.²⁷⁰ Sadaret mühürü, sarayda Sultanın ayaklarına kapanıp, ağlayarak “*asiler beni isterlerse beni de verin*” diyen Topal Receb Paşaya verildi.²⁷¹

²⁶⁷ Peçevi, **a.g.e.**, s.394.

²⁶⁸ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.180, Danişmend, **a.g.e.**, s.352.

²⁶⁹ Peçevi, **a.g.e.**, s.394.

²⁷⁰ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.182; Danişmend, **a.g.e.**, s.352-353.

²⁷¹ Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.453B.

12 Mart 1632 (20 Şaban 1041)'de isyancılar, yerini sağlamlaştırmak isteyen Topal Receb Paşanın tahrikiyle yine ayaklandılar.²⁷² Bu sefer, daha önce istedikleri ancak alamadıkları, Defterdar Mustafa Paşa, Yeniçeri Ağası Hasan Halife, Musa Halife ve Şeyhülislam Yahya Efendinin başlarını istiyorlardı.²⁷³

Yahya Efendinin öldürülmesindense, azl edilmesi yeğlendi ve yerine Rumeli Kazaskeri Ahizade Hüseyin Efendi atandı²⁷⁴. Aynı zamanda Padişah, artık isyanın neden çıktığını, kimlerin desteklediğini anlamıştı ve büyük bir soğuk kanlılıkla bunu Receb Paşaya hiç sezdirmedi. Sadece vaktinin gelmesini bekliyordu.

12 Mart 1632'de bu ikinci isyan çıktıktan sonra, isyancılar Atmeydanı'nda toplandılar. Ancak şiddetli kar yağışı nedeniyle dağıldılar. Ancak isyancıların başını çeken 15 kişi, Sadrazamın sarayında toplandı. Şeyhülislam Hüseyin Efendi ve büyük vezirler de oraya geldiler. İsyancılar Hasan ve Musa Halifeler ile Mustafa Paşayı veya saklandıkları yerlerin söylenmesini istiyorlardı. O sırada Receb Paşa büyük yeminler edip, onları Padişahın saklamadığını söyledi. Hüseyin Efendi buna dair bir evrak hazırladı. Ardından da bu üç kişi köşe bucak aranmaya başladı.²⁷⁵

Hasan Halife, Mehterhane'de bulundu ve Atmeydanı'na getirilirken öldürüldü. Defterdar Mustafa Paşa, Vefa meydanında bir evde bulundu ve Atmeydanı'nda, Sadrazamın bulunduğu İbrahim Paşa sarayında öldürüldü. Sultanın çok sevdiği Muhasibi Musa Çelebi, Receb Paşanın tuzağıyla saraydan çıkarılıp, öldürüldü.²⁷⁶

Tüm bu olaylardan sonra Sultan IV. Murad olgunlaşmış ve artık yönetimde tek başına söz sahibi olma zamanı gelmişti. Sultan Murad başa geçtiğinde henüz 12 yaşında olduğu için devlet işlerinin çoğunda Kösem Sultan hakim olmuştu. Kösem Sultan, I Ahmed devrinden bu yana 6 Padişah görmüştü ve çoğunlukla “*Valide Sultan*”, “*Kösem Valide Mahpeyker Sultan*” ve “*Büyük Valide Sultan*” sıfatları ile anılıyordu. Bunların yanında yönetme yetkisini tek başına üstlenmemişti. Padişahın yapacağı işler ve yüksek rütbeli mevkilerin tayinlerinde rol oynamıştı. Onu güçlü kılan en büyük etken ise oğullarından birini diğerinden daha üstün tutarak, devlet yönetimini etkileme

²⁷² Danişmend, **a.g.e.**, s.353.

²⁷³ Peçevi, **a.g.e.**, s.395; Danişmend, **a.g.e.**, s.355.

²⁷⁴ Topçular Katibi 1041 Receb kaydediyor, Bkz. Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.454A.

²⁷⁵ Peçevi, **a.g.e.**, s.395-396.

gücüdür.²⁷⁷ İşlerini görmek isteyen devlet adamlarının baş vurduğu ilk isim Kösem Sultandı. Kösem Sultan, Şehzadeyken oğlunu tahta geçmesi için nasıl kolluyorsa, aynı zamanda yukarıda sözünü ettiğimiz İstanbul isyanlarından ve tahta ihanetten de koruması gerekiyordu. Kızlarını ve kız torunlarını devlet erkanından güçlü kişilerle evlendirip otoritesine güç katıyordu. Bunun en güzel örneği daha önce bahsettiğimiz Hafız Ahmed Paşa ve Bayram Paşa olmuştur²⁷⁸. Bu akrabalığa rağmen Hafız Ahmed Paşa ölümden kurtulamamıştır.

Receb Paşa ise, Sultanın artık kendisini ortadan kaldırmak isteyeceğini düşünmeye başlamıştı. Nitekim Yaptıkları gün yüzüne çıkmıştı. Başta gelen sipahi zorbalarını tertipleyip, bir taht değişikliği planlamaya başladı. Fikirlerini elebaşları olan Rum Mehmed'e söylediler. Rum Mehmed çok can alındığını ve işin bittiğini söylemesine rağmen onlar diretti ve Yeniçerilerin desteğini almaya çalıştılar. Ancak daha önce, Hasan Halife yerine Yeniçeri Ağası olan Köse Mehmed, Sultana oldukça bağlıydı. Bu olayları haber alıyor ve bir şekilde Sultanı bu durumlardan haberdar ediyordu. Köse Mehmed, olayların başında Canbuladoğlu Mustafa Paşa ve Receb Paşanın olduğunu Sultan'a ilettiler. Rum Mehmed Ve Köse Mehmed Ağanın bu uyarılarıyla Sultanın ortadan kaldırma girişimi ortaya çıkarıldı ve önledi.²⁷⁹

18 Mayıs 1632 (28 Şevval 1041)'de Topal Receb Paşa saraya davet edildi. Receb Paşa daha önceki saray baskınında, Sultan Ayak divanına çıkarken; "*Padişahum abdest alun, öyle taşra çıkun!*" demişti.²⁸⁰ Sultan bunu hiç unutmadı ve Receb Paşa huzuruna gelince; "*Gel berü Topal-Zorbabaşı*" , diyerek baskın günü söylediği sözü aynen iade ederek; "*Bre kafir abdest al!*" dedi. Receb Paşa başına geleni anlayınca yalvarmaya başladı ancak artık çok geç olmuştu. Sultan; "*Şu hainin tiz başını kesin!*" dedi ve o esnada sarayda cellat olmadığından Zülüflü Baltacılar kement atıp, Paşayı boğdular.²⁸¹ Dışarıda bekleyen adamları, Paşanın cesedinin saraydan çıkarıldığını

²⁷⁶ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.185.

²⁷⁷ Leslie P. Peirce, **Harem-i Hümayun – Osmanlı İmparatorluğunda Hükümlerlik ve Kadınlar**, Çev. Ayşe Berktaş, İstanbul 1996, s.142, 331.

²⁷⁸ Peirce, **a.g.e.**, s.197.

²⁷⁹ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.185-186.

²⁸⁰ Hammer, **a.g.e.**, s.143.

²⁸¹ Daha önce, 1632 yılında Sultan Murad'ın çok sevdiği Musa Çelebinin öldürülmesi olayına karışanlara yardım yapan Recep Paşanın idamında, Evliya Çelebi sarayda hazır bulunmuştur. Bkz. Robert Dankoff, "Evliya Çelebi ve Seyahatnamesi Işığında Osmanlı Toplum Hayatı", Çev. Nasuh Uslu, **T.A.**, c.X, s.271.

görünce dehşete kapılıp dağıldılar. Receb Paşanın yerine, o sırada Mısır'dan gelmiş olan Tabanyassı Mehmed Paşa atandı.²⁸² Mehmed Paşa, Mısır valiliğinden Kubbe Vezirliğine alınmış bir Arnavuttur. Ve isyancıların ortadan kaldırılmasında Sultana çok yardımları dokunacaktır.²⁸³

Her yıl Kapıkulu askerlerinden olan mülazım nöbetçilerine sırayla, Cizye Defterleri, Vakıf Tevliyetleri ve İltizamlar verilir. Bunlar da onları mültezimlere satıp para kazanıyorlardı. 1041 Zilkade'sinin 20. günü, Mülazımlar Okmeydanı'nda toplanıp, sene sonuna kadar bekleyemeyeceklerini arz ettiler. Bunun üzerine Sadrazam Mehmed Paşa, Sultana durumu anlattı ve taviz vermemesini tavsiye etti. Sultan; "*Ecdad-ı izamım zamanında müdehale etmedikleri hizmetler verilmesin; kanun üzere diğerleri verilsin.*" dedi. Bunu haber alan asiler, Sultan Ahmed meydanına geldi. Padişah da Sarayburnu'ndaki Sinan Paşa köşkünde bir ayak divanı topladı. Yeniçeri ve Sipahilerle konuşarak hepsinden söz aldı ve zorbaları barındırmamaları emredildi. Bunlar sicil kayıtlarına geçirildi. Ayrıca Sultan, Kadıların bu sipahi işlerine karıştıklarını da belirtti ve bu konuda da dikkat edilmesini istedi.²⁸⁴

Bu konuşmalara itiraz edecek olan asiler tespit edilip temizleme hareketi başlatıldı. Önce sağ ve sol Bölük Ağaları olan Cafer ve Ahmed Ağa divana getirildi. Bunlara asileri temizlemek için yemin ettirildi fakat Silahtar Ağası Ahmed bunu yapamayacağını bildirdi. Sultan hiddetlenip boynunu vurdurdu.²⁸⁵ Ardından, Saka Mehmed, Gürcü Rıdvan, Cadı Osman gibi asiler öldürülüp, cesetleri denize atıldı. Mahmudoğlu, Sarı Mustafa, Kel Abdi, kaçıp saklanmayı başardılar. 1633'de Çerkes Ali Ağa yakalanıp, Atmeydanı'na asıldı. Daha önce arkadaşlarına ihanet edip, Maraş valiliğine yollanan Rum Mehmed (1633), en büyük zorbalardan Dereli Halil (1632) ve arkadaşı Yaycı Hasan ortadan kaldırıldı.²⁸⁶

Anadolu Beylerbeyi olan Küçük Ahmed Paşa, Manisa'da türeyen İlyas Paşa üzerine yollandı ve Küçük Ahmed Paşa onu ele geçirip İstanbul'a getirdi²⁸⁷. İstavroz

²⁸² Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.454A; Peçevi, **a.g.e.**, s.399; Solak-zade, **a.g.e.**, s.531; Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.142-143.

²⁸³ Danişmend, **a.g.e.**, s.354; Tektaş, **a.g.e.**, s.241.

²⁸⁴ Danişmend, **a.g.e.**, s.355; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.188-189.

²⁸⁵ Hammer, **a.g.e.**, s.148.

²⁸⁶ Hammer, **a.g.e.**, s.151-156.

²⁸⁷ Solak-zade, **a.g.e.**, s.532.

Bahçesinde Sultan, bu iki Paşa ve ağalarını huzuruna aldı. İlyas Paşa ve diğer Ağalar öldürüldü. Küçük Ahmed Ağaya nasihatlar edilip, Şam Eyaleti hizmeti karşılığında ona verildi²⁸⁸. Seydişehir ve Beyşehir’de zorbalık yapan Deli İlahi, arkadaşı Rum Mehmed’in nasihatini dinlemeyip, İstanbul’a geldi ve o da arkadaşıyla aynı kaderi paylaştı.²⁸⁹

Şam eyaletine yollanan Küçük Ahmed Paşa, Suriye’de türeyen ve yıllardır karışıklık çıkaran Maanoğlu Fahreddin’i yakalayıp, oğulları Mesud ve Hüseyin’le beraber İstanbul’a yolladı. Bu esnada Sultan Revan seferi için Sivas’ta olduğundan, Bayram Paşaya yollanan bir Hatla, Fahreddin ve büyük oğlu ortadan kaldırılacaktır.²⁹⁰

Tüm bu çalışmalardan sonra Sultan Murad tek başına yönetime hakim oldu ve otoritesi tartışılmaz biçimde pekişti. İç düzen zorla da olsa nihayet sağlanmış oldu. Devletin dışarıdaki en büyük siyasi sorunu olarak, Safevi tehlikesi yani doğu meselesi ve Bağdad kalmıştı.

1625 ve 1630’da Bağdad’ın kurtarılması için çıkılan seferlerin başarısızlığı, Safevilerin doğu sınırına durmadan tecavüz etmeleri, Sultan Murad’ın birinci Doğu seferini kaçınılmaz hale getirdi. Ayrıca kısa süre önce Van elden çıkmış, bölgedeki valilerin üstün gayretiyle geri alınabilmişti. Van, Erzurum ve Kars’ın güvenliği Revan’ın alınmasına bağlıydı. Bu şekilde İran’ın Doğu Anadolu ve Kafkasları rahatsız etmelerinin engelleneceği düşünülüyordu. Tüm bu nedenlerin ışığında Sultan Murad, Safeviler üzerine bizzat başında kendinin olacağı Revan Seferine çıkmaya karar verdi²⁹¹.

Sultan 10 Mart 1635 (21 Ramazan 1635)’de Üsküdar’a geçti²⁹². 28 Mart 1635 (9 Şevval 1044)’de Üsküdar’dan Şark seferine hareket etmek üzere yola çıktı²⁹³. Sultan

²⁸⁸ Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.455A; Solak-zade, **a.g.e.**, s.533.

²⁸⁹ Hammer, **a.g.e.**, s.150.

²⁹⁰ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.190-191; Solak-zade, **a.g.e.**, s.533.

²⁹¹ Padişahın bu isteğinde Koçi Beyin etkisi olduğu da söylenebilir. Koçi Bey Risalesinde; Acem Şahının İmam-ı Azamın nurlu mezarını zaptettiğini, birçok para, asker, zaman, zahire ve mühimmat harcanmasına rağmen, Safevilerden iki ev ile bir köy bile alnamadığını yazmıştır. Bkz. Koçi Bey, **Risale**, s.71.

²⁹² Sultan Murad’ın Üsküdar’a geçiş tarihi kaynaklarda farklı farklı zikrediliyor. Mesela; Peçevi 1 Ramazan (18 Şubat) kaydederken (Peçevi, **a.g.e.**, s.403), Solak-zade, Ramazan’ın 17’sinde ordunun, 20’sinde ise Sultan Murad’ın Üsküdar’a geçtiğini kaydediyor (Solak-zade, **a.g.e.**, s.535).

gerek Revan'a giderken, gerekse de dönerken, Anadolu'yu teftiş etmek için ayrı yollar izlemiş ve özellikle önemli merkezler bu suretle kontrol edilmiştir.²⁹⁴

3 Temmuz 1635 (17 Muharrem 1045)'de Sultan Murad Erzurum'a varmıştır.²⁹⁵ Bir süre burada kalındıktan sonra tekrar yola çıkılmış ve 28-29 Temmuz 1635 (12-13 Safer 1045)'de Revan muhasarası başlamıştır.²⁹⁶ Kuşatma, başladıktan 10 gün sonra 8 Ağustos 1635'de sona erdi.²⁹⁷ Kalenin Safevi komutanı Emirgüneoğlu Tahmasb Kulu Han ve Mir Fettah Sultan Murad'ın huzuruna çıkıp aman diledi ve böylece Revan Kalesi ele geçirilmiş oldu.²⁹⁸ Murtaza Paşa 12.000 Askerle Revan savunmasına bırakıldı.²⁹⁹ Ardından da Sultan Murad Tebriz üzerine harekete geçti (20 Ağustos 1635-6 Rebiülevvel 1045)³⁰⁰. Sultan Azerbaycan içlerine yürüyüp, Safevileri kendi topraklarında mağlup etme düşüncesindeydi. Ancak sağlık şartları buna izin vermedi. Ayrıca kış mevsimi de yaklaştığından geri dönüşmeye karar verildi ve 21 Ekim 1635'de ordu Diyarbakir'e ulaştı.³⁰¹ 13 – 14 gün Diyarbakir'de kalınıp İstanbul'a doğru yola çıkıldı ve 26 Aralık 1635 (14 Cumadelahire 1045)'de Sultan Murad alaylarla İstanbul'a girdi.³⁰² Sultan İstanbul'a döndükten kısa süre sonra Safeviler Revan'ı geri almak üzere tekrar harekete geçtiler. 14 Receb 1045'de Safevi Hanlarhanı Rüstem Han Revan üzerine yürüdü ve 1 Nisan 1636 (24 Şevval)'de Revan Kalesi 7.5 ay sonra Safevilerin eline geçmiş oldu.³⁰³ Bu haber İstanbul'da büyük üzüntü yarattı. Veziriazam Tabanıyassı Mehmed Paşa, Revan Kalesinin kaybedilmesi konusunda hatalı bulunup,³⁰⁴ ayrıca Anadolu'da faydasız Hanlar yaptırmaktan ve halka baskı uygulamaktan dolayı

²⁹³ Nezih Aykut, "IV. Murad'ın Revan Seferi Menzilnamesi", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, **Tarih Dergisi**, S. 34, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1984, s.183; Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.470B; Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1286.

²⁹⁴ A. Süheyl Ünver, "IV. Murad'ın Revan Seferi Kronolojisi", **Bulleten**, c.XVI, S. 64, T.T.K. Basımevi, Ankara 1952, s.547.

²⁹⁵ Aykut, **a.g.m.**, s.17.

²⁹⁶ Aykut, **a.g.m.**, s.224; Danişmend, **a.g.e.**, s.364; Mehmet Halife, **a.g.e.**, s.14.

²⁹⁷ Mehmet Halife, **a.g.e.**, s.14; Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1308; Hammer, **a.g.e.**, s.203.

²⁹⁸ Aman dileme ve kaleyi teslim etme tarihi kaynaklarda farklı farklı zikrediliyor. Mesela Katip Çelebi ve Menzilnamede 21 Safer tarihi kaydedilirken (Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.183; Aykut, **a.g.m.**, s.224), Solak-zade ise 26 Safer olarak kaydetmiştir. Bkz. Solak-zade, **a.g.e.**, s.542

²⁹⁹ Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.477A; Solak-zade, **a.g.e.**, s.545.

³⁰⁰ Aykut, **a.g.m.**, s.226; Solak-zade, **a.g.e.**, s.545; Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.174.

³⁰¹ Hammer, **a.g.e.**, s.208; Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.186-187.

³⁰² Revan'dan İstanbul'a, Tebriz, yoluyla 94 Menzilde dönüldü. Günde en fazla 6,5 saat yüründü ve toplam 538,5 saatte İstanbul'a ulaşıldı. Böylece Revan seferi tam olarak 9,5 ay sürmüştü oldu., Bkz. Ünver, **a.g.m.**, s.549.

³⁰³ Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.180; Hammer, **a.g.e.**, s.216.

³⁰⁴ Hibri Abdurrahman, **a.g.e.**, vrk.28B.

azledildi ve yerine 2 Şubat 1637'de İstanbul'daki kaymakam Bayram Paşa tayin edildi³⁰⁵.

Neticede, Revan Seferi sırasında çekilen birçok eziyet, verilen askeri ve mali kayıpların hepsi bu şekilde boşa gitmiş oldu. Revan'ın büyük gayretler sonucu ele geçirilmesinin hemen ardından kaybedilmesi, Bağdad'ın birçok sefer düzenlenmesine karşın hala ele geçirilememesi, Sultanın Safevilere karşı duyduğu hiddeti iyice arttırdı ve Sultan Murad bu sefer Bağdad üzerine yürümeye karar verdi.

---

³⁰⁵ Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.186-187; Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1345; Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.487A; Solak-zade, **a.g.e.**, s.548; Mustafa Nuri Paşa, **a.g.e.**, s.239; Hammer, **a.g.e.**, s.223; Bayram Paşa aslen

II.BÖLÜM

SULTAN IV. MURAD'IN BAĞDAD SEFERİ

Bağdad, son olarak 1630 yılında Hüsrev Paşa tarafından kuşatılmış ve o başarısızlığın ardından, Bağdad üzerine bir daha yürünememişti. Nitekim 1623'den bu yana, 15 yıldır Bağdad Safevilerin elindeydi. Revan'ın ele geçirilmesinden kısa süre sonra tekrar elden çıkması, Sultanın Safevilere duyduğu kını iyice arttırmış ve Doğuya yapılacak ikinci sefer kaçınılmaz hale getirmişti.

A) SEFER HAZIRLIKLARI

Daha Revan seferi dönüşünde Sultan, bu ikinci Doğu seferi için hazırlıklara başlamıştı³⁰⁶. Ancak Veziriazam Mehmed Paşa, yukarıda ayrıntılı olarak anlattığımız nedenlerden dolayı sadarettten indirilip³⁰⁷, yerine Bayram Paşa tayin edilmişti.

Şah Safi ise Sultanın sefer hazırlığında olduğunu haber alınca, Maksud Han isimli elçisini İstanbul'a yolladı. Bayram Paşa bu elçinin gelişini Sultana bildirmişti. Elçinin getirdiği mektup beğenilmediği gibi sefer hazırlıkları başlamıştı ve bu elçiye cevabın Bağdad'da verileceği bildirildi. Bu konuyla ilgili Diyarbekir Beylerbeyine bir hüküm yollanıp haberdar edildi ve gelen giden elçilerin güvenliğinin sağlanması emredildi³⁰⁸. Elçi Davud Paşa sarayına hapis olundu ve İstanbul'da ona haber getirip götürmeye çalışanlar öldürüldü.³⁰⁹

Türk ve Amasya Ladiklidir. Şair Nef'i Efendiyi, kendini hicvettiği için Sultanın izniyle, 8 Şaban 1045'de boğdurmıştır. Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.183.

³⁰⁶ Sadrazam Mehmed Paşa'ya, bol miktarda arpanın yanı sıra Mardin, Nusaybin, Birecik, Şam ve Halep'ten zahire tedarik etmesi ve bu zahirenin Diyarbekir'de toplanması hususunda hüküm, **Süver-i Hutut-ı Hümayun**, vrk.196A,196B,197A,198A,199B,200A.

³⁰⁷ Sadrazam Mehmed Paşanın azlini ve yerine Bayram Paşanın Bağdad seferi için atandığına dair Doğu bölgelerindeki Kadılar, Vüzera ve Yeniçeri serdarlarına gönderilen hüküm; “*sabık Rumeli beğlerbeğsi mutasarrıf orduda vezir Hüseyin Paşaya hüküm ki; Rumeli eyaletinde zeamette tasarruf lüzum u dergah-ı müteferrikaları ve çavuşları ve orduy-ı hümayunum ve defter-i hakan-ı gamgir ve şakirdanlar ve teveccühle, oğulları düstür-ul ekrem Bayram Paşa ile Şarka Garba memurlar olup, gelub orduy-ı hümayuna mülaki olmaları...*” **B.O.A., Mühimme Defterleri**, Nr. 87, hüküm nr. 186, (4 Zilhicce 1046).

³⁰⁸ Diyarbekir Beylerbeyine, elçilerin güvenliğinin sağlanması konusunda hüküm, **Mühimme Defteri**, Nr. 87, hüküm nr. 248, (20 Cemazievvel 1046).

³⁰⁹ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1366.

Veziriazam Bayram Paşa, yapılması kararlaştırılan Bağdad seferi hazırlıklarını tamamlamak için, 7 Mart 1637 (10 Şevval 1046)'da Üsküdar'a geçti³¹⁰. Ardından burada 13 gün kalıp, 20 Mart (23 Şevval)'de Anadolu'ya hareket etti.³¹¹ Bayram Paşa Üsküdar'dan çıkarken, İstanbul'dan, Amasya, Çorum, Malatya, Kars, Maraş, Rakka ve Şam Beylerbeylerine emirler yollanıp, Diyarbakir Beylerbeyi vezir Mehmed Paşanın emri altında toplanmaları, Bayram Paşanın Konya'ya uğradıktan sonra oraya geleceği bildirildi.³¹² Bayram Paşa Üsküdar'dan çıkıp, İznik, Ak-şehir, Bolu, Amasya ve Tokat'a ulaştı. Burada sefer mühimmatı için Arpa, Buğday, Peksimet ve diğer zahirelerden bir miktar topladı. Ardından da Kurban Bayramında Konya'ya ulaştı. Bayramı burada geçirip, toplanma yerinin Diyarbakir'den, yolu üzerinde bulunan Sivas'a naklini emretti. Konya'dan kalkılıp Sivas'a varıldı.³¹³ Sivas'ta askere ulufeleri dağıtıldı. Muharrem ayı burada geçirilip, 1 Safer'de Ayıntab'a (Gaziantep) doğru yola çıkıldı.³¹⁴ Antep'ten Birecik'e geçildi. Burada mühimmat kontrolü yapıp, Şahi toplardan birkaçıyla³¹⁵, daha önce toplanan zahire Musul'a sevk edildi. Ardından Kars ve Erzurum'daki sınır durumunu kontrol etti. Buralara asker takviyesi yapıp, Sultan'dan gelen emirle askerleri terhis etti ve kışlamak üzere Rebiülahir'de (Eylül) Amasya'ya geçti³¹⁶.

1- Asker Toplama ve İaşe İkmali

Bu sırada birçok eyalete İstanbul'dan emirler yollandı. Bağdad seferine katılmak üzere, sefer zamanına kadar silahlarıyla beraber askerlerin hazırlanması bildirildi.³¹⁷ Aynı zamanda Sultan kendi kaleminden, Lahsa Beylerbeyi Ali Paşa oğlu Hasan Paşa ile

³¹⁰ Halil Sahillioğlu, "Dördüncü Murad'ın Bağdat Seferi Menzilnamesi=Bağdat Seferi Harp Jurnalı", **Türk Tarih Belgeleri Dergisi**, c.II (1965), S. 3-4, T. T. K. Basımevi, Ankara 1993, s.11; Ayrıca Nezihi Aykut'un neşrettiği Revan seferi Menzilnamesinin 35A-42B varakları arasında Bağdad Seferi Menzilnamesi vardır ve Halil Sahillioğlu'nun neşrettiği Menzilname ile arasındaki menzil farkları belirtilmiştir. Aykut, **a.g.m.**, s.189-193.

³¹¹ Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.488A.

³¹² **Mühimme Defteri**, nr. 87, hüküm nr. 191,193.

³¹³ Sivas'ta 31 gün kalındı. Bkz. Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.490A.

³¹⁴ Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.191.

³¹⁵ Burada iki büyük Şahi topun dökümü için cebeci başına 18.000 altın bırakılmıştır. Bkz. Hammer, **a.g.e.**, s.228.

³¹⁶ Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.191; Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1369; Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.489A-490B.

³¹⁷ Daha önce Rumeli Beylerbeyi Hüseyin Paşaya yollanan hükmün (**Mühimme Defteri**, Nr. 87, hüküm Nr. 186) yanı sıra, Anadolu Beylerbeyi, Kastamonu ve etrafındaki sancak beylerine sefer zamanına kadar hazır olmaları hususunda yollanan hüküm, **Mühimme Defteri**, Nr. 87, hüküm nr. 215, (5 Zilhicce 1046) ve Adana Beylerbeyi, Konya Kadıları, Basra Beylerbeyi Ali Paşa'ya askerlerini hazır edip Bayram Paşa emrine yollamaları hakkında yollanan hüküm, **Mühimme Defteri**, Nr. 87, hüküm nr. 244-248.

Basra Beylerbeyi Ali Paşaya hükümler yolladı ve askerlerini hazırlayıp, Bağdad seferine geldiğinde orduya katılmalarını emretti.³¹⁸ Bu hatların yanında Bayram Paşaya da bir hat yollayıp, 7-8 bin lağımçı³¹⁹ hazırlamasını emretti.³²⁰ Ayrıca asker toplama işine özellikle dikkat etmesi, kimsenin alikonulmaması ve seferde görev alacakların asıl orduya zamanında katılması hususunda bir emir yolladı.³²¹ Bu sırada Van ve Şam valilerine, buralardaki Kürt aşiretlerinden sefer esnasında yararlanılacağı, bu sebeple iyi temaslarda bulunulması emredildi³²². Mısır'dan asker toplamak için Çapa Abdullah Ağa Mısır'a gönderilip, Mısır muhafazasına bu konu hakkında emir yollandı. Bu emirle Mısır'dan 3.000 kadar seçilmiş iyi tüfek kullanan asker hazırlanması ve bu askerlerin Çapa Abdullah Ağayla beraber orduya katılmaları emredildi.³²³

Ordunun yiyecek ihtiyacı yanında, hayvanların arpa, saman, atların nallanması, top, barut, kağıt, top arabası, gemi, kelek ve köprü gibi ordunun sefer sırasında ihtiyaç duyacağı her türlü malzeme, iaşe hazırlıkları için de askerler görevlendirildi. Bu iaşelerin temininde harcanacak para için Müslim ve gayrimüslim halktan, olağanın dışında vergiler toplandı.³²⁴ Sadrazam Bayram Paşa Anadolu'ya geçtiğinde kış mevsimi olduğundan, önceleri zahire toplamak imkanı olmamıştır. Ancak baharın yaklaşmasıyla beraber bu işe hız verilmiş ve Beylerbeylerine gönderilen çeşitli emirlerle harman zamanı yaklaşınca, toplanan ve depolanan zahirelerin nereye getirileceği bildirilmiştir.³²⁵ Bayram Paşa, bahar başlarında Amasya'dan Halep'e, ordunun son ihtiyaçlarını karşılamak üzere yola çıktığında, önce Eskişehir ve Bolvadin arasındaki

³¹⁸ **Süver-i Hutut-ı Hümayun**, vrk.200A, 200B-201A.

³¹⁹ Lağımçılar genelde Ermeni, Rum, ve Bosna Hristiyanlarından olup, siper yapma işinde uzmanlaşmışlardır. Bu işi lağımçıbaşı denilen tecrübeli eski lağımçılardan öğreniyorlardı. Graf Marsilli, **Osmanlı İmparatorluğunun Zuhur ve Terakkisinden İnhitâtı Zamanına Kadar Askeri Vaziyeti**, Çev. M. Kaymakam Nazmi, Erkan-ı Harbiye Matbaası, Ankara 1934, s.95.

³²⁰ Veziriazam Bayram Paşaya Lağımçı hazırlanması hususunda hüküm, **Süver-i Hutut-ı Hümayun**, vrk.200A.

³²¹ **Mühimme Defteri**, Nr. 87, hüküm nr. 349 (7 Şevval 1047), Bayram Paşaya yollanan bu hükümde, Şark seferi için tuğ-ı hümayunun 8 Şevval'de Cebehane önüne dikileceği, 15'inde de otağ-ı hümayunun Üsküdar'a kurulacağı bildirilmiştir.

³²² Van ve Şam valilerine hüküm, **Mühimme Defteri**, Nr. 87, hüküm nr. 188 (6 Zilkade 1046).

³²³ **Süver-i Hutut-ı Hümayun**, vrk.202A.

³²⁴ Bunlar "*Bakaya*" ve bazen de "*sene-i atiyeye mahsuben-* gelecek yılın vergisi", olarak toplanmıştır. Bağdad seferi için toplanan vergiler hakkında, **B.O.A., Maliye Ahkam Defterleri**, Nr. 3443, s.77, 115, 220, 250; Bu defterlerin neşri için bkz, Tahsin Ünal, "*Savaşta Çıkan Osmanlı Ordusunda Lojistik İşleri-IV. Murad'ın Bağdat seferi Hazırlıkları*", **Türk Kültürü Dergisi**, S.58, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1967, s.729 ; Ahkamları hazırlamakla (Nüzul Emni), Mustafa Efendi görevlendirilmiştir. Bkz. Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.487B.

³²⁵ **Mühimme Defteri**, Nr. 87, hüküm nr. 382.

kadıllara,³²⁶ ardından da “her dört kilesi bir kamil kuruşa Buğday, her altı kilesi bir kamil kuruş kaydıyla³²⁷, “*Kilis’e bağlı Azez’den 5.000 kile Buğday, 25.000 kile Arpa, Birecik’ten 30.000 kile Arpa, Urfa’dan 30.000 kile Arpa, Hama’dan 30.000 kile Arpa, Bitlis’ten 10.000 kile Arpa ile 10.000 kile Buğday, Adana’dan 40.000 kile Arpa, Rakka’dan 20.000 kile Arpa ile 10.000 kile Buğday, Payas’tan 10.000 kile Arpa, Mardin ve Nusaybin’den 50.000 kile Arpa, Antakya’dan 10.000 kile Arpa*”³²⁸ satın alınmıştır.³²⁹ Arpa ve Buğday’ın yanı sıra, Üsküdar’dan Musul’a kadar olan menzillerde, “841.436 akçelik ekmek, 24.899 akçelik un, 25.607 akçelik koyun, 12.475 akçelik bal, 26.343 akçelik yağ, 6.914 akçelik odun” satın alınması sonucu, toplam 796.000 ekmek, 11.200 kile un, 17.320 baş koyun, 17.995 okka yağ temin edilmiş oldu.³³⁰

1637 yılında, İstanbul’dan çıkan ordunun Habur menziline kadar geçen 90 menzilde, yollanan emirlerle toplam 533.650 kile arpa, 886.000 ekmek, 59.230 kile un hazırlanması emredildi. Bu toplanan zahireden arpanın kilesi 12 akçeden, ekmeğin adedi 2 akçeden, unun kilesi 20 akçeden, yağın okkası 12 akçeden, balın okkası 10 akçeden, Odunun arabası 20 akçeden, satın alındı. Bu zahirenin bir kısmı nakden satın alınırken, kalanının parası verilip, ordunun dönüş yolunda teslim alınmak üzere ambarlarda bırakıldı.³³¹ Bu kalan zahirenin, ordunun dönüşünde kullanılması hakkında ileriki konularda bilgi verilmekle beraber, Osmanlı ordusu; Üsküdar’dan Bağdad’a ve

³²⁶ İstanbul’dan Eskişehir - Bolvadin arasında bulunan menzillerdeki kadıllara; 1200 kile arpa, 300 kantar saman, 4000 akçelik ekmek, 30 araba odun hazırlamaları husunda hüküm, **Mühimme Defteri**, Nr. 87, hüküm nr. 189, (6 Zilkade 1046)(2 Nisan 1637).

³²⁷ **Maliye Ahkam Defteri**, Nr. 3443, s.2, 3, 4, 5, 7.

³²⁸ **Maliye Ahkam Defteri**, Nr. 3443, s.2, 3, 4, 5, 7, 94 (19-20-22 Muharrem 1047).

³²⁹ Adı geçen menziller, satın alınan zahirenin zamanında hazırlanması, nakledileceği yerler, hangi kadılların nakil işleriyle görevlendirildiği ve hazırlanan toplam sürsatın miktarı hakkında bkz., **B.O.A. Kamil Kepeci Tasnifi, Mevkufat Kalemi Defterleri**, Nr. 2583, s.72-107; bu defterlerin neşri için bkz, Lütfi Güçer, **XVI – XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler**, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları, Sermet Matbaası, İstanbul 1964, s.186-200; Ayrıca aynı makalenin 99. sayfasında, Bağdad seferinde Anadolu, Rumeli, Karaman, Zülkadriye, Diyarbekir, Roha, Trablusşam, Halep ve Erzurum’dan alınan arpa, ekmek ve un miktarlarını gösteren tablo, ve 186. ve 1189. sayfalarda da ordunun yürüyüş güzergahındaki menzillerde bulunan konaklarda stoklanan zahire miktarını gösteren tablolar bulunmaktadır.

³³⁰ Ünal, adı geçen makaleden naklen, **B.O.A., Maliye Tasnifi**, 2686 numaralı **Sürsat Defteri**, ve 2576, 2577, 2578, 2580, 2582, 2583, 2595 numaralı **Mevkufat Defterleri**.

³³¹ Güçer, **a.g.e.**, s.100,104.

Bağdad'dan tekrar Üsküdar'a kadar olan yol ve 1 yıl, 7 ay, 28 günlük sürede, toplam 1.559.917 kile Arpa, 1.886.751 adet ekmek ve 43.924 kile un tüketti³³².

Ordunun bir diğer ihtiyacı olan Peksimet³³³ hazırlanması için Beylerbeyleri, Kadı ve Defterdarlara “*ambarlarınızda bulunan mevcut terekeden peksimet tabh ve derambar idüp hıfz idesiz*” diyerek emirler yollandı.³³⁴ Aynı şekilde zahire nakli için bol miktarda çuval dokunulmuş ve yetmediği durumlarda halktan³³⁵ alınmıştır. Et ihtiyacını karşılamak için daha önceki seferlerden örnek alınıp, yaklaşık 100.000 koyunun lazım olduğu hesaplandı. Anadolu ve Rumeli'den 1,5 kuruş Narh karşılığı, daha Sultan sefere çıkmadan aylarca evvel koyunlar satın alındı. Rumeli'den alınan koyunlar Anadolu'ya geçirilip, ileride orduya dahil olmak üzere³³⁶, Konya ovasında toplandı ve otlatıldı. Sonra da orduyla beraber Bağdad'a dek sürülecektir. Kesilen koyunların derileri atılmayıp, düzgün yüzölüp satıldıktan sonra, parası miriye gelir olarak kaydedildi.³³⁷

2- Silah ve Cephane Temini

Ordunun ihtiyacı olan silahlardan en önemlisi hiç şüphesiz toplardı³³⁸. Bayram Paşanın Amasya'ya kışlamak üzere gitmeden önce Birecik'teyken, iki büyük (yirmi okkalık gülle atan) Şahi topu Musul'a sevk etmişti.³³⁹ Bunun yanında, İstanbul'da cephane tedariki için, Süvari Mukabelecisi Mehmet Efendi ve Defterdar Hasan Efendi, sefer için gerekli olan silahların siparişlerini verdiler. İstanbul'daki usta top

³³² Güçer, **a.g.e.**, s.138.

³³³ IV. Murad'ın Bağdad seferi sırasında her bir askere günde 700 gr. Peksimet verildiği belirlenmiştir. Ömer İşbilir, “Osmanlı Ordularının İaşe ve İkmali”, **T.A.**, c.X, s.152; Buna karşın bir diğer kaynakta, her askere 100 Dirhem (320 Gr.) ekmek ve 50 Dirhem (160Gr.) Peksimet verildiği belirtilmiştir. Marsilli, **a.g.e.**, s.188-189.

³³⁴ **Maliye Ahkam Defteri**, Nr. 3443, s.49, 73, 135, 152, 183.

³³⁵ Kütahya'dan 2000, Ağraz'dan 1500, Diyarvekir'den 4000, Birecik'ten 10.000, Kayseri'den 1000, Bolu ve Kastamonu'dan 15.000 çuval alınması konusunda bkz. **Maliye Ahkam Defteri**, Nr. 3443, s.6, 12, 35, 138, 158.

³³⁶ Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.497A.

³³⁷ **Maliye Ahkam Defteri**, Nr. 3443, s.210, 220, 221, 237.

³³⁸ Osmanlıların doğuda top döktükleri merkezlerin en önemlilerinden biri Birecik'tir. Osmanlı'da top dökümünün büyük kısmı İstanbul'daki Tophane-i Amire'de yapılmaktaydı. Ancak burasının yetmediği durumlarda Edirne, Avlonya, Semendire, Novaberda, İşkodra, Belgrat, Budin, Mısır, Basra, Erzurum, Birecik ve Van tophaneleri devreye girmiştir. Van tophanesinde top dökümü sınırlı olsa bile Gülle (Yuvalak) ve Fındık dökümü oldukça fazladır. İran seferlerinin mühimmatının hazırlandığı Erzurum'da da top dökümü yapıldığı görülmüştür. Topçular Katibi Hasan, IV. Murad'ın Bağdad seferinde kullanacağı toplardan, iki adet balyemez (Şahi) ve diğer büyük topların Birecik'te döküldüğünü yazmıştır. Bu topların kalıpları İstanbul'da hazırlanmış, ayrıca Kağıthane'den dökümde kullanılmak üzere toprak götürülmüştür. Ümit Koç, “Klasik Dönem Osmanlı Sanayi Üzerine Bir Değerlendirme”, **T.A.**, c.X, s.771-772.

³³⁹ Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.487B; Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.191.

dökümcüleri top ve yuvalak (Gülle) dökümüne memur edildiler. Birecik’de dökülecek toplar için Halep’ten levazımat (Metris aletlerinden Kazma, Kürek, Fital) yollanacak, yine top dökümü için lazım olan toprak kalıplar, İstanbul Kağıthane ve Ayestefanya (İsfaniye)’den gemilere yüklenip, deniz yoluyla Payas’a nakledilecek, buradan Birecik’e yollanacaktı. Halep ve Birecik’te bulunan döküm ustalarının yanı sıra, bazı usta dökümcüler, Dökücüler Kethüdasıyla beraber İstanbul’dan Birecik’e yollandı.³⁴⁰ Anadolu’nun dışında, Bosna’da 25 Okkalık (Ellişer Livrelik) 5.000 yuvalak dökülmesi emredildi.³⁴¹ 1636’dan beri çeşitli yerlerde Dane (Mermi) dökülüyordu.³⁴² Mısır’dan her yıl yollanan 2.000 kantar barutun yanında, bu yıl 10.000 kantar daha hazırlanıp Payas’a yollanması istendi. Ancak üç bin kantar barut Payas’a yollanabildi. Kalan 9.000 kantarlık kısmın yollanması için Mısır Muhafızı Vezir Mehmed Paşaya emir yollandı.³⁴³ Sefer için toplamda 40’a yakın Balyemez ve 200 Şahi top hazırlandı. İstanbul ve Birecik haricinde, Rumeli’de; Belgrat, İşkodra ve Budin, Anadolu’da Halep, Van, Erzurum ve Kığı (Diyarbakir’in ilçesidir), çap verilmek suretiyle top ve gülle dökülen diğer yerlerdir. Anadolu’da dökülen yuvalaklar, önce yol üzerindeki menzillerde toplanmış, sonra karadan Mekkare, nehirlerden de Gemi ve Keleklerle Musul’a nakledilmiştir. Bosna’da dökülen 5.000 yuvalağın yanında, Erzurum’da 15.000, Halep’te 1.500 yuvalak dökülüp Bağdad’a sevk edilmiştir. Bayram Paşa, sefer hazırlıkları esnasında lazım olan barutun temini için belli yerlere emirler yollayıp, barut hazırlatmış ve bunların nem almayan depolarda hazır tutulmasını istemiştir.³⁴⁴

³⁴⁰ Topçular Katibi, **gös.yer.**

³⁴¹ Bu emir yollandığında Bosna Defterdarı Peçevi İbrahim Efendidir. Bayram Paşayla iyi bir dostluğu olduğunu kaydetmiştir. Yollanan emre uygun yuvalakların hazırlanması için uygun kalıpların bulunamadığını, ancak bunu İstanbul’a bildirmekten çekindikleri için, bahşiş karşılığı döküm ustalarından birinin uygun kalıpları hazırladığını ve 5.000 yuvalağın kısa zamanda hazırlanıp İstanbul’a nakledildiğini kaydetmiştir. Peçevi, **a.g.e.**, s.416.

³⁴² Hammer, **a.g.e.**, s.229.

³⁴³ **Maliye Ahkam Defteri**, Nr. 3443, s.139 (8 Receb 1047).

³⁴⁴ Ünal, **a.g.m.**, s.733-735.

3- Nakliye İşleri

Öncelikle toprak sürme ve diğer metris faaliyetleri için bol miktarda çuval temin edildiğini söylemiştik. Nakliye aşamasında, diğer erzak ve mühimmatın taşınması için tanesi 25 kuruştan Camus, katarı 70 kuruştan Deve, 6.000 akçeye katır, 50.000 akçeye at satın alınması emredilip, bunların yemleri, nalları yağlanmaları için bile malzeme tedarik edilmiştir.³⁴⁵ Güneydoğu Anadolu'daki göçebe aşiretlerden, et ihtiyacını karşılamak için küçük baş hayvan satın alınmasının yanında, nakliye işleri için sahip oldukları at, deve ve katırlardan da yararlanılmıştır. Özellikle Birecik'ten Bağdad'a kadar olan mesafede zahire nakliyesi için, Yeni-il ve Halep Türkmenleri memur edilmiştir. Osmanlı Devleti adına Yusuf Mustafa Ağa, Halep Türkmenleri Kadısı Esseyid Abdülkadir Efendi ve Yeni-il Türkmenleri Kadısı İbrahim efendi ile anlaşarak, bunların emri altındaki toplam 21 cemaat³⁴⁶, 730 adet deve ile zahire nakli için çalışmaya başladılar. Bu 730 deve karşılığında cemaatlere, deve başına yirmi beş esedi kuruş kira olmak üzere, toplam 18.250 esedi kuruş para ödendi. Her cemaatin başında kim olduğu, kaç deve ile sefere iştirak ettiği kaydedilip, adı geçen cemaatler, Ayıntab (Antep), Birecik'in güneyi ve Fırat'a bağlanan Sacur Suyu civarında toplandılar.³⁴⁷

Diğer ulaşım aracı olan gemilerin kullanımı için, Basra'daki tüfekçi ve zahirelerin nakli konusunda, Basra Beylerbeyi Ali Paşa ve Lahsa Beyi Ali Paşa oğlu Hüseyin Paşaya emir yollandı.³⁴⁸ Nehir yoluyla, Birecik'ten Bağdad'a (Felluce iskelesine) kadar nakliye işleri için, mevcut olanların yanında 800 nakliye gemisi yapıldı³⁴⁹. Bu gemilerin yapımı için ihtiyaç duyulan malzeme, bölge havalisinden elde edildiği gibi, gemilerde çalışacak Kürekçi ve Dümencilerde aynı şekilde bölge beylerine emirler yolanıp hazırlandı. Camız ve Mekkare (Top Arabası) arabalarını sürmek için

³⁴⁵ Ünal, **a.g.m.**, s.732.

³⁴⁶ Bu cemaatler; "Ulaşlu, Kürdler Beğdilisi, Dimleklü, Dimeklü (Hacılara Tabi) Kadırlü, Kabalı, Yalvaç, Tatlu, Boz-Koyunlu, Döğürlü, Abalu, Kara-Şeylü, Seçen, Kara-Hasanlu, Çoban-Beylü, Sekiz, Kaçar-İsa Afşarı, Şeyhler, Otamışlu, Bozlu, Beğmilü"dür; Bu cemaatlerden ilk ikisine 25 Rebiülevvel 1048'de, Beğmişlü ve Bozlu'ya 29 Rebiülahir'de, Seçen, Kara-Hasanlu, Çoban-Beylü, Sekiz, Kaçar-İsa Afşarı, Şeyhler ve Otamışlu'ya 27 Rebiülahir'de, kalanlarına da 26 Rebiülahir'de, yani, İstanbul'dan Sultan sefer için yola çıktıktan sonra ödeme yapılmıştır; İlhan Şahin, "1638 Bağdad Seferinde Zahire Nakline Memur Edilen Yeni-il ve Halep Türkmenleri", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, **Tarih Dergisi**, S. 33, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1982, s.229-234.

³⁴⁷ Şahin, **a.g.m.**, s.239.

³⁴⁸ **Süver-i Hutut-ı Hümayun**, vrk.200B-201A.

³⁴⁹ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1393.

birçok asker memur edildi. Ayrıca nehir nakliyesi için Diyarbekir'den alınan 45.000³⁵⁰ keçi derisi kullanılarak kelekler inşa edildi. Köprüler için lazım olan çivi, tahta, tumbaz ve zincirler hazırlandı ve bunların kontrolünü bizzat Sultan ve Veziriazamın adamları yaptı.³⁵¹ Bağdad seferi için Anadolu'dan, her birine 10.000 akçe maaş vermek şartıyla, 4835 Beldar (Belderan- geçit yerlerindeki muhafızlar), 5396 Lağımcı, 152 Marangoz ustası toplandı. Beldarlardan 1000 tanesi, Birecik'teki gemi yapımına memur oldu ve 200'ü orduya katılmadı. Katılmayanların maaşları geri alındı.³⁵² Kazalara getirilecek olan zahirelerin temininde Kadılar, yargı işlerini bir tarafa bırakıp, büyük bir gayretle çalıştılar. Bu sebeble toplam 437 yetkili kişi, menzillere erzak taşıyan kabilelerin başında gece gündüz çalıştı.³⁵³

Şunu da belirtmek gerekirken, sefer sırasında nehir yoluyla yollanan toplar oldukça geç gelecek, hatta kale alındıktan sonra bir kısım toplar Bağdad'a ulaşacaktır. Ancak asıl nakliye karadan olduğu için bu aksaklık fazla zarara yol açmamıştır. Bu konuya muhasara kısmında tekrar döneceğiz

Tüm bu malzemeler ve insan gücü önce küçük merkezlerde, sonra da büyük askeri merkezlerde toplanıyordu. Özellikle yollanan zahire ve mühimmat miktarına bakıldığında Musul'un bu konuda merkez olduğunu söyleyebiliriz. Bunun yanında Erzurum, Halep ve Diyarbekir, hem kışlak hem de Bağdad'a yakın olmaları nedeniyle, zahire ve mühimmat depolamak için tercih edilmiş diğer önemli merkezlerdir.

4- Osmanlı – İran Hududundaki Kalelerin Tahkimi

Bayram Paşa sefer hazırlığını sürdürürken, bir yandan da Safevilerin doğrudan saldırı tehlikesi altında olan Erzurum, Ahıska, Kars, Van ve Musul kalelerinin tahkimine çalışmıştır. Bu amaçla Erzurum Beylerbeyi Mehmed Paşaya³⁵⁴, Maraş³⁵⁵ ve

³⁵⁰ Topçular Katibi rakamı 40.000 olarak kaydediyor, Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.490A.

³⁵¹ **Maliye Ahkam Defteri**, Nr. 3443, s.91, 245, 246, 253; Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.490A.

³⁵² Ünal, **a.g.m.**, s.736-737.

³⁵³ Güçer, **a.g.e.**, s.138.

³⁵⁴ Erzurum muhafazasında olan vezir Mehmed Paşaya hüküm; **Mühimme Defteri**, Nr. 87, hüküm nr. 361, (13 Receb 1046).

³⁵⁵ Maraş Beylerbeyine hüküm; **Mühimme Defteri**, Nr. 87, hüküm nr. 366, (25 Ramazan 1047).

Şam³⁵⁶ Beylerbeylerine hükümler yollandı. Bu hükümlerle; Maraş Beyine, bir kısım askerini, Kars'takilerle beraber Ahıska kalesine yollaması, o sırada Musul'da bulunan Şam Beyine, Kerkük tarafına takviye yapması emredildi. Erzurum Beyinden ise, Bağdad seferi için mühimmat toplanmasının yanında, doğudan gelebilecek bir saldırıya karşı hazırlıklı olması gerektiği bildirildi.³⁵⁷ Yine Erzurum Beyine yollanan başka bir hükümde; Ahıska, Kars ve Van kalelerine yardımda bulunması emredildi³⁵⁸. Erzurum eyaleti ise Sivas, Canik, Amasya, Karaman, Maraş, Bolu ve Çorum askerleriyle takviye edilmişti³⁵⁹. Bu kuvvetlerin bir kısmı bahsini ettiğimiz emirler dolayısıyla Ahıska, Kars ve Çıldır kalelerine sevk edildi.

Ancak Bağdad üzerine yapılacak sefer için en önemli merkez Musul'du. Nitekim Safevi kuvvetleri Musul'a bir şekilde girmeyi başarırlarsa, Osmanlı ordusunun eli kolu bağlanmış olacak, bir adım bile ileri götürmek mümkün olmayacaktı. Bu nedenle Musul'a ayrı bir önem verilip, çok büyük kuvvetlerle tahkim edilmiştir. Etraftaki kaleler güçlendirildiği gibi, bütün bu işlerin eksiksiz yürümesi için, uzun yıllardır Suriye, Kuzey Irak ve Güneydoğu Anadolu'da bulunan ve Revan seferi dönüşünde Diyarbakir valiliğine atanan Tayyar Mehmed Paşa, Diyarbakir valiliği de üzerinde kalmak şartıyla Musul valiliğine atandı. Mehmed Paşa, Diyarbakir'deki bir kısım askerini Musul'a sevk ettiği gibi İstanbul'dan gelen bir emirle, istediği ve gerekli gördüğü hallerde, Rakka ve Musul'a yakın mahallerdeki askeri birlikleri de kullanmasına izin verildi. Mehmed Paşa, Musul'a yakın kaleleri de tahkim ve tamir ettirip, içlerine askeri birlikler yerleştirmiştir. Kerkük'e de hazırlıklar çerçevesinde bir miktar asker, tüfek ve iki Darbzen top yerleştirmiştir.³⁶⁰

B) SULTAN IV. MURAD'IN BAĞDAD SEFERİ

Sultan Murad, Bağdad seferine hareket etmeden önce İstanbul'da bir takım faaliyetlerde bulundu. Öncelikle sefer esnasında halka zulmedilmemesi ve adilane

³⁵⁶ Şam Beylerbeyine hüküm; **Mühimme Defteri**, Nr. 87, hüküm nr. 240, (15 Şevval 1046).

³⁵⁷ **Mühimme Defteri**, Nr. 87, hüküm nr. 361, (13 Receb 1046).

³⁵⁸ **Mühimme Defteri**, Nr. 87, hüküm nr. 309, (20 Receb 1046).

³⁵⁹ Ünal, **a.g.m.**, s.737.

³⁶⁰ Ünal, **a.g.m.**, s.740.

davranılması hakkında emirler yolladı.³⁶¹ Budin muhafazasında olan Vezir Musa Paşaya, serhaddeki (Sınır) askerlerini takviye edip, batıdan gelebilecek herhangi bir tehlikeye karşı tetikte olması emredildi³⁶². Ardından da Musa Paşanın yerine, Özi muhafazasında bulunan Mehmed Paşa tayin edilip, İstanbul kaymakamlığı Vezir Musa Paşaya bırakıldı.³⁶³ Sultan daha önce, ayrı annelerden olan 25 yaşlarındaki Süleyman ve Bayezid isimli kardeşlerini, Revan seferi sırasında yolladığı bir emirle öldürtmüştü. Bu sefer, Bağdad'a giderken arkasında herhangi bir tehlike bırakmamak için, 17 Şubat 1638 (2 Şevval 1047)'de, aynı anneden olan 25 yaşındaki kardeşi Şehzade Kasım'ı boğdurdu. Geride Şehzade olarak bir tek, 23 yaşındaki kardeşi İbrahim kaldı³⁶⁴. Şehzade Kasım, Sultan III. Murad'ın türbesine defnedildi³⁶⁵. Evliya Çelebi, Bağdad seferine çıkılmadan hemen önce, Sultanın hayır duasını aldığı, ayrıca Harem'den, günde 40 Akçe aldığı sipahi ocaklarına terfi ettiğini yazmıştır. Sultan yine bu esnada, İstanbul'un tüm loncalarının, kendi huzurunda yapılacak geçit törenine katılmalarını ayrıca şehrin bütün binalarının ve dükkanlarının envanterlerinin çıkarılmasını emretmiştir.³⁶⁶

7 Mart 1637'den bu yana, yaklaşık bir yıldır, Bayram Paşa doğuda sefer hazırlığını sürdürüyordu. Nihayet 23 Şubat 1638 (8 Şevval 1047)'de Tuğ-ı Hümayun Cebehane önüne dikildi.³⁶⁷ Birecik'te kalan son mühimmatın da Musul'a nakledilmesi, Bayram Paşaya bir hattla emredildi.³⁶⁸ Aynı gün Nasuh Paşa ve Hüseyin Paşa, devşirme toplamak üzere Rumeli'ye gittiler. Silistre Nasuh Paşaya verildi. 2 Mart (15 Şevval)'de

³⁶¹ Sefer esnasında halka zulmedilmemesi hakkında yollanan hükümler için bkz.; **Süver-i Hutut-ı Hümayun**, Mısır muhafazasına; vrk.58A, 58B, 59A, 78B, 79A, 79B, Budin Muhafazasına; vrk.102A, 102B, 103A, 124B, 125A, Anadolu Beylerbeyine; vrk.117A numaralı emirler, ayrıca Ümeraya, Kadıllara, 6 Bölük Ağalarına ve Yeniçeri Serdarlarına yollanan Adaletname için bkz.; **Mühimme Defteri**, Nr. 87, hüküm nr. 146, (10 Zilhicce 1046); Halil İnalıcık, "Adaletnameler", **Türk Tarih Belgeleri Dergisi**, c.II (1965), S. 3-4, T.T.K. Basımevi, Ankara 1993, s.108-110.

³⁶² **Süver-i Hutut-ı Hümayun**, vrk.102A, 102B, 103A.

³⁶³ Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.192; Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1371; Topçular Katibi, vrk.492B; **Süver-i Hutut-ı Hümayun**, vrk.204A.

³⁶⁴ Danişmend, **a.g.e.**, s.371; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.199; Hammer, **a.g.e.**, s.230; Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1370.

³⁶⁵ Hibri Abdurrahman Efendi, **Defter-i Ahbar**, Veliyüddin Efendi Kütüphanesi., Nr. 21418, vrk.29A.

³⁶⁶ Dankoff, **a.g.m.**, s.272.

³⁶⁷ **Süver-i Hutut-ı Hümayun**, vrk.204A; Vecihi Hasan Efendi, **Tarih**, İstanbul 1137, Hamidiye Kütüphanesi. Nr. 917, vrk.2A-2B; Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1371, Hammer, **a.g.e.**, s.230; Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.192; Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.11.

³⁶⁸ **Süver-i Hutut-ı Hümayun**, vrk.204A-204B; Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.500A.

Otağ-ı Hümayun Üsküdar'da kuruldu.³⁶⁹ Kağıthane semtinde, bir barut deposundaki 20 kantar barut yanlışlıkla ateş alıp patladı ve 6 kişi ölüp 10 kişi yaralandı.³⁷⁰

1 Nisan 1638 (16 Zilkade 1047)'de ordu, 8 Nisan (23 Zilkade)'de de Sultan IV. Murad, alaylarla Üsküdar'a geçti.³⁷¹ Sultan Murad, Revan seferinde yanında bulunduğu ve uğuruna inandığından, oldukça yaşlanmış olan Şeyhülislam Yahya Efendi ve Kaptan-ı derya Kara Mustafa Paşayı da yanına aldı. Rumeli eyaleti Arslan Paşa oğlu Ali Paşaya verilip, Anadolu Beylerbeyi Vardar Ali Paşa, askerleri ile hazırlıklara başladı. Ali Paşa Bolvadin'de orduya katılacaktır. Tersane-i Amire Kethüdası Piyale Paşa, donanmaya serasker olup, Karadeniz'e memur edildi.³⁷² Üsküdar'da 29 gün kalınıp, son hazırlıklar tamamlandı ve 8 Mayıs 1638 (23 Zilhicce 1047)'de İzmit'e doğru yola çıkıldı.³⁷³ Sırasıyla, Maldepe, Tuzla, Dilönü, Çınarçayırı geçilip, 27 Zilhicce'de İznigmid'e (İzmit) gelindi. Burada sekiz gün kalındı. Azledilmiş olan müderris ve devlet erkani Sultan'ı buraya dek uğurladılar.³⁷⁴

İzmit'teyken, Mu'id Ahmed Efendi, rüşvet meselesi yüzünden Hüseyin Ağa tarafından çadırı başına yıkılıp yaralandı ve azledilip yerine İstanbul Kadısı İsa Efendi, Anadolu Kazaskeri oldu (5 Muharrem 1048). İstanbul kadılığı Kürd Kasım Efendiye verildi.³⁷⁵ Buradan 6 Muharrem'de kalkılıp, Kazıklı³⁷⁶, Dikilitaş, İznik³⁷⁷, Yenişehir (1 gün kalındı), Akbıyık, Pazarcık, Bozöyük menzilleri geçildikten sonra, İnönü menziline varıldı (28 Mayıs 1638-14 Muharrem 1048). İnönü menzilinde, orduya katılması önceden emredilen Bayram Paşa, Konya üzerinden süratle ilerleyip, İnönü'de orduya

³⁶⁹ Vecihi Hasan Efendi, **a.g.e.**, vrk.2B; Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1371; Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.192; Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.11.

³⁷⁰ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1371, Hammer, **a.g.e.**, s.230.

³⁷¹ Peçevi, **a.g.e.**, s.413; Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1371-1372; Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.192, Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.11; Vecihi Hasan Efendi, **a.g.e.**, vrk.2B; Kara Çelebi-zade Abdülaziz Efendi, **Zafer-name**, İ.Ü. Nadir Eserler Bölümü, Türkçe Yazmalar, No 2288/1, vrk.19A; Hibri Abdurrahman, **a.g.e.**, vrk.29A.

³⁷² Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1372; Topçular Katibi, bu donanmanın, Özi boğazında peyda olan Kazak keferesi (Küffarları) üzerine yollandığını kaydediyor. Bkz. Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.496B.

³⁷³ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1372; Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.497A; Vecihi Hasan Efendi, **a.g.e.**, vrk.3A; Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.194; Abdülaziz Efendi, **Zafer-name**, vrk.20A, Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.11; Hibri Abdurrahman, **a.g.e.**, vrk.29B.

³⁷⁴ Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.13; Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1372; Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.194.

³⁷⁵ Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.497B; Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.14.

³⁷⁶ Naima, Kazıklıdan önce Çınarlı ve Hersek konaklarını kaydediyor. Ancak menzilnamede böyle bir bilgi yoktur. Bkz. Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1378.

³⁷⁷ Naima, İznik menzilinde Mısır kadısının ölümü haber alınıp yerine Şam kadısı Şaban Efendinin atandığını ve Halep'ten azlolunan Bahai Efendinin Şam kadılığına atandığını kaydediyor. Bkz. Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1378.

katıldı.³⁷⁸ Ertesi gün tekrar yola çıkıldı ve Eskişehir'e ulaşıldı. Burada iki gün kalınıp, Akviran, Seyyid Gazi, Bardakçı, Hüsrev Paşa Hanı³⁷⁹ ve Bayat geçilip, Bolvadin'e gelindi. Anadolu Beylerbeyi Vardar Ali Paşa, bu menzilde askerleriyle orduya katıldı. Ardından İshaklı, Akşehir³⁸⁰ (25 Muharrem), Arkıd, Ilgın³⁸¹, Cısr-i Atıyk, Sulı Zengi, Gülmüç ve Kariz (Kariz-başı)³⁸² menzilleri geçilip, 17 Haziran (4 Safer)'de Konya'ya varıldı.³⁸³ Rumeli Beylerbeyi Arslan Paşa, oldukça büyük bir asker sayısı ile Konya'da orduya katıldı. Konya'da 9 gün kalındı. Bolu Beyi Abdi Paşa ve Beyşehir³⁸⁴ Beyi Şemsi Paşaoğlu öldürüldü. Hz. Mevlana soyundan (Ebu)Bekir Çelebi azledilip, yerine Evladdan Arif Çelebi atandı.³⁸⁵ Sakarya Şeyhi bu menzilde orduya getirilip öldürüldü.³⁸⁶

25 Haziran (12 Safer)'de Konya'dan yola çıkıldı ve Bikarioğlu, Pınarbaşı, Firuz, Akçeşehir ve Gölbaşı geçildikten sonra, Ereğli'ye konulup iki gün kalınması emredildi.³⁸⁷ Ardından Çavuşköyü, Ulukışla, Çiftehan, Ramazanoğlu yaylası ve Sarışıklar menzilleri geçilip, Çakıdhan isimli menzile gelindi.³⁸⁸ Bu menzilde, Trablus'tan azledilmiş olan Bulgar Ahmed Paşa orduya katıldı ancak zulüm ve yakışıksız hareketleri sebebiyle katl edildi.³⁸⁹ Ardından Küçük Çakıd geçilip Adana'ya varıldı. Adana Beyi Cafer Paşa haps edilmişti. Yerine Sevindik Mehmed Paşa atandı³⁹⁰. Ardından Misis, Kal'a-i Şahmaran, Nehr-i Kenar Çayırı geçilip Payas'a konuldu.

³⁷⁸ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1378; Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.15; Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.194.

³⁷⁹ Bu han Hüsrev Paşa tarafından yaptırılmış ve sefer esnasında, Sultan buraya uğramıştır. Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1379, Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.15.

³⁸⁰ Hibri Abdurrahman, **a.g.e.**, vrk.29B.

³⁸¹ Ilgın'da Eskişehir kadısı gelip, Sakarya Şeyhi denilen birinin Mehdilik iddiasında olduğunu bildirdi. Bunun üzerine 25 Muharrem'de Sakarya şeyhi ortadan kaldırıldı ve Karaman Beyi burada orduya katıldı. Bkz. Naima, **a.g.e.**, c.III, s. 1381,1382.

³⁸² Bu menzilde Bayram Paşa alaylarıyla Padişahı selamladı. Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.16. Ayrıca yine aynı menzilde, Anadolu Beylerbeyi Ali Paşaya Bolu sancağı verilip, Anadolu Eyaleti, Mısır'dan azl edilen Hasan Paşaya verildi. Mısır eyaleti Simin Mehmed Paşaya ihsan edildi. Bkz. Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1381-1382.

³⁸³ Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.15-16; Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.194; Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1381; Vecihi Hasan Efendi, **a.g.e.**, vrk.3A-4B; Hibri Abdurrahman, **a.g.e.**, vrk.29B.

³⁸⁴ Peçevi'de Niğde Beyi olarak kaydedilmiştir. Bkz. Peçevi, **a.g.e.**, s.416.

³⁸⁵ Peçevi, **a.g.e.**, s.415.

³⁸⁶ Hibri Abdurrahman, **a.g.e.**, vrk.29B; Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.196; Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1387; Vecihi Hasan Efendi, **a.g.e.**, vrk.4B; Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.16; Solak-zade, **a.g.e.**, s.548.

³⁸⁷ Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.196; Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.16-17.

³⁸⁸ Çakıd Hanı, Bayram Paşa tarafından yaptırılıyordu ve Bayram Paşa burada Sultana ziyafet verip, Çakıd Hanını Sultan'a hediye etmiştir. Bkz. Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.17-18.

³⁸⁹ Hibri Abdurrahman, **a.g.e.**, vrk.30A; Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1387.

³⁹⁰ Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.18; Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1389.

Burada, Mısır'dan iki kadırgayla Zünnun Ağa gelip, 9 at ve birçok hediye verdi.³⁹¹ Payas'tan yola çıktıktan sonra, İskenderun, Gölbaşı, Antakya (17 Temmuz-5 Rebiülevvel), Cısr-i Hadid (6 Rebiülevvel), İm Suyu (7 Rebiülevvel), Atarib (8 Rebiülevvel) ve Hantuman (9 Rebiülevvel) menzilleri geçilip, 22 Temmuz (10 Rebiülevvel)'de Halep yakınındaki Gökmeydan'a konuldu.³⁹² Halep'teyken Mısır Askerleri, Kahire emirlerinden Rıdvan Bey ile Trablus-Şam Beylerbeyi Şahin Paşa orduya dahil oldular. Vezir Kenan Paşaya Erzurum eyaleti verilip, Halep'ten yola çıkarıldı.³⁹³ Sultan 16 gün Halep'te kaldıktan sonra, 8 Ağustos (27 Rebiülevvel)'de Halep'ten yola çıkıldı³⁹⁴. Sırasıyla, Haylan, Samuka, Merc-i Dabık, Tirişkin, Telfar, Telbeşar, Mizar, Nizip'e varıldı.³⁹⁵

13 Ağustos (2 Rebiülahir)'de varılan Nizip'de, Hekimbaşı Emir Çelebi ölüp, yerine Zeynelabidin Efendi Birecik menzilinde Hekimbaşı oldu. Hekimbaşının Afyon içtiği Silahtar Paşa tarafından Sultan'a şikayet edilmiş, Sultan'da Hekimbaşının üzerinde afyon bulup, hepsini yutturmuş ve hekimbaşıyla satranç oynamıştır. Hekimbaşı izin isteyip, çadırına çekilmiş ve buzlu şerbet içip hayatına son vermiştir.³⁹⁶ Yine Nizip'te, çöl hakimi Ebu Riş oğlu askerleriyle orduya katıldı. Ardından Nizip geçilip, 15 Ağustos (4 Rebiülahir)'de Birecik'e varıldı.³⁹⁷ Birecik'de Sivas Beylerbeyi Kör Hazinedar seraskerliğinde Sivas askeri, Bozok Beyi Şemsi-Paşazade komutasındaki Bozok askeri ile orduya katıldılar. Bu askerlerden iki Kürt ve bir Türkmen Beyi uygunsuz hareketleri dolayısıyla öldürüldü.³⁹⁸ Birecik'de, Fırat nehri üzerine 40 gemi yan yana dizilip bir köprü oluşturuldu. Sultan, köprü olmasına karşın, kayıkla karşıya geçti. Birecik'de 2'si 25 Kıyye ve 3'ü 18 Kıyyelik olan beş top dökülmüştü. Bunlar Bayram Paşa tarafından Felluce iskelesine yollandı.³⁹⁹

³⁹¹ Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.18-19; Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1387.

³⁹² Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.19-20; Menzilnameye nazaran, Naima Halep'e 55. menzilde ve 21 Temmuz(11 Rebiülevvel)'de gelindiğini kaydediyor. Bkz. Naima **a.g.e.**, c.III, s.1388.

³⁹³ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1388; Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.12,20; Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.500A-500B.

³⁹⁴ Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.20.

³⁹⁵ Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.20; Naima, Haylan'a Hablan, Samuka'ya Samuk, Telfar'a Tel-Kab, Mizar'a Mezar isimlerini kaydetmiştir.Bkz. Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1389.

³⁹⁶ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1390-1391.

³⁹⁷ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1392; Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.20-21.

³⁹⁸ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1393; Vecihi Hasan Efendi, **a.g.e.**, vrk.3A, Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.195-196.

³⁹⁹ Hibri Abdurrahman, **a.g.e.**, vrk.30A.

6 Gün Birecik’de kalındıktan sonra⁴⁰⁰, 21 Ağustos’ta Birecik’ten yola çıkıldı. Başdepe, Şühudpınarı, Üçpınar, Ruha (Urfa) menzilleri geçilip Cüllab’a varıldı. Daha önce hastalığı olan Veziriazam Bayram Paşa, 27 Ağustos’ta bu menzilde hayatını kaybetti.⁴⁰¹ Aynı menzil’de Şam Beylerbeyi Derviş Mehmed Paşa, Şam askerleriyle orduya katıldı.⁴⁰² Bayram Paşanın bedeni, Koyunzade Efendi ile İstanbul’a yollandı ve İstanbul’daki kaymakam Musa Paşa ve İstanbul Kadısı Kasım Efendi, defin işleriyle meşgul oldular. Kendisi için yaptırdığı Avrat-Pazarı’ndaki türbesine defnedildi.⁴⁰³ Sultan, Bayram Paşanın çadırında birçok kilitli sandık görmüş ve açılmasını emretmiştir. Her sandığın üstünde menzil adı vardı. Ve menzilelere gelindikçe tek tek sandıklar açılıyordu. Sandıkların içinde, her menzilde Sultan’a verilmek üzere hazırlanan giyisi, gömlek, zırh, miğfer gibi lazım olabilecek her tür eşyadan vardı.⁴⁰⁴

Bayram Paşanın ölümü üzerine, herkes Rikab-ı hümayunda olan Kaptan Mustafa Paşanın Sadrazamlığa tayinini beklerken, Ruznamçeci İbrahim Efendi ve Silahdar Mustafa Paşanın tavsiyesiyle, bu görev Diyarbekir Beylerbeyliği ile Musul muhafazasında bulunan Tayyar Mehmed Paşaya verildi. Kapıcılar Kethüdası Hasan Ağa ile sadaret mührü ve derhal orduya katılmasını emreden bir mektup, 27 Ağustos’ta Tayyar Mehmed Paşaya yollandı.⁴⁰⁵

Ordu Cüllab’dan çıkıp, Abdun ve ardından Haçe-göz menziline gelindi. Burada, Erzurum Beylerbeyliğinden alınmış Gürcü Mehmed Paşanın, Çors Kalesinde yakaladığı 120 Safevi askerinin başı ve 5 adet esir orduya getirildi.⁴⁰⁶ 3 Eylül’de Ordu, Elmalı, Karacadağ, Kızıldağ, Kaykırdağ çayını geçip, Diyarbekir’e ulaştı ve 9 gün kalınması emredildi.⁴⁰⁷

⁴⁰⁰ Hibri Abdurrahman, **a.g.e.**, vrk.30A.

⁴⁰¹ Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.21; Bayram Paşanın ölüm tarihi ve yeri hususunda ihtilaf vardır. Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.197-198 ve Vecihi Hasan Efendi, **a.g.e.**, vrk.4B, 6 Rebiülahir tarihini kaydediyor.

⁴⁰² Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.12,21.

⁴⁰³ Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.500B-501A; Solak-zade, **a.g.e.**, s.548; Peçevi, **a.g.e.**, s.417; Evliya Çelebi, **a.g.e.**, s.1394.

⁴⁰⁴ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1395.

⁴⁰⁵ Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.21; Hammer, **a.g.e.**, s.239; Tayyar Mehmed Paşa da Bayram Paşa gibi Ladikli ve Türk’tür. Babası uçar Mustafa Paşa, Bağdad’ın Safevilerce istilasını zamanında ölmüştür. Çok cesur ve atik olduğundan Tayyar lakabı verilmiştir, Bkz. Danişmend, **a.g.e.**, s.374; Tektaş, **a.g.e.**, s.72.

⁴⁰⁶ Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.197; Vecihi Hasan Efendi, **a.g.e.**, vrk.4B; Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.21-22.

⁴⁰⁷ Vecihi Hasan Efendi, **a.g.e.**, vrk.5A; Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.22.

Ordu Diyarbekir'e vardiktan iki gün sonra, Musul'dan yola çıkmış olan Sadrazam Tayyar Mehmed Paşa, Diyarbekir'e varıp 5 Eylül'de Sultanın huzuruna çıktı.⁴⁰⁸ Diyarbekir eyaleti, Şam valisi Derviş Mehmed Paşaya verilir⁴⁰⁹, Silahtar Paşaya Şam, İçdoğancı başına Kıbrıs verildi. Van Beylerbeyi Süleyman Paşadan iki dil (bilgi verecek esir) ve 10 Safevi esiri yollandı.⁴¹⁰ Ekrad (Kürt) emirlerinden bir kısmı, Diyarbekir'deki mühimmatı Musul'a götürmek üzere yola çıktılar.⁴¹¹ Diyarbekir Beylerbeyi Derviş Mehmed Paşa, çöl hakimi Ebu-riş oğlu, Halep ve Trablus Beylerbeylerini emri altına alıp, öncü kuvvet olarak Musul'a yollandı.⁴¹² Sultan Murad, Tayyar Mehmed Paşaya, Otağ hediye etti⁴¹³.

12 Eylül (2 Cemaziyelevvel)'de ordu Diyarbekir'den kalkıp Musul'a doğru yürüyüşe geçti⁴¹⁴. Karaköprü, Göksu, Cühudpınarı, Şeyh Zuli, Koçhisar, Karadere, Nusaybin, Cerrahi⁴¹⁵, Sommakı, Dellilke, Hakemiyye, Kabur, Kefr-i Zaman, Kefr-i Zaman, Ebu Sa'id, Dulfesene, Eski Musul, Cemal_Kendi ve Karakuyu menzilleri geçilip, 8 Ekim'de Musul'a varıldı ve 10 gün burada kalınması emredildi.⁴¹⁶

Musul'da bulunulduğu esnada, Hint Padişahı Hürrem Şahın, Mir Zarif adlı elçisiyle yolladığı bir mektup ve hediyeler⁴¹⁷ geldi. Yollanan mektupta; Hintlilerle Osmanlıların aynı mezhepten olduğu, bu yüzden Osmanlının kazandığı zaferlerin, kendilerini de mutlu ettiğini, ayrıca Osmanlı ordusunun Revan'ı alıp geri kaybettiğini ve Padişahın Bağdad üzerine yürüdüğünü işittiklerini ve bundan memnuniyet duyduklarını bildirdi. Kendilerinin ise Kandahar'a yürüyüp, burayı Rafızilerden kurtarmak istediklerini bildirdi. Elçinin hediyeleri kabul edilip, Bağdad seferi bitene kadar Musul'da ikamet etmesi sağlandı.⁴¹⁸

⁴⁰⁸ Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.198; Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1396; Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.501A; Vecihi Hasan Efendi, **a.g.e.**, vrk.5A.

⁴⁰⁹ Vecihi Hasan Efendi, **a.g.e.**, vrk.5A,5B.

⁴¹⁰ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1396; Vecihi Hasan Efendi, **a.g.e.**, vrk.5A.

⁴¹¹ Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.501A.

⁴¹² Hibri Abdurrahman, **a.g.e.**, vrk.30B; Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.198; Vecihi Hasan Efendi, **a.g.e.**, vrk.5A; Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1396; Hammer, **a.g.e.**, s.240.

⁴¹³ Vecihi Hasan Efendi, **a.g.e.**, vrk.5A.

⁴¹⁴ Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.22.

⁴¹⁵ Vecihi Hasan Efendi, **a.g.e.**, vrk.4B; Hammer, **a.g.e.**, s.240; Peçevi, **a.g.e.**, s.417.

⁴¹⁶ Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.11,23-24.

⁴¹⁷ Hibri Abdurrahman, **a.g.e.**, vrk.31A.

⁴¹⁸ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1402; Vecihi Hasan Efendi, **a.g.e.**, vrk.5A; Abdülaziz Efendi, **a.g.e.**, vrk.23A; Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.198.

Yine Musul'dayken Turnacıbaşı Derviş Ağa ve Kazancı-zade Mustafa Ağa katledildi. Vecici Mustafa Ağa Sadrazamın gayretiyle hayatını kurtardı.⁴¹⁹ Musul'da bir harp meclisi toplandı ve buradaki askeri mühimmatın nakliyle ilgili karar alındı. Topların, nehir yoluyla Musul'dan Bağdad'a nakline karar verildi. Ancak Kaptan Mustafa Paşa, en azından 20 topun karadan götürülmesi konusunda ısrar ederek, 20 topun karadan nakledilmesine karar verildi. Daha önce bahsettiğimiz gibi, nehirden yollanan toplar oldukça geç kalmış, hatta bazıları fetihten sonra orduya ulaşmıştır⁴²⁰. Bu nedenle tüm toplar nehir yoluyla yollansaydı, bastıran kış mevsimiyle beraber sefer uzayacak, beklide Bağdad alınamayacaktı.

Maraş eyaleti valiliği, Erzurum'dan mezul Gürcü Mehmed Paşaya verildi.⁴²¹ Kapıkullarına, "*Rüsum-u Kadim-i Osmanî*" üzere biner akçe bahşiş verildi. Top gülleleri, tumar ve zeamet sahiplerine dağıtılıp, Maraş Beylerbeyi Dünder "*Artçı*" kumandanlığına tayin edildi. Pişdarlık, yani öncülük ise Diyarbekir valisi Mehmed Paşaya verilip, Nogay Paşa ordunun sol kolunda, topların muhafazasına tayin olundu⁴²².

Daha önce Derviş Mehmed Paşa öncülüğünde yollanan birliklerden, 28 dil ve 40-50 Safevi askeri kellesi orduya ulaştı ve 18 Ekim (9 Cemaziyelahir)'de ordu Bağdad'a doğru tekrar yola çıktı.⁴²³

1- Safevilerin Hazırlıkları

Daha Bayram Paşa sadarete getirilip, Bağdad seferi hazırlıkları için Anadolu'ya yollandığında, Bağdad Kalesi hakimi Bektaş Han, durumu Şah Safi'ye bir name ile iletmişti. Buna karşın Şahın yolladığı Maksut Han isimli elçi, İstanbul'da alı konulduktan sonra, adamlarından biri ülkesine dönmeyi başarıp, Sultan Murad'ın Bağdad'a büyük bir sefer hazırlığında olduğunu bildirmişti. Safeviler buna karşı önlem

⁴¹⁹ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1403; Abdülaziz Efendi, **a.g.e.**, vrk.23A; Hammer, **a.g.e.**, s.241.

⁴²⁰ Vecihi Hasan Efendi, **a.g.e.**, 5A, Abdülaziz Efendi, **a.g.e.**, vrk.23A-23B; Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.199; Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1405; Topların nakli konusunda, top çeken camızların birçoğunun yolda ölmesi nedeniyle, toplar nehirden nakil olunmak istenmiş ancak Mustafa Paşa camız yoksa atlarla çekeriz diyerek, 20 topun atlarla karadan götürülmesini sağlamıştır. Bkz. Abdülaziz Efendi, **a.g.e.**, vrk.23A-23B.

⁴²¹ Abdülaziz Efendi, **a.g.e.**, vrk.23B; Vecihi Hasan Efendi, **a.g.e.**, vrk.5B.

⁴²² Vecihi Hasan Efendi, **a.g.e.**, vrk.5A-5B; Hammer, **a.g.e.**, s.242.

⁴²³ Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.24-25.

almaya başlayacakken, Kandahar meselesi patlak verdi. Kandahar valisi Ali Merdan Han, Safevilere yollayacağı vergi yüzünden (belki de Hint hükümdarı Hürrem Şahın entrikaları yüzünden), Veziriazam Saru Taki Han ile aralarında anlaşmazlık çıktı. Ali Merdan Han, Şah Safinin Bağdad'ın savunması için kendisini de çağırdığını duyunca, iyice şüpheye düşüp, Kandahar'ı Hint hükümdarına teslim etti. Bunun üzerine Şah Safi, Kullar Ağası Siyavuş Beyi Hindistan üzerine yollamış ancak Siyavuş Bey, Hind Kumandanı Sa'id Hana mağlup olmuştur. Bu zor duruma karşın Şah Safi, Bağdad'ın savunmasını daha ön planda tutup, Kandahar'ı bir yana bırakıp, Bağdad'ın savunmasına asker toplamak için İran'ın çeşitli bölgelerine emirler yolladı. Kürdistan, Luristan, Kızılribat ve çevresindeki aşiret reislerine askerleriyle beraber Hemedan'da toplanmaları emredildi. Aynı şekilde Nazır-ı Büyütat Hüseyin Han Bey kumandası altındaki orduya, Bağdad'ın etrafındaki yolları tahrip edip, erzak ve mühimmat naklini engellemesi emredildi. Azerbaycan muhafazası için Rüstem Hanın kardeşi İsa Bey atandı (9 Eylül 1638 - 29 Rebiülahir 1048). Rüstem Hanın ise Erdebil Hakimi Ali Han, Ağa Han ve Saru Han-ı Taliş askerleriyle beraber, Şah ordusuna katılması emredildi. Nakdi Han, Ayar Han, Murad Han Bey ile Topçubaşı Murtaza-Kulu Bey topçular ve bir miktar tüfekçiyle beraber, büyük miktarda Zahire, Barut, Fitol, Yağ, Top, Gülle ve diğer harp mühimmatı ile Bağdad savunmasına yollandı. İsfahanlı Tüfekçiler Binbaşısı Mir Fettah, Bağdad tüfekçilerine Tüfekçibaşı olarak tayin edildi. Çarhacıbaşı Halef Bey, Kale muhafızlarına kumandan tayin edildi. 14 Eylül 1638'de Şah Safi İsfahan'dan hareket edip , Burucird, Silahur, Nihavend yolunu geçip Kengaver'e vardı ve burayı karargah yaptı. Şah Safi, Rüstem Han kumandasındaki Azerbaycan ordusunun Bağdad'a gidişi esnasında, 8 Kasım 1638'de bu orduyu teftiş etti ve Bağdad savunmasında tüm güçleriyle savaşmalarını emretti.⁴²⁴ Osmanlı askeri Musul'dan hareket ettiği esnada, çöl tarafındaki Osmanlı öncü kuvvetleri, Bağdad'a 10 katar yükü barut götüren yaklaşık 30 Safevi askerini yakalayıp katlettiler⁴²⁵.

⁴²⁴ Kerim Yans, **IV. Murad Devrinde Osmanlı-Safevi Münasebetleri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Kürsüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1977, s.180-182.

⁴²⁵ Hibri Abdurrahman, **a.g.e.**, vrk.31A.

2- Ordunun Bağdad'a Ulaşması ve Kuşatma Hazırlığı

Osmanlı ordusu Musul'dan Bağdad'a doğru yola çıktıktan sonra sırasıyla, Kızfahri, Mukabele-i Ali Hamamı, Zab Suyu(9 Kasım), Mukabele-i Zab Suyı, Şemamik⁴²⁶, Pirdavud, İncesu, Altunköprü, Gökdepe⁴²⁷, Hassasuyı, Kerkük⁴²⁸, Taze Hurmakı, Nahiye-i Tavuk, Tuz Hurmakı, Kifri, Telbeşan, Şurb (Tabi-i Bağdad), Narinsuyı ve Taşköprü geçilip, Receb ayının başlarında Çubukköprüye varıldı.⁴²⁹ Çubuk köprü'de bir gün kalınarak, ordunun ihtiyacı olan çubuklar bu menzilde kesildi. Çubuklar çit örmek, topları yükseltmek ve çukur doldurmada kullanılıyordu. Bu menzildeki Safevi askerleri kaleyi daha önceden boşaltmıştı. Yine bu menzilde askerlerin bir kısmına Şehriban taraflarına yürüme emri verildi ve bunlar bir miktar dil ve zahire getirdiler.⁴³⁰ Ardından Diyale nehri kenarından, Bakube ve Bihruz menzili geçilip, İmam Musa türbesinin bulunduğu menzil olan Kazımmiyye'ye gelindi (14 Kasım 1638). Kazımiyye, Bağdad'a bir saat mesafede ve Dicle'nin batısındadır.⁴³¹

Sultan Murad'ın Diyarbekir'de bulunduğu sırada, Erzurum'u Kenan Paşaya verdikten sonra, Halep'te, Kenan Paşayı Erzurum üzerine yolladığını söylemiştik. Bu hareketle muhtemel olarak, Safevilerin Bağdad dışından yapacakları saldırıları önlemeyi ve Safevi ordusunun askeri durumunu öğrenmeyi amaçlamıştı. Kenan Paşa ile beraber Ahıska valisi Sefer Paşa, Kars, Çıldır ve o bölgedeki diğer beylerle beraber akına başladılar. Kefe limanından gemiler ile Sinop ve Samsun limanlarına gelip, buradan Erzurum'a ulaşan Tatar Hanının kardeşi Kalgay Han önderliğindeki Tatar-Kırım kuvvetleri de bahsettiğimiz Beylere katıldı ve hepsi Revan üzerine sefere yollandılar⁴³². Bu şekilde Bağdad'a gidecek olan ordu iki kola ayrılmış oldu.

⁴²⁶ Naima'da Şemamik menzili Şemahil ve Pirdavud ise Bidar mezili olarak zikrediliyor. Bkz. Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1406.

⁴²⁷ Abdülaziz Efendi Gök menzili olarak kaydediyor, Bkz. Abdülaziz Efendi, **a.g.e.**, vrk.23B.

⁴²⁸ Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.26; Kerkük'de Tuğların ileri götürülmesi konusunda tereddüt yaşandıysa da Kaptan Mustafa Paşa, Hüsrev Paşanın Bağdad kuşatması sırasında tuğları geri çekmediğini, eğer şimdi çekilirse bunun korkaklık olarak addedileceğini söyledi ve bu eski uygulamadan vazgeçildi. Vecihi Hasan Efendi, **a.g.e.**, vrk.5B; Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1406; Hammer, **a.g.e.**, s.243.

⁴²⁹ Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.24-26; Hibri Abdurrahman Efendi, Musul'dan sonra Azim Kilise ve Kıbrıtlı isimli menzillerden bahsediyorsa da bunlar Menzilnamede zikredilmemiştir. Bkz. Hibri Abdurrahman, **a.g.e.**, vrk.31A.

⁴³⁰ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1406-1407; Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.26; Hibri Abdurrahman, **a.g.e.**, vrk.31A; Abdülaziz Efendi bu kuvvetlerin Şehrizar yönüne gittiğini kaydediyor. Bkz. Abdülaziz Efendi, **a.g.e.**, vrk.24A.

⁴³¹ Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.26; Hibri Abdurrahman, **a.g.e.**, vrk.29B.

⁴³² Vecihi Hasan Efendi, **a.g.e.**, vrk.5B; Mehmet Halife, **a.g.e.**, s.17; Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1406-1407.

Revan'ı savunan Safevi valisi Kelp Ali Han, Revan kalesinden çıkıp Osmanlı ordusuyla Kırkyulak denilen mevkide karşılaştı ve Kelp Ali Han ordusu mağlup olduğu gibi kendisi de yaralanıp tekrar Revan'a kaçmıştır.⁴³³ Osmanlı askeri Revan tarafında bir çok araziye tahrip etti. Bu haberi alan Van Beylerbeyi Süleyman Paşa, Safevilerin Şerur bölgesine saldırdı ve burada bir kaleyi ele geçirdi. Kenan Paşa, Kars'tan Erzurum'a tekrar döndü. Ele geçirdiği 400 Kelle, 30 Esir ve Safevi Mehterhanesini Bağdad üzerindeki orduya yolladı.⁴³⁴ Orduda ise hem Şehrizer'dan yollanan esir ve hediyelerle birlikte, Revan üzerinden yollananlar esirler ve zafer haberi gelince büyük sevinç yarattı.

Ordu Kazımiyye'de iken, Tayyar Mehmed Paşa, Kaptan Kara Mustafa Paşa, ve Silahtar Paşa Bağdad önlerine yaklaşıp, kalan yol üzerindeki menzilleri ve metrisleri inceleyip bilgi topladılar.⁴³⁵ Ertesi gün, 15 Kasım 1638 (8 Receb 1048)'de, Üsküdar'dan bu yana 121 konak geçilip, 197 gün, günde ortalama 4,5 saat yürüyüş ile toplam 540,5 saatte, İmam-ı Azam⁴³⁶ türbesine inildi ve Sultan, tüm ileri gelen devlet erkanını toplayıp, derhal siperlere girilmesine karar verildi.⁴³⁷ Sultan Murad, aynı gün Bağdad'a doğru yürüyüp, bizzat kendisi konak yolunu ve siperleri inceledi.⁴³⁸

a) Bağdad Kuşatması

Daha önce Hafız Ahmed Paşa Karanlık-kapı'dan, Hüsrev Paşa ise İmam-ı Azam tarafından Bağdad'ı kuşatıp bombardıman yaptıklarından, Safeviler bu kısımları daha fazla güçlendirmişlerdi. Toplanan harp meclisinde, bu sefer Dicle'ye uzak olan Doğu kıyısındaki Ak-kapı tarafından kuşatmayı başlatıp, saldırının ağırlığını bu yöne vermek

⁴³³ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1407; Zengi Nehri kenarında pusu kuran Kelp Ali Hanı, Kenan Paşa arkadan Tatar askeriyle baskına uğrattı. Bu esnada 3-4000 Safevi askeri öldürüldü. Sefer Paşa ise ön taraftan kaçan Safevi askerine baskın yaptı ve Kelp Ali han bu esnada yaralandı. Kenan Paşa Kars'a, Tatar askerleri Ardahan'a döndüler. Bkz. Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.502B-503A.

⁴³⁴ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1407.

⁴³⁵ Hibri Abdurrahman, **a.g.e.**, vrk.31A.

⁴³⁶ Sünnilerce kutsal sayılan İmam-ı Azam türbesi, Bağdad'ın güney batısındadır ve önemli bir ziyaret merkezidir. İmam Musa-Kasım türbesi ise Dicle'nin diğer yakasındadır ve Şiilerce kutsaldır. Danişmend **a.g.e.**, s.375.

⁴³⁷ Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.11,27; Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1407; Vecihi Hasan Efendi, **a.g.e.** vrk.6A; Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.504B; Katip Çelebi; **Fezleke**, c.II, s. 200; Hibri Abdurrahman, **a.g.e.**, vrk.31A; Abdülaziz Efendi, **a.g.e.**, vrk.24B; Hammer, **a.g.e.**, s.243; **Süver-i Hutut-ı Hümayun**, vrk.205B.

⁴³⁸ Hibri Abdurrahman, **a.g.e.**, vrk.31A.

kararlaştırıldı.⁴³⁹ 8 Receb’i 9 Receb’e bağlayan gece, ay ışığı altında askerlere Kazma, Kürek, Fital, Barut, Kurşun, Fındık vesair mühimmat dağıtılıp, geceleyin metris kazılmaya başlandı ve bu iş sabaha karşı bitirilip muhasara 9 Receb 1048 - 16 Kasım 1638’de başladı.⁴⁴⁰

Kuşatma başladığı esnada, Bağdad kalesinin yapısı kısaca şu şekildedir. *“Diclenin doğu sahilinde kurulmuş olan Bağdad⁴⁴¹, nehre bakan tarafından dahi, duvar ve kulelerle çevrilidir. İstihkamların bu kısmında o vakit 97 kule bulunuyordu. Diğer üç kısmında da 114 kule bulunduğundan, hepsi 211’i buluyordu. Bağdad muhasarası müverrihi Ziyaeddin-oğlu Nuri’nin ifadesine göre, bir kuleden diğerine altı mazgal ve her mazgal arasında bir adım mesafe farz edilerek, duvarlarının çevresi 10.000 kadem tahmin olunabilir. Dicle’nin batı yanında ve şehrin karşısında “Kuşlar kalesi” mahallesi vardır. Daha uzakta sağ sahile doğru bakılırsa İmam Kazım Türbesi görülür. Bu binanın karşısında, Nehrin sol sahilinde ve bundan dolayı Bağdad tarafında, Sultan Süleyman’ın inşa ettirdiği İmam-ı Azam Kalesi (Kuzeye bakar) bulunur ki, İmam Ebu Hanife’nin kabrini içine alır. Bu taraftan şehrin ilk kapısı “Azamiyye” ismiyle yad olunur; bunun yanında, kalenin kuzeybatı zaviyesinde Vali Konağı vardır. Kapının hizasında, Bağdad’ın güneybatı zaviyesinde Karanlık Kapı görülür. Nihayet Dicle’ye müvazi olan üçüncü tarafta (Doğu) Ak-Kapı, dördüncü tarafta (Güney) nehre nazır Köprü Kapısı vardır. Bu kısma Köprü Kapısı denilmesinin nedeni, şehri Kuşlar Kalesine bağlayan köprünün burada bulunmasıdır. Hafız ve Hüsrev Paşaların kuşatmaları sırasında, kuzeybatı yönünde Azamiye Kapısına doğru ve sonra güneybatı yönünden Karanlık Kapıya doğru saldırı yapılmıştır.⁴⁴² Ak-Kapı ve Karanlık-Kapı arasında bir de küçük Tılsım kapsı vardır ve bu kapı daima kapalı tutulur.⁴⁴³”*

⁴³⁹ **Süver-i Hutut-ı Hümayun**, vrk.207B; Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.504B; Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1407; Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.200; Abdülaziz Efendi, **a.g.e.**, vrk.24B; Vecihi Hasan Efendi, **a.g.e.**, vrk.6B; Naima **a.g.e.**, s.1407 ve Hammer **a.g.e.**, s.244-246’da, Safevilerden alınan Mir Mehmed adlı esirin, kardeşlerinin ölümünü görüp korktuğundan, affedilmesi karşılığında Ak-Kapı tarafına Safevilerin fazla tahkimat yapmadığını bildirdiği kaydediliyor.

⁴⁴⁰ Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.504B; Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.200; Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1408.

⁴⁴¹ Bağdad 1048-1638 İdari taksimatına göre, *“Kasr-ı Şirin, İmadiye, Berriye, Zengene, Semavat, Baclan, Tekrit, Cessan-Bedre, Ane, Dubul, Arha, Kızılribat, Harir”* isimli 13 Livadan oluşuyordu. **Kamil Kepeci Tasnifi**, 266 Numaralı defter (Bu defter Tabaniyassı Mehmed Paşa tarafından Şark seferine götürülmüştür) ve **Cevdet Tasnifi, Dahiliye Kısmı**, 6095 Numaralı defterlerden naklen, İ. Metin Kunt, **Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, Nr.154, İstanbul 1978, s.195.

⁴⁴² Hammer, **a.g.e.**, s.243-244.

⁴⁴³ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, s.1405.

Bu plan dahilinde dört yönden Bağdad kuşatmasına başlandı. Veziriazam Tayyar Mehmed Paşa, Yeniçeri Ağası Hasan Ağa, Rumeli Beylerbeyi Arslan Paşazade Ali Paşa Ak-Kapı tarafından, Kaptan Mustafa Paşa, Sivas Beylerbeyi Kör Hazinedar İbrahim Paşa ve Kırk Çorbacı (Yeniçeri Zabiti), Samsoncubaşı Hüseyin Ağa, Köstendil ve Avlonya Sancak Beyleri daha aşağıdaki Karanlık-Kapı tarafından, Anadolu Beylerbeyi Hüseyin Paşa, Mısır Askeri, Kırk Çorbacı, Zağarcıbaşı Haydar Ağa-zade Mehmed Ağa önderliğinde diğer taraftan metrise girdiler. Gürcü Mehmed Paşa ve Nogay Paşa-zade Mehmed Ağa, baskın ihtimaline karşı, Karanlık-Kapı tarafına nöbetçi askerlerin başına tayin edildiler⁴⁴⁴.

Kale surları etrafına meşaleler dizilmiş ve bu şekilde Safevi askeri, Osmanlı hareketini yakından izleyebiliyordu. Bundan istifade ederek, Osmanlı askerine açtıkları ateşte az miktarda asker yaralandı. Sultan Murad, bu yaralı askerler için hastaneyi Otağının yanına kurdu muştı. Revan seferinde olduğu gibi, yaralılara 40, 50 akçe bahşiş veriyordu.⁴⁴⁵ İkinci gün, Musul'dayken kara yoluyla yollanan 20 top orduya ulaştı. Bu toplardan 10 tanesi Veziriazam Mehmed Paşaya, altısı Kaptan Mustafa Paşaya, dördü Anadolu Beylerbeyi Hüseyin Paşaya verildi ve üç yönden toplar ateşlendi⁴⁴⁶. Üçüncü gün, Van Valisi Süleyman Paşanın yolladığı 4 dil ve 30 baş geldi⁴⁴⁷. Kuşatmanın dördüncü günü 9 Kasım (12 Receb), Silahtar Mustafa Paşa ve Trablus valisi Şahin Ağa, 12.000 kişiyle Şehriban üzerine yollandı.⁴⁴⁸ Kuşatma, aralıksız ve çok şiddetli olarak devam devam ediyordu. Onuncu gün, 15 Kasım'da seferden dönen Silahtar Paşa ve emri altındaki Şam askerine, 3 top verilip, Şat suyunun öte yakasındaki Kuşlar-Kalesine tayin edildi. Nitekim bu yönden atılan toplar Osmanlıya zayihat verdiriyordu.⁴⁴⁹ On birinci gün, 16 Kasım (19 Receb)'de Revan'dan Kenan Paşanın yolladığı esirler geldi ve bunlar siperlerde öldürülerek, kaleyi savunanlara gözdağı verildi.⁴⁵⁰ Kuşatmanın on ikinci günü, Çubuk Köprüde kesilmiş

⁴⁴⁴ Abdülaziz Efendi, **a.g.e.**, vrk.24B-25A; Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1408; Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.200; Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.504B-505A; Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.27.

⁴⁴⁵ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1408; Abdülaziz Efendi, **a.g.e.**, vrk.25A; Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.27.

⁴⁴⁶ Abdülaziz Efendi, **a.g.e.**, vrk.25A-25B; Vecihi Hasan Efendi, **a.g.e.**, vrk.6B; Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.200; Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1409.

⁴⁴⁷ Abdülaziz Efendi, **a.g.e.**, vrk.25A.

⁴⁴⁸ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1409; Hibri Abdurrahman, **a.g.e.**, vrk.31B.

⁴⁴⁹ **Süver-i Hutut-ı Hümayun**, vrk.207A-207B; Abdülaziz Efendi, **a.g.e.**, s.25B; Hibri Abdurrahman, **a.g.e.**, vrk.30B; Peçevi bu yakadaki top miktarını 9 (Peçevi, **a.g.e.**, s.417), Naima ise 13 olarak kaydediyor, (Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1410).

⁴⁵⁰ Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.28; Hibri Abdurrahman, **a.g.e.**, vrk.31B.

olan çubuklar dizilip yığılarak,⁴⁵¹ bunların üzerine toplar çıkarıldı ve kalenin daha yüksekte dövülmesi sağlandı. Yine aynı gün içinde, Veziriazam Ak-Kapı kulesini, Hasan Ağa Köşe Kuleyi, Kaptan Mustafa Paşa ile Hüseyin Paşalar ise ikişer kuleyi tahrip etmeyi başardılar.⁴⁵² Safeviler buna karşı, gündüz surlarda açılan delikleri, içine toprak doldurdukları çuvallarla geceleri kapamaya çalışıyorlardı. Bunun yanında bazı kumandanları arasında anlaşmazlık da çıkmıştı. Kulelere yerleştirdikleri toplarla Osmanlıya zarar vermek istiyorlardı ve hatta Karanlık-Kapı tarafında bunu başarmışlardı.⁴⁵³ Ancak bu kısma yollanan Diyarbekir Beyi Derviş Mehmed Paşa, 4 top ve yedi çorbacının askerleri sayesinde savunmayı tekrar kurmuştur.⁴⁵⁴ Kızılbaş esirlerin kesik başları kale etrafına dizilip, savunmaların direnci kırılmaya çalışıldı. Kazılan lağımlar suya isabet ettiğinden bu işten vazgeçilip, toprak sürme işine ağırlık verildi.⁴⁵⁵ 14. gün, artık kale surlarında büyük gedikler oluşmaya başladı. Buna karşın genel bir saldırı yapılması düşünüldüyse de, Kale içinde Hendek ve metris yapıldığı haberi geldiğinden metrisleri ilerletmek daha uygun görüldü.⁴⁵⁶ Kale savunucuları, kuşatmanın 18. günü (26 Receb-3 Aralık) dışarı çıkıp, Anadolu Beylerbeyi Hüseyin Paşanın bulunduğu yönden baskın yapmayı düşündüler. Ancak nöbetçi kuvvetlerin uyanıklığı sayesinde geri çekilmek zorunda kaldılar.⁴⁵⁷

Daha önce bildirdiğimiz üzere, Kengaver'de bulunan Şah Safi, Osmanlının hücumunu haber alıp, Korcu-başı Cani Han ile Eşikağası, Murtaza Kulu Hanı Bağdad civarında bulunan Rüstem Hana katılmak üzere yolladı. Kendisi de Karargahını Kasr-ı Şirin yakınındaki Tak-ı Bostan'a nakletti.⁴⁵⁸ 27 Receb - 4 Aralık, muhasaranın 19. günü, daha önce Musul'dan nehir yoluyla yollanması kararlaştırılan 10 top gemiler ile orduya vardı. 5 top Veziriazama, 3 top Silahtar Paşaya 2 top Kaptan Mustafa Paşaya tayin edildi. Kale müdafileri, ordunun "Allah! Allah!" sesini duyunca hücum başladı sanıp

⁴⁵¹ Toz Damı denen bu yapılarda yaklaşık 1000 çubuk kullanılmıştır. Hibri Abdurrahman, **a.g.e.**, vrk.31B; Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.200.

⁴⁵² Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.28; Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.201; Abdülaziz Efendi, **a.g.e.**, vrk.25B-26A; Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1410-1411.

⁴⁵³ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1411; Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.201; Abdülaziz Efendi, **a.g.e.**, vrk.26A.

⁴⁵⁴ Peçevi, **a.g.e.**, s.417; Abdülaziz Efendi, **a.g.e.**, vrk.26A; Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1411; Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.201.

⁴⁵⁵ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1410.

⁴⁵⁶ Hibri Abdurrahman, **a.g.e.**, vrk.32A.

⁴⁵⁷ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1411; Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.201; Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.28; Abdülaziz Efendi, **a.g.e.**, vrk.26A; Hibri Abdurrahman, **a.g.e.**, vrk.32A.

⁴⁵⁸ Yans, **a.g.e.**, s.188.

surların üzerinden ateşe başladılar.⁴⁵⁹ 6 Aralık (29 Receb)'de sipahilere ulufeleri dağıtıldı.⁴⁶⁰ Bunun öncesinde, 27 Receb günü başlayan fırtına 4 gün devam etti ve ortalık toz duman oldu. Buna rağmen saldırı şiddeti arttırıldı ve toprak sürme, metris kazma işi hızlandırılıp, bazı hendeklerin dolumu tamamlandı.⁴⁶¹ Hendeklerin dolmaya başlamasıyla beraber, daha önce sefere hazırlık aşamasında belirttiğimiz 260.000 çuval askerlere dağıtılıp, her kumandana kendi bölgesindeki hendeği doldurup, 13 Aralık (6 Şaban)'da ileri yürümesi emri verildi⁴⁶². İlk olarak Kaptan Mustafa Paşa bu işi başarıp, top tüfek yağmuru altında surlara ulaştı ve ardından diğer kesimlerden kaleye ulaşıldı. Bu günün sonrasında 10-12 gün süren en kanlı çarpışmalar başladı ve bazı kuleler ele geçirilip, 23 Aralık (16 Şaban)'da Osmanlı bayrağı dikildi⁴⁶³. O gün meydana gelen çatışmada yaklaşık 2000 asker öldü. Safevi kadınları bile kaleden dışarı taş atmış ve kızgın yağ dökerek kaleyi savunmuşlardır⁴⁶⁴. Bağdad'a imdada gelen Rüstem Han'a bağlı 12.000 kişilik ordu haber alınınca, bu yön üzerine Halep valisi Mehmed Paşa, Trablus valisi Şahin Paşa ve Çöl Hakimi Ebu-rişoğlu yollandı (21 Aralık-14 Şaban). Safeviler bunu duyunca geri çekilmek zorunda kaldılar.⁴⁶⁵ Sur altındaki çatışmalar çok kanlı geçiyordu. Veziriazam Tayyar Mehmed Paşa, 15 Şaban'da Sultanın huzuruna çıkmış, Sultan muhasara uzadığı için Tayyar Paşayı azarlamıştı. Buna karşın Tayyar Paşa, ordusunun en önünde bu şiddetli çatışmaya iştirak etmiş ve 24 Aralık'taki saldırıda, alınına isabet eden bir kurşunla vefat etmiş, yerine Kaptan-ı derya Kemankeş Kara Mustafa Paşa sadaret mührünü almıştır.⁴⁶⁶ Kaptan-ı Deryalığa ise Beg Ciğer demekle meşhur Tacdar Mustafa Paşa atanmıştır.⁴⁶⁷ Aynı gün ve gecesi süren çatışmalarda, Osmanlı kumandanları kuşatma bölgelerindeki kulelerin çoğunu ele geçirdiler. Bununla beraber Bektaş Han, daha fazla dayanamayacağını anlayıp bir harp meclisi topladı. Bu mecliste; canlarına dokunulmamak şartıyla kaleyi teslim etmeye

⁴⁵⁹ Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.505B; Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.28.

⁴⁶⁰ Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.28.

⁴⁶¹ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1412; Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.201.

⁴⁶² Abdülaziz Efendi 8 Şaban olarak kaydediyor. Bkz. Abdülaziz Efendi, **a.g.e.**, vrk.26B.

⁴⁶³ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1413-1414; Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.202; Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.28; Abdülaziz Efendi, **a.g.e.**, vrk.26A-27A; Hibri Abdurrahman, **a.g.e.**, vrk.30B.

⁴⁶⁴ Hibri Abdurrahman, **a.g.e.**, vrk.32B.

⁴⁶⁵ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1412; Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.202.

⁴⁶⁶ Hibri Abdurrahman, **a.g.e.**, vrk.32B; Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1413-1414; **Süver-i Hutut-ı Hümayun**, vrk.207B-208A; Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.28; Abdülaziz Efendi, vrk.27A-27B; Vecihi Hasan Efendi, **a.g.e.**, vrk.6B-7A; Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.202.

⁴⁶⁷ Hibri Abdurrahman, **a.g.e.**, vrk.32B.

karar verdiler ve 25 Aralık (18 Şaban)'da, kale dışına elçilerini yolladılar.⁴⁶⁸ Böylece 40 gün 40 gece süren kuşatma bitmiş, Bağdad'da tekrar Osmanlı hakimiyeti başlamış oldu.⁴⁶⁹

b) Bağdad'ın Teslimi

Bektaş Hanın teslim isteği kabul edildi. Çavuşbaşı Durak Ağa ve Niğde Sancağından Hasan Paşa, Bağdad kalesine aman dilemeye gelen adamlarla birlikte gidip, Bektaş Hana teslim şartlarını kabul ettiklerini bildirdi. Ardından Bektaş Han, birkaç adamıyla beraber Veziriazamın otağına getirildi. Sultanın emriyle, siperlerden Sultanın otağına kadar bütün askerler iki sıra halinde dizildi. Bektaş Han bu yol üzerinden geçirilip Sultanın huzuruna çıkarıldı. Sultan Murad, kaledeki askerlerin, kendisine veya Şaha katılma konusunda serbest olduklarını bildirip, akşama kadar kaleden çıkmalarını emretti. Bektaş Han, Veziriazamın çadırına gidip, Padişahın verdiği amannameyi yazıp, kaledekilere yolladı.⁴⁷⁰ Evliya Çelebi Seyahatnamesinde, Bektaş Hanın yanında 5 Han daha olduğunu ve bunların aman dilemek için dışarı çıkarken, İmam-ı Azam Kapısından, boyunlarına kılıçlarını asıp geldiklerini ve kaleyi boşaltmak için Sultandan 3 gün süre istediklerini yazıyor. Sultan bu isteğe karşı “*çıplak ve silahsız bu an kaleden çıkıp bir yana gidin*” demiştir.⁴⁷¹

Osmanlı askeri kaleye girmeye başlayınca, içeride bulunan Safevi askerleri ile tekrar çatışma başladı ve tüm şehre yayıldı. Bu ikinci çatışmaya Osmanlı askerinin yağmaya başlamasının neden olduğu söylenmekle⁴⁷², Menzilnamede bu çatışmanın nedeni, kaleye giren Osmanlı askerlerinin Safevi askerlerinin silahlarını toplamak istemesi ve Safevilerin buna izin vermemesi olarak kaydedilmiştir. Bir diğer görüşe

⁴⁶⁸ **Süver-i Hutut-ı Hümayun**, vrk.208B; Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.11,28; Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1416; Mehmet Halife, **a.g.e.**, s.18; Vecihi Hasan Efendi, **a.g.e.**, vrk.7A-7B; Abdülaziz Efendi, **a.g.e.**, vrk.28A; Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.506B; Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.203; Hibri Abdurrahman, **a.g.e.**, vrk.32B.

⁴⁶⁹ “*Askeri-i Şahi düşünce fethine tarih olur, Aldı Bağdad'ı adüdan ceng ile Sultan Murad, H.1048 M.1638*”, Hafız Hüseyin Ayvansarayı, **Mecmua-i Tevarih**, Haz. Fahri Ç. Derin, Vahid Çabuk, İstanbul 1985, s.29.

⁴⁷⁰ **Süver-i Hutut-ı Hümayun**, vrk.208B-209B; Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.203; Peçevi, **a.g.e.**, s.419; Solak-zade, **a.g.e.**, s.549; Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1416-1417; Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.28-29; Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.507A-507B; Vecihi Hasan Efendi, **a.g.e.**, vrk.7B-8A; Abdülaziz Efendi, **a.g.e.**, vrk.28A-28B.

⁴⁷¹ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, s.1395.

⁴⁷² Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1418-1419; Hibri Abdurrahman, **a.g.e.**, vrk.31B.

göre, Safevilerin Osmanlının eline geçirdiği Kulelerin altına lağım kazmaya başladığının duyulması üzerine, Veziriazam lağımın iptali için askere emir vermiş ve Safevi askerlerinin kaleden çıkarılmalarını bildirmiştir⁴⁷³.

Bunun üzerine Osmanlı askeri galeyana gelmiş ve yakaladıkları tüm Safevi askerini kılıçtan geçirmişlerdir. Ayrıca Bektaş Hanın yolladığı amannameyi alan Mir Fettah, Yar Ali, Nakd Ali ve Halef Han korkuya kapılıp, Nakd Ali Han hariç, diğerleri ertesi gün çıkmayı talep etmişler, bunun üzerine çatışmalar şiddetlenmiştir.⁴⁷⁴ Peçevi tarihinde ise, Bektaş Hanın sarayını korumakla görevlendirilen Yeniçerilerin, Safevi hücumuna uğramaları üzerine ikinci çatışmanın başladığı ve diğer Yeniçerilerin arkadaşlarına yardıma gelmeleriyle bu çatışmanın bir katliama dönüştüğü bildiriliyor.⁴⁷⁵

Tekrar başlayan çatışmada, Mir Fettah, Yar Ali ve Halef Han Narin Kuleye saklanırken, diğer Safevi askerleri Karanlık-Kapı civarına saklandılar. Gece karanlığını fırsat bilip kaçmak isteyenlerin çoğu nehirden boğuldu ve kalanlarını da Osmanlı askeri yakaladı. Safevi askerlerinden Karanlık-Kapıdaki 3-4.000 kadarına, tekrar çıkıp gitmeleri hakkında aman verildi. Bunlar çıkmayı kabul etmeyince tekrar çatışma başladı.⁴⁷⁶ Sultan Murad, Hüseyin ve Silahtar Paşayı, bunların teslim olmalarını sağlaması veya kabul etmemeleri durumunda katletmesi hakkında uyarıp, buraya yolladı. Bunun üzerine Mir Fettah, Halef ve Yar Ali Han teslim olup Silahtar Paşa tarafından hapis edildiler.⁴⁷⁷

Kalede savunmaya devam eden askerlerden canlı yakalananlar Otağın önünde, diğerleri kalenin içinde kılıçtan geçirildi. Canlı kalan 7-800 askere aman verilip, Mir Fettah oğlu ve beraberindeki 3-400 asker Karanlık-Kapıdan Diyale'yedöğru gittiler⁴⁷⁸.

⁴⁷³ Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.29.

⁴⁷⁴ Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.203-204; Hammer, **a.g.e.**, s.249; Vecihi Hasan Efendi, **a.g.e.**, vrk.8A-8B; Abdülaziz Efendi, **a.g.e.**, vrk.28B-29A; **Süver-i Hutut-ı Hümayun**, vrk.209A-209B.

⁴⁷⁵ Peçevi, **a.g.e.**, s.420; Topçular Katibi de Peçevinin görüşünü desteklemekle beraber, Sultanın bu duruma kızdığını, Safevilerin kılıçtan geçirilmesini ısrarla isteyen Vezir Hüseyin Paşaya sonunda bu yetkiyi verdiği kaydedilmiştir. Yine aynı eserde, Sultanın kaledekilere aman vermeyi, kaleyi aynı gün boşaltmak kaydıyla kabul ettiği kaydedilmiştir. Bkz. Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.507B-508A.

⁴⁷⁶ Sahillioğlu, **a.g.e.**, s.29; **Süver-i Hutut-ı Hümayun**, vrk.209B.

⁴⁷⁷ Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.508B; Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1421; Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.204; **Süver-i Hutut-ı Hümayun**, vrk.209A-209B; Vecihi Hasan Efendi, **a.g.e.**, vrk.8B; Reisiülküttap İsmail Efendi bu esnada atılan bir kurşunla şehit oldu. Yerine Ebu Bekir Efendi atandı Bkz. Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1419; Hibri Abdurrahman, **a.g.e.**, vrk.34B; Abdülaziz Efendi ise, İsmail Efendinin atın altında kalarak öldüğünü kaydediyor, **a.g.e.**, vrk.29B.

⁴⁷⁸ Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.508B.

Ancak Mısır askerleri arkalarından yetişip bunların da bir kısmı öldürüldü. Kaleden kurtulan ve savaş esnasında ölen askerlerin sayısı hususunda, kaynaklarda çelişkili rakamlar vardır.⁴⁷⁹ Sonuç olarak, Şah ordusuna ancak 300 asker vardı, 30.000 Safevi askerinden, 10.000'inin muhasara esnasında, 20.000'inin kuşatmanın bitiminden sonraki üç gün içinde öldüğü söylenebilir⁴⁸⁰. Menzilnamede⁴⁸¹, kalan bu üç yüz asker yolda diğer Osmanlı kuvvetlerince öldürüldüğünü, Katip Çelebi⁴⁸² ise yağmurlu bir gecede bu askerlerin bir kubbenin altına sığındığını, kubbenin çökmesi sonucu hepsinin öldüğünü kaydediyor.

Bu çatışmalar bittikten sonra Sultan Murad, İmam-ı Azam'ın türbesini ziyaret etti⁴⁸³ ve ileri gelen devlet erkanını huzuruna kabul etti. Yine 20 Şaban – 27 Aralık'ta Büyük Mirahor Halil Ağa, Bağdad Fetihnamesini⁴⁸⁴ götürmek üzere İstanbul'a doğru yola çıktı ve Bağdad'ın yeniden inşası için çalışmalara başlandı⁴⁸⁵. Bu esnada Bektaş Hanın vefatı üzerine⁴⁸⁶, karısı tüm mallarıyla beraber babasına yollandı ve Yeniçeri Ağası Küçük Hüseyin Ağa, emrindeki 8.000 askere bir miktar daha asker eklenip, Bağdad muhafazasına vali olarak atandı (28 Şaban)⁴⁸⁷. Aynı gün, Rikabtar Mustafa Ağa Yeniçeri Ağası olarak, Tezkireci Musa Efendi Bağdad Kadısı olarak tayin edildi⁴⁸⁸. Diyarbekir Beylerbeyi Derviş Mehmed Paşa, Trablus Şam'a nakledilip, yerine Silahtar Ahmed Ağa tayin edildi. Trablus Şam'daki Şahin Paşa Bosna'ya tayin edilip, Şehit olan Veziriazamın oğluna Zeha Eyaleti verildi. 15 Ocak (8 Ramazan)'da Musul defterdarı Otağ-ı Hümayun önünde katledildi.⁴⁸⁹

⁴⁷⁹ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1421; Vecihi Hasan Efendi, **a.g.e.**, vrk.8B; Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.204; Abdülaziz Efendi, **a.g.e.**, vrk.29B; Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.29.

⁴⁸⁰ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1421-1422; Abdülaziz Efendi, **a.g.e.**, vrk.29B.

⁴⁸¹ Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.29.

⁴⁸² Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.204.

⁴⁸³ Sultan Murad Bağdad'a vardığı sırada, Bağdad Osmanlı elinde olmadığı için, İmam-ı Azam türbesini ziyaret etmek istememişti. Bunu fetihten sonra yapmayı uygun buldu ve 27 Aralık (20 Şaban)'da türbeyi ziyaret etti. Bkz. Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.29; Hibri Abdurrahman, **a.g.e.**, vrk.32A; Abdülaziz Efendi, **a.g.e.**, vrk.29B; Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.205; Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1423; Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.509B.

⁴⁸⁴ Bağdad Fetihnamesi için bkz., **Süver-i Hutut-ı Hümayun**, vrk.205A-210A.

⁴⁸⁵ Hibri Abdurrahman, **a.g.e.**, vrk.34B; Abdülaziz Efendi, **a.g.e.**, vrk.29B; Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1423; Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.29.

⁴⁸⁶ Müelliflerin çoğu, Bektaş Hanın aniden öldüğünü kaydederken, Hibri Abdurrahman intihar ettiğini (Hibri Abdurrahman, **a.g.e.**, vrk.33A); Hammer ise karısı tarafından zehirlendiğini kaydediyor (Hammer, **a.g.e.**, s.252).

⁴⁸⁷ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1423; Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.205; Abdülaziz Efendi, **a.g.e.**, vrk.30A; Vecihi Hasan Efendi, **a.g.e.**, vrk.9A.

⁴⁸⁸ Abdülaziz Efendi, **a.g.e.**, V30A; Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1423.

⁴⁸⁹ Hibri Abdurrahman, **a.g.e.**, vrk.34B.

Bağdad'ın fetih müjdesi, 17 Ocak 1639 (10 Ramazan 1048)'de Musa Paşanın Tatarı, 3 gün sonra 20 Ocak 1639 (13 Ramazan 1048)'de ise Mirahor Halil Paşa tarafından İstanbul'a ulaştırıldı ve İstanbul'da 20 gün şenlik yapıldı.⁴⁹⁰

Sultan Murad, Veziriazam Kemankeş Kara Mustafa Paşaya, Safevilerle yapılacak olan savaş veya barış görüşmelerine dair yetki verip⁴⁹¹, orduyla beraber Irak'ta bıraktı⁴⁹². Ardından Şeyhülislam Yahya Efendi bazı devlet erkanı ile beraber İstanbul'a dönmeye karar verdi. Sultan Murad, 14 Ocak 1639 (9 Ramazan 1048)'de Kazımiyye'ye geçti⁴⁹³. Üç gün burada dinlenmek üzere kaldığı esnada(15 Ocak), Bağdad baruthanesinde patlama olup, 800 hayvan ve iki yüz kadar asker öldü. Birkaç ev ve surların bir kısmı da yıkıldı.⁴⁹⁴ Bu patlama "*Safevilerin hilesine verilip*" tüm Şiiilerin öldürülmesi emredildi. Bağdad'da ve orduda affedilmiş ne kadar Şii varsa katledildi.⁴⁹⁵

3- Sultan IV. Murad'ın İstanbul'a Dönüşü

Sultan 20 gün Bağdad'da kalıp, İmam-ı Azam, Şeyh Abdülkadir Geylani türbeleri ile Bağdad'ın yıkılan sur ve kulelerin onarım işlerini yoluna koydu.⁴⁹⁶ 17 Ocak 1639 (12 Ramazan 1048)'de İmam Musa (Kazımiyye)'den kalkıp, Diyarbekir'e doğru yola çıktı. Silahtar Paşa Rikab-ı Hümayun Kaymakamı olup, Kethüdası Çiftelerli Osman Ağaya Şam eyaleti verildi. Ruznameci Kethüdası Ali Ağa Silahtar Paşanın kethüdalığına getirildi.⁴⁹⁷ Sultan, İmam Musa'dan kalkıp, Tel-Kuş, Kasr-ı Sümeyme, Sadr-ı Decüyle ve Aşık Maşuk menzilini geçip, altıncı menzilde Tekrit'e vardı.⁴⁹⁸ Bu menzilde, daha önce Musul'da alı konmuş olan Hint elçisi Mir Zarif, Sultanın huzuruna getirildi. Hint elçisi yazılan cevapnameyle beraber önce Veziriazamın yanına, oradan da

⁴⁹⁰ Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.211; Solak-zade, **a.g.e.**, s.550; Mehmet Halife, **a.g.e.**, s. 18.

⁴⁹¹ Hibri Abdurrahman, **a.g.e.**, vrk.35B; Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.511A.

⁴⁹² Evliya Çelebi, bu esnada Osmanlı ordusunun mevcudunu 80.000, Bağdad'da bırakılan askerinin 40.000 civarında olduğunu kaydediyor. Bkz. Evliya Çelebi, **a.g.e.**, s.1399-1400.

⁴⁹³ Menzilnamede 19 Şaban olarak verilen tarih yanlıştır. Dönüş notlarının aceleye gelmesinden kaynaklanan bu yanlışlık düzeltilip, 14 Ocak (9 Ramazan) yapılmıştır. Bkz. Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.11.

⁴⁹⁴ Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.205; Abdülaziz Efendi, **a.g.e.**, vrk.31A; Vecihi Hasan Efendi, **a.g.e.**, vrk.10B; Naima, **a.g.e.**, c.III, s. 1426.

⁴⁹⁵ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1427.

⁴⁹⁶ Peçevi, **a.g.e.**, s.430.

⁴⁹⁷ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1427; Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.205-206.

⁴⁹⁸ Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.29-30.

Kapıcı Başı Arslan Ağa refakatında Hindistan'a yollandı.⁴⁹⁹ 20 Ocak (15 Ramazan)'da Rumeli Beylerbeyi Arslan Paşazadeye Vezirlik rütbesi verildi.⁵⁰⁰ Sultan; Kızılhan, Acısu, Karga Çimi, Ali Hammamı'nı geçip, 27 Ocak (22 Ramazan)'da Musul'a vardı ve bir gün kalındı. Daha önce İstanbul'da hapsedilmiş olan Safevi elçisi Maksut Han, İstanbul'dan deniz yoluyla Payas iskelesine, oradan da Musul'a varmıştı. Sultan sert bir dille yazdığı mektubunu⁵⁰¹, Hamza Paşazade⁵⁰² isimli bir elçi ile beraber Safevilere ulaştırmak üzere Veziriazama yolladı.⁵⁰³ Bir gün kalındıktan sonra, Han-ı İsmail, Kesik Köprü, Ak-Boğa, Demirkapu, Nüsaybin, Mardin altı ve Şuhud Pınarı menzilleri geçilip, 28 Ocak 1639 (1 Şevval 1048)'de Diyarbakir'e varıldı ve kış sebebiyle 70 gün burada kalındı⁵⁰⁴. Burada Ramazan Bayramı geldiği için vezirler ve ulema, Sultanın elini öpüp bayramlaştılar. İmam-ı Azam türbesi için altın ve gümüş işlemeli Kapı, Kandil, Parmaklık ve Avizeler hazırlatılıp, Bağdad'a yollandı. Büyük Mirahor İbşir Mustafa Ağaya Budin Eyaleti verildi. Yine Diyarbakir'de, Kapı Ağası Mehmed Ağa vefat etmiş, Rumiye Şeyhi namıyla meşhur Nakşibendi Şeyhi, Sakarya Şeyhinin izinden gittiği ve 30-40.000 yandaşının çıkardıkları olaylar yüzünden idam edilmiştir.⁵⁰⁵ Rumeli Kadı-askeri Ebussu'ud-zade vefat etti ve yerine Anadolu Kadı-askeri İsa efendi atandı. Anadolu kadı-askerliğine Çivi-zade efendi getirildi⁵⁰⁶ Sultan Murad 12 Zilhicce-16 Nisan'da⁵⁰⁷ Diyarbakir'den kalkıp, Şilbe, Zengiyan Köprüsü, Ergani Altı, Malatya(3

⁴⁹⁹ Sahillioğlu, **a.g.m.** s.30; Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1427-1428; Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.206; Vecihi Hasan Efendi, **a.g.e.**, vrk.10B; Abdülaziz Efendi, **a.g.e.**, vrk.31A.

⁵⁰⁰ Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.511B; Aynı gün İstanbul'da, Sultan Murad'ın amcası I. Mustafa vefat etti. Danişmend, **a.g.e.**, s.381; Hammer'e göre Sultan Mustafa hastalıktan, halk arasındaki dedikodulara göre ise zehirlenerek öldürülmüştü., Hammer, **a.g.e.**, s.257.

⁵⁰¹ "Allah Sübhane u te'alaya hamd ve Resul-u Ekrem S.A.V. Hazretlerine salavat ve selam.. Şah Safi bahadır erse dühullahi'l-kaadir..." şeklinde başlayan mektupta Sultan, "Er isen meydana gel, serverlik davasında olanlara perdenişinlik ne-sezadır; attan korkan, ata binip kılıç kuşanmak hatadır. Ezel-i azalde mukarrer olan zuhura gelir, elem çekmeyip, karşı gelesin. Ve's-selam ala mine't-tebe'l-Hüda. Ramazan 1048." diyordu. Sultan ayrıca, Kanuni Sultan Süleyman dönemindeki sınırların kabulünü emretmiş, aksi takdirde vezirinin İran'ın içlerine, kendisinin de Baharda Revan, Azerbaycan ve Nahçıvan taraflarına yürüyüp ele geçireceğini, ölen askerlerin sorumluluğunun Şah'a ait olacağını bildirip, açık seçik bir ifadeyle, Şah Safi'yi tehdit etmiştir. Bu mektubun tam metni için bkz., Hibri Abdurrahman, **a.g.e.**, vrk.35A-35B.

⁵⁰² Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1437; Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.208; Vecihi Hasan Efendi, **a.g.e.**, vrk.12A; Abdülaziz Efendi, **a.g.e.**, vrk.39A.

⁵⁰³ Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.30; Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.206; Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1428; Vecihi Hasan Efendi, **a.g.e.**, vrk.10B-11A; Abdülaziz Efendi, **a.g.e.**, vrk.31A; Hibri Abdurrahman, **a.g.e.**, vrk.35A.

⁵⁰⁴ Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.30-31.

⁵⁰⁵ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1428-1436; Sahillioğlu, **a.g.e.**, s.31; Hammer, **a.g.e.**, s.254.

⁵⁰⁶ Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.515 A; Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.215.

⁵⁰⁷ Menzilmamede 11 Zilhicce gösterilse de (Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.31), müverrihler 12 Zilhicce tarihini kaydetmiştir. Mesela, Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.207; Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1429.

gün kalındı), Sivas (1 Muharrem – 3 gün kalındı), Ilıca⁵⁰⁸ (4 Muharrem), Tokat (2 gün kalındı), Lala Çayırı, Ankara⁵⁰⁹ ve oradan 6 Safer 1048 - 8 Haziran 1639'da İzmit'e varıldı. Burada Sultan Murad'ı, İstanbul'dan gelen devlet erkanı karşıladı. 8 Safer'de deniz yoluyla İstanbul'a geçen Sultan, Üsküdar'a geldi ve ayaklarındaki ağrıdan dolayı 2 gün Sinan Paşa köşkünde kalıp, 10 Safer - 12 Haziran'da muhteşem bir karşılama töreniyle şehre girdi.⁵¹⁰ Bağdad'dan İzmit'e 65 Menzilde, 146 günlük bir zaman zarfında ulaşılmıştır. Günde ortalama 6 saatlik yürüyüşle, İstanbul'a gidiş ve dönüşte toplam 393 saat yürüyüş yapılmıştır. Oturak yapılmasa, 65 günde gelinebilecek yol, oturaklarla 6,5 ay sürmüştür. Gidiş ve dönüş toplam 13,5 ay sürmüştür. Gidişte 10, dönüşte 8 han sayılmıştır⁵¹¹.

4- Sultan IV. Murad'ın Ölümü

Sultan Murad'ın sağlığı, daha Revan seferi esnasında bozulmaya başlamış ve bu seferden erken dönmek zorunda kalmıştı. Bağdad seferi dönüşünde de bacaklarındaki ağrıdan şikayetçiydi. İstanbul'da, Bağdad seferi dönüşünde bir takım değişiklikler oldu. Veziriazamın Bağdad'daki başarısı, rakibi olan Silahdar Mustafa Paşanın düşmanlığını kazanmasına sebep oldu. Silahdar Mustafa Paşa, Sultan Murad'ın çok sevdiği bir kişiydi ve devlet üzerinde büyük nüfuzu vardı. Buna karşın Şeyhülislam Yahya Efendi ve Muhasip Deli Hüseyin Paşa, Silahdar Paşanın bu gücünden çekindiklerinden, Veziriazama karşı kurulan cepheye dahil oldular. Silahdar Paşa bir takım iftiralarla Veziriazamı ortadan kaldırmaya çalıştı.⁵¹² Ayrıca Eflak ve Boğdan'daki başarısız yönetimi nedeniyle Sultan, eski Veziriazam Mehmed Paşaya kırgınlık besliyordu. İstanbul'da Kaymakam olan Tabanı Yassı Mehmed Paşa, Veziriazamı korumaya çalışıp onu destekleyince önce, Eylül 1639'da Yedikule'ye hapsedildi ardından da canından oldu. Veziriazam Kara Mustafa Paşa canını bu şekilde kurtardı ve vezareti devam etti. İstanbul Kaymakamlığına Kaptan Hüseyin Paşa atandı.⁵¹³ Tabanı Yassı Mehmed

⁵⁰⁸ Kenan Paşanın Erzurum'dan yolladığı 15 baş ve üç, dört esir bu menzilde getirildi. Bkz. Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.33.

⁵⁰⁹ Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.31-35; Naima, **a.g.e.**, c.IV, s.1461; Hammer, **a.g.e.**, s.256.

⁵¹⁰ Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.214; Naima, **a.g.e.**, c.IV, s.1461.

⁵¹¹ Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.11.

⁵¹² Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.206.

⁵¹³ Solak-zade, **a.g.e.**, s.551.

Paşanın idamından beri, yani 20 gündür kaymakamlığa bakan Hüseyin Paşa, defterhaneyi açmayıp önemli devlet işlerini Veziriazamın dönüşüne bırakmış ve sadece günlük işleri yapmıştı. Bağdad valisi olan Derviş Paşa ise bu sıralarda, Meşhad-i İmam Hüseyin türbedarı, Seyyid Dırac'ı idam etti. Seyyid, Şii olmasına rağmen Şah Bağdad'ı aldığı anda birçok Sünninin hayatını kurtarmıştı. Ancak Derviş Paşa, onun nüfuzundan çekindiği için katletmeyi uygun gördü.⁵¹⁴

Sultanın sağlığı ise gitgide bozuluyordu. Bu bozulma, Urmiye şeyhinin Diyarbekir'de idam edilmesine yoluluyordu. Nikris ağrıları artan Sultan, Şeyhin haksız idamından dolayı bu ağrıların oluştuğu fikrine kapıldı. Beykoz'da bir av sonrası geçirdiği şiddetli ağrılarda 10 gün süreyle Sultanın hayatından endişe edildi. Sultanın hastalığı için Arakü'n-nisa "Siyatik" (Gut, Nikris veya Damla) denilmekle beraber son zamanlarda oldukça şikayetçiydi. Daha önce söylendiği gibi Şeyh Urmevi'nin idamı bu olaya bağlanmıştı. Doktorların söylemleri doğrultusunda perhizler yapıyordu. Ramazan ayında şiddetli bir nöbet geçirdi ve hayatından korkuldu. 25 Ocak 1640'da sağlığı devlet büyüklerinin el öpme merasimine katılacak kadar düzeldi. Ardından Sinan Paşa köşküne gidip askeri ve cirid oyunlarını izledi. Ardından Silahdar Paşanın At meydanında ki sarayına geçti. Burada yeniden sağlığının düzelmesi nedeni ile "Sefahat-ı Şebane" yani gece sefahati yapıldı. Naima bunu gündüz olarak kaydetmiş⁵¹⁵, Sultanın direk Saraya geçtiğini yazmıştır ki bu nedenle olay "şebane-gece" değildir. Silahdar Paşa, Emirgüne Han ve Yar Ali Han bu eğlencede bulunmuşlar ve daha önce de Sultanın Bağdad dönüşü hediyeler almışlardı. Bu eğlence gecesinden sonra Sultan murad'ın sağlığı bozulmaya devam etti. Kardeşi İbrahim'in de ölüm emrini verdiği muhtemelen aklında iki şey vardı. Ya sağlığının tekrar düzeleceğini ümit ediyordu veya düşman devletlerin, karakter olarak zayıf olan İbrahim'in tahta geçmesini koz olarak kullanmalarını istemiyordu. Ancak bu görevi Silahdar'a verdiği, sonucunda Osmanlı hanedanının yok olacağını da bilincindeydi. Kendi ölümüyle birlikte devletinde sonu gelmiş olacaktı. Aynı zamanda kardeşinin ölümünü emretmesi, ateşli humma hastalığının çektiği acının bir eseri de olabilir. Sultan İbrahim, Valide-Sultanın korumasıyla hayatını kurtarabildi. Ancak Sultana, emrinin yerine getirildiği bildirildi. Kardeşinin naaşını görmek istediği zaman ise doktorlar, bunun hastalığını arttıracakını

⁵¹⁴ Naima, a.g.e., c.IV, s.1482-1483; Hammer, a.g.e., s.264.

⁵¹⁵ Naima, a.g.e., c.IV s.1486.

öne sürüp karşı çıkmışlar, Sultan hiddetlenip yerinden fırlayınca da Silahdar onu kollarından tutabilmiştir. Saray İmamı Yusuf Efendi, her an Sultan'ın yanında hazır bulunuyordu.⁵¹⁶

Sultan Murad son olarak bir takım taşra görevlerine atamalar yaptı⁵¹⁷. 9 Şubat 1640'da hastalığının ikinci kez şiddetlenmesinin 15. günü, güneş battıktan sonra, 8-9 Şubat 1640 gecesı Sultan IV. Murad vefat etti.⁵¹⁸ Ertesi gün babası Sultan Ahmed Hanın türbesine defnedildi. Sultan IV. Murad öldüğünde, miladi takvime göre, 27 yaşını bitirmiş, 28'e girmişti ve toplam olarak 16 yıl tahtta kalmıştı. Oğulları küçük yaşta öldüklerinden tahta geçecek tek isim olarak kardeşi İbrahim kalmıştı. Ve ardından Osmanlı tahtına, 9 Şubat 1640 (16 Şevval 1049)'da, Kemankeş Kara Mustafa Paşa Veziriazamlığında, 25 yaşında olan I. İbrahim oturdu.⁵¹⁹

---

⁵¹⁶ Hammer, **a.g.e.**, s.275-279.

⁵¹⁷ Mehmet Halife, **a.g.e.**, s.19.

⁵¹⁸ Vecihi Hasan Efendi, **a.g.e.**, vrk.14A; Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.522B; Hibri Abdurrahman, **a.g.e.**, vrk.40B; Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.219; Naima, **a.g.e.**, c.IV, s.1486; Mehmet Halife, **a.g.e.**, s.18; Hammer, **a.g.e.**, s.278.

⁵¹⁹ Danişmend, **a.g.e.**, s.387.

III. BÖLÜM

OSMANLI – SAFEVİ BARIŞI

1- Diplomatik Temaslar

Daha önceki bölümde, Sultanın Hamza Paşazade isimli elçiyi Şah Safi'ye, bir mektupla yolladığını belirtmiştik. Bu elçi Bağdad'a ulaştınca, Veziriazam Mustafa Paşa kendisi de bir mektup yazıp, elçiyi Şah Safiye yolladı. Mustafa Paşa mektubunda; Şah Safi'nin cülusundan bu yana Osmanlıya karşı düşmanlık beslediğini, ancak daha önceki İran şahlarının Osmanlıyla dostluk kurmaya çalıştıklarını belirtti. Revan, Azerbaycan ve Bağdad'da ölen bir çok insan ve askerinin sebebinin Şah olduğunu, ayrıca Sultanın mektubunda da belirtildiği gibi Kanuni Sultan Süleyman dönemindeki sınırlara dönülmesini içeren sulhnameyi imzalanmasını istedi. 13 Şubat 1639'da Basra'dan mal ve zahire dolu 10 gemi geldi ve zahire sıkıntısı kalmadı. 18 Şubat 1639'da Bağdad'daki tamir işleri bitince, Veziriazam, Şah Safi'yi barışa zorlamak için tekrar emrindeki orduyla yürüyüşe geçti. Şevval'in sonlarında askerlere Reşen⁵²⁰ ulufelerini dağıttı ve 15 Mart'ta Başdolap mevkiine ulaştı. Burada Bağdad'ı tahkim için 21.000'e yakın Sipahi, Yeniçeri ve Yerli kulu askeri bırakıp, Padişah'tan gelen yüz elli yük akçe teslim alınıp, 23 Mart'ta Çubuk Köprü'ye geçildi. Diyale nehri taşıdığından, 20 gün bu menzilde kalındı ve köprü işleri tamamlandı.⁵²¹

Diyale nehri, karların da erimeye başlamasıyla oldukça yükselmişti, bu nedenle büyük zorluklarla yaklaşık 4-5 günde nehir geçilebildi. Ordu Şehriban tarafına doğru ilerlerken, Şah tarafından sulh için elçi yollandığı duyuldu.⁵²² 23 Nisan'da Şehriban yakınlarına ulaşıldı. Bu mevkiide Rüstem Hanın yolladığı üç adam orduya gelip, Şahın elçi yolladığını bildirdiler. Beş gün sonra, Haruniye (Raviye) isimli menzilde, Hamza

⁵²⁰ Reşen Ulufesi, Reşen Maaşı demek olup, Receb ve Şaban kelimelerinin ilk harfleri, Ramazan kelimesinin de son harfi birleştirilerek oluşturulmuştur. Bu üç aylık dönemin toplam maaşına Reşen Ulufesi deniliyordu.

⁵²¹ Vecihi Hasan Efendi, **a.g.e.**, vrk.12A; Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.208.

⁵²² Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.513A.

Paşazade ve Şahın Mirahoru Mehmed Kulu Han, 29 Nisan'da Veziriazamın yanına ulaştılar⁵²³.

Ertesi gün Kızıl Ribat denilen mevkide, Mehmed Kulu Han ve Veziriazam Kara Mustafa Paşa bir görüşme yaptı. Şahın yolladığı mektupta; Sultan Süleyman dönemi sınırı kabul edilmekle, Kars'ın Safevilere verilmesi talep ediliyordu. Veziriazam bunu kabul etmediği gibi, Elçiye; Derteng anahtarlarını getirmesini ve Rüstem Hanın Bağdad sınırından kalkıp geri dönmesini istedi. Şaha yazılan cevab'da, Irak-ı Arab bölgesinde kalan tüm toprakların teslimi, Kanuni dönemindeki sınırların kabul edilmesi bildirildi. Bu sırada Safeviler adına elçilik görevini Rüstem Hanın Mülazımı Muhammed Kulu Han yürütüyordu. Şaha yazılan mektupta son olarak; Rüstem Handan 3 günde, Şah Safi'den 6 gün içinde cevap beklendiği yazıldı ve yollandı. 4 Mayıs 1639 (1 Muharrem 1049)'da Rüstem Hanın Derteng'den çekildiği haberi geldi. Şah Safi bu sırada, daha önce belirttiğimiz Tak-ı Bostan'da bulunuyordu⁵²⁴. Veziriazam Kara Mustafa Paşa bununla yetinmeyip, Şahı kesin bir barışa ikna etmek ve bunu bir an önce halletmek için İran'a doğru yürüyüşe geçti. 5 Mayıs'ta Hankah-Küçük denilen menzilde, Bağdad Beylerbeyi Hasan Paşaya Van eyaleti, Derviş Mehmed Paşaya Bağdad verildi. Yine bu menzilde, "Şah Safi'nin Saru Han isimli vekili geliyor" diye bir haber yayıldı.⁵²⁵ 10 Mayıs'ta, Derteng üzerinden Kasr-ı Şirin yakınındaki Zehab Ovasına konuldu. Bu esnada Şah Safi'den gelen bir mektupta, Rüstem Hana, Derteng ve kalesini boşalttırdığını, Veziriazamın istediği şartlar çerçevesinde antlaşma yapılmasını kabul ettiğini, Osmanlı Ordusunun ilerlemesinin artık durdurulmasını istediğini bildirdiği yazıyordu. Saru Han-ı Taliş isimli elçinin çok yakında varacağı da bildirildi. 14 Mayıs (11 Muharrem)'de Saru Han ve 40-50 kişik elçi heyeti Veziriazamın yanına ulaştı.⁵²⁶ Aynı gün ikindiden sonra Veziriazam Kara Mustafa Paşa ve Saru Han bir görüşme yaptılar. Ertesi gün, daha önce yollanan Mehmed Kulu Han isimli elçinin de katılmasıyla bir görüşme yapıldı. Şah Safi mektubunda, Veziriazamın sınır meselesinin halli için iyi niyetine teşekkür edip, Saru Han isimli elçisinin, sınır meselesinin halli için

⁵²³ Naima, **a.g.e.**, c.III, s.1438; Vecihi Hasan Efendi, **a.g.e.**, 11B-12A; Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.209; Abdülaziz Efendi, **a.g.e.**, vrk.40A.

⁵²⁴ Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.209-216; Abdülaziz Efendi, **a.g.e.**, vrk.40B-41A; Vecihi Hasan Efendi, **a.g.e.**, vrk.12B-13A; Naima, **a.g.e.**, c.IV, s.1470.

⁵²⁵ Naima, **a.g.e.**, c.IV, s.1470; Abdülaziz Efendi, **a.g.e.**, vrk.40B.

⁵²⁶ Vecihi Hasan Efendi, **a.g.e.**, vrk.12B-13A; Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.216; Abdülaziz Efendi, **a.g.e.**, V40B; Naima, **a.g.e.**, c.IV, s. 1470-1471.

yetkili olduğunu belirtiyordu. Ayrıca, hazırlanacak ahidnameyi bizzat tasdik edeceğini bildiriyordu. Bunun üzerine başlayan müzakereler üç gün boyunca devam etti ve 17 Mayıs 1639 Salı günü (14 Muharrem 1049), 1623 yılında Bağdad'ın Safevilerce işgali ile başlayıp, 16 yıldır süren Osmanlı - Safevi savaşına son veren ve Kasr-ı Şirin yakınındaki Zehab Ovasında yapıldığı için tarihte Kasr-ı Şirin antlaşması olarak bilinen antlaşma imzalandı.⁵²⁷

2- Kasr-ı Şirin⁵²⁸ Antlaşması

Kasr-ı Şirin antlaşması, Yeniçeri Ağası, Altı-bölük Ağaları, Beylerbeyiler, Kapukulları, Yeniçeri ihtiyarlar ve diğer devlet erkani ile Safevi elçisi Muhammed Kulu Bey huzurunda imzalandı. Hazırlanan metin, Veziriazam tarafından tayin edilen bir adamla, tasdik edilmek için Şah Safi'ye yollandı. birkaç gün sonra, Mirza Abdü'l-Hüseyin tarafından yazılan Şahın tasdiknamesi Veziriazama ulaştı. Ardından ziyafetler verildi ve Saru Han, Veziriazamın Şah'a yazdığı cevap mektubu ile İran'a yollandı. Muhammed Kulu Bey ise İstanbul'dan Sultan Murad'ın tasdikini alıp, İran Şahı Safi'ye ulaştırmak görevi için alı konuldu. Veziriazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa, Şah Safi'ye bir mektup yazıp, antlaşmanın müzakereler sonucu imzalandığını, Saru Han isimli elçinin yollanıp, Mehmed Kulu Beyin İstanbul'dan alınacak tasdik name için alıkonulduğunu bildirip, ayrıca antlaşma şartlarına büyük bir titizlikle uyulmasını istedi.⁵²⁹

⁵²⁷ Abdülaziz Efendi, **a.g.e.**, vrk.41A; Naima, **a.g.e.**, c.IV, s.1471; Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.217.

⁵²⁸ Kasr-ı Şirin, İran'ın batısında, Ardilan ülkesi diye adlandırılan bölgede bulunmaktadır. Hulvanrud'un, yahut Elvan veya Alvend nehrinin sağ sahili üzerindedir. Bu yer eski zamanlardan beri kervanlar için güvenli bir konaklama yeri olagelmıştır. Özellikle Bağdad'dan İran'ın yüksek yaylalarına giden önemli yollar üzerinde bulunmaktadır. Denizden 480 metre yükseklikte bulunan Kasr-ı Şirin, bugün taş ve kerpiç surlarla çevrili, pek fazla önemi kalmamış bir kale görünümündedir. Bu surların yanı sıra, doğuda büyük bir kervansaray vardır. Kasr-ı Şirin kelime anlamı olarak Şirinin Kasrı anlamına gelir. Son Sasani hükümdarlarından Hüsrev II. Parvez'in en gözde zevcesi bir Hıristiyan olan Şirin'dir. Bu hükümdar, yaptırdığı Kasra zevcesinin adını verdi. Bu yapı iki ana bölümden müteşekkil olup bir bölüm Şahın yazlık ikametgahı, diğer bölüm av şatosudur. İşte bugünkü Kasr-ı Şirin olarak bilinen kale bu av şatosudur. Kasr-ı Şirin ve civarında bir de Şirin ile Şahın mimarı Ferhad'ın hazin hikayeleri yaşanmıştır. İran mesnevilerinde bu hikaye yüzyıllarca işlenmiştir ve bugün bile bu aşk hikayesi hala bilinmektedir. M. Sterck, "Kasr-ı Şirin", **M.E.B.İ.A.**, c.VI, s.393

⁵²⁹ Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.513B; Naima, **a.g.e.**, c.IV, s.1472; Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.217; Abdülaziz Efendi, **a.g.e.**, vrk.41B-42A; Vecihi Hasan Efendi, **a.g.e.**, vrk.13A-13B.

Veziriazam Kara Mustafa Paşa, Şah'a mektubunu yolladıktan sonra, Diyale Suyu yakınındaki Ali Geçidi civarında Bağdad'a vali olarak atanmış olan Derviş Mehmed Paşayı Beylerbeyliğine yükseltti ve ardından da Derviş Mehmed Paşa Bağdad'a doğru yola çıktı. Haziran 1639'da ordu yürüyüşüne devam ederek Kerkük'e vardı⁵³⁰. 4 Haziran'da, Kerkük Paşası Aş-Mehmed, Kerkük yakındaki Tercil'de⁵³¹, hakkında şikayet olduğundan kaleye hapis edildi. Mısır askerleri bu menzilde terhis edildi. Ayrıca Veziriazam, bu menzilde Receb Ağayı İstanbul'a yolladı. Receb Ağanın yanında götürdüğü mektupta, İran ile Barış antlaşması yapıldığı, sadece birkaç küçük sınır konusu kaldığı yazıyordu. Deli Mahmud Palangası yakınında, Gürcü Mehmed Paşanın kardeşi Cafer Paşaya Şehrizor eyaleti verildi. 12 Haziran (10 Safer)'de Şemak menziline varıldı ve Zab Suyu taşıdığından dolayı burada beş gün kalındı. Ayıntap Beyi Osman Paşa zulüm yaptığından dolayı hapis edilip, mallarına el konuldu. Yerine Seyidhan hükümetinden biri atandı. Veziriazam buradan hareket edip Eski Musul'a vardığı sırada (29 Haziran), İstanbul'a yolladığı Receb Ağa, barış antlaşmasının kabulüne dair, Sultanın mührünü içeren Hatt-ı hümayunu Veziriazama ulıştırdı. Üç menzil sonra, Eflak ve Boğdan'a fetih müjdesi götüren, Veziriazamın mütefferika-başısı orduya vardı. Yollarda fazlaca gasp yaptığından katledildi. Veziriazam yol boyunca orduyu kısım kısım terhis ediyordu. Nitekim asker yıllardır süren savaşlardan artık bıkmıştı. Bu nedenle ordu geriye döndükçe, askerler terhis edildi. Halep, Trablus ve Maraş⁵³² askerleri de terhis edildikten sonra, 16 Temmuz (15 Rebiülevvel)'de Diyarbekir'e varıldı. Burada, Şah Safi'nin herhangi bir saldırı ihtimaline karşı asker terhis edilmedi ve bir müddet Diyarbekir'de kalınması uygun görüldü.⁵³³

Diyarbekir'e varan ordunun, İstanbul'a kadar olan yürüyüşü için ihtiyaç duyduğu yiyecek, yem, yakacak ve diğer zahire ihtiyacı için Diyarbekir'den İzmit'e kadar olan menzillerdeki kadılara hükümler yollanıp⁵³⁴, ordunun ihtiyaç duyduğu

⁵³⁰ Abdülaziz Efendi, **a.g.e.**, vrk.42A.

⁵³¹ Abdülaziz Efendi, **a.g.e.**, vrk.42A; Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.218; Naima, **a.g.e.**, c.IV, s.1471.

⁵³² Abdülaziz Efendi, bu askerlerin Reshil menzilinde terhis edildiğini kaydediyor. Bkz. Abdülaziz Efendi, **a.g.e.**, vrk.42B.

⁵³³ Naima, **a.g.e.**, c.IV, s.1472-1473; Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.1217-219; Abdülaziz Efendi, **a.g.e.**, vrk.42A,42B.

⁵³⁴ Diyarbekir-İzmit hattında bulunan toplam 47 menzilin Kadılarına yollanan hüküm. **Kamil Kepeci Tasnifi, Mevkufat Kalemi Defteri**, Nr. 2583, s.119. (8 Rebiülevvel 1048). Bu emirle beraber ordunun ihtiyaçları için, Diyarbekir'den sonraki menzillerde, 59.950 kile arpa, 99.300 adet ekmek, 1825 koyun, 1080 garrar saman, 9600 yük odun hazırlanması gerekiyordu. Böylece ordunun ihtiyacını karşılayacak kadar zahire temin edilip, parası Veziriazamın yanındaki hazineden nakden ödendi. Diyarbekir'den

miktarda erzağın hazırlanması istendi. Fakat dikkat edilmesi gereken bir nokta, Veziriazamın Halep'ten Diyarbakir'e kadar ordunun büyük bir kısmını terhis etmiş olmasıdır. Kalan kısmını da Diyarbakir'de terhis ettikten sonra, emrinde sadece İstanbul'a dönecek olan Yeniçeriler, 6 Bölük Ağaları ve kendi yakın adamları kalmıştı. Ordunun miktarı oldukça küçük olduğu için, istenen zahire ve erzak miktarı da ona göre az olmuş ve halka yük getirmemiş, aksine parası hazineden ödendiği için halka büyük gelir sağlanmıştır.

Ordu Diyarbakir'de bulunduğu sırada, kalan askerlerin de ordudan ayrılmak istemesi üzerine Veziriazam, askerlerin ay başına kadar bekleyip, ulufelerini almalarını ve sonra isteyenlerin ordudan ayrılabilceğini bildirdi.⁵³⁵ Aynı zamanda Şah Safi'den bir elçi geldi. Bu elçi, iki devlet arasında yapılan barışı kuvvetlendirmek için, daha önce Revan seferinden sonra ele geçirdikleri ve içinde Osmanlı Paşalarının da bulunduğu⁵³⁶ 200 kadar esirin serbest bırakılıp, Kazvin'den memleketlerine yollandığını bildirildi. Rüstem Hanın Tebriz'e ve diğer Safevi birliklerinin de terhis olunup Hoy, Kazvin ve Kandahar'a yollandıklarını ilettiler. Zincir, Kotur kalelerinin kendileri tarafından yıkıldığını, Maku ve Mağazberd kalelerini Osmanlıların yıktıracağını hatırlattı. Elçiye çok fazla ilgi gösterilmedi.⁵³⁷

Bu görüşmenin ardından, Veziriazam Kara Mustafa Paşa bir cevap mektubu yazıp, mektubunda; Muhammed Kulu Beyin İstanbul'a götürdüğü name ve tasdikinin, Sultan Murad tarafından kabul gördüğünü, ayrıca Muhammed Kulu Beyin, İstanbul'dan dönüşü sırasında yanına uğrayacağını ve kendisinin de bir mektup yollayacağını bildirdi. Safevilerin barış akdine uydukları sürece, Osmanlının da uyacağını, ayrıca Maku ve Mağazberd kalelerinin tahribi için adamlar gönderildiğini bildirdi.

---

sonraki Saziçi, Günçayırı, Karacaviran, Çerkeş, Gölbaşı, Sabanca ve ardından Malkoç Efendi menzillerinde bu erzakların teslim alındığına dair, **aynı defter**, s.120-121; ve Veziriazam İstanbul'a dönene kadar , Anadolu'da toplam, 10686 kuruş ödeme yapılıp, karşılığı arpa, buğday, ekmek, odun ve saman alınmıştır. Bkz. Güçer, **a.g.e.**, s.132-134.

⁵³⁵ Naima, **a.g.e.**, c.IV, s.1473; Vecihi Hasan Efendi, **a.g.e.**, vrk.13B-14A.

⁵³⁶ Naima, bu esirlerin içinde, Murtaza Paşanın Kethüdası Zülfikar Ağa, Urfa'dan ayrılan Memi Paşa, Çıldır'dan azledilen Murtaza Paşa ve birçok sancak beyi, yeniçeri, ve sipahinin olduğunu kaydediyor. Bkz. Naima, **a.g.e.**, c.IV, s.1473.

⁵³⁷ Naima, **a.g.e.**, c.IV, s.1473-1474; Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.218-219; Abdülaziz Efendi, **a.g.e.**, vrk.43B; Vecihi Hasan Efendi, **a.g.e.**, vrk.13B.

Yine Diyarbekir’de bulunulduğu esnada, 3 Ağustos (2 rebiülahir)’de, Rumeli Beylerbeyi Ali Paşa ve eyalet askerlerine izin verildi⁵³⁸. İki gün sonra da askerlere ulufe dağıtıldı. Ardından Anadolu, Karaman, Sivas askerlerine izin verildi. Veli Bey Maraş’a tayin olup, 4 Ağustos’ta Diyarbekir’den 200 asker ile Kerkük muhafazasına atandı⁵³⁹.

İstanbul’da bulunan Safevi elçisi Muhammed Kulu Bey, Sultan Murad’a Şahın mektubunu verdi. Şah yolladığı mektupta; Sultan’dan Maksut Han aracılığı ile gelen mektubunu⁵⁴⁰ aldığını, Kanuni ve Şah Tahmasb dönemindeki sınırlara dönülmesinin arzu edildiğini, kendisinin de bunu kabul edip, Hicaz’a gidecek olan hacıların, rahatlıkla bu seyahatlerini yapabilmeleri için önlemler alınmasının, hacıların hayır duasına vesile olacağını bildirdi. Bu mektupla beraber yollanılmış olan ve Şah Safinin barış antlaşmasını tasdikini içeren name⁵⁴¹, İstanbul’da kabul gördü.

Buna karşılık Sultan Murad, yapılan barış antlaşmasının tasdik edildiği bir mektup hazırlattı. Mektupta; Veziriazamın Zehab’a ilerleyişi esnasında, Şahın Saru Han isimli elçisiyle barışı kabul etmesinin ve tespit edilen sınır için rıza göstermesinin hoşnutlukla kabul edildiği bildirildi. Bun yanında Sultan Murad, daha önce Osmanlılar ile Safeviler arasında yapılmış olan antlaşmalar çerçevesinde, Safevi Devleti sınırları içinde, Hz. Peygamber’e, Hz. Ayşe’şe, Sahabelerine ve Halifelere küfür edilmesinin şiddetle yasaklanması, antlaşmanın diğer şartlarına ebedi olarak uyulması ve antlaşmayı onayladığını bildiren tasdiknameyi, Muhammed Kulu Beyin yanına verilen Mehmed Ağa ile gönderdiğini bildirdi.⁵⁴²

Mehmed Ağa ve Muhammed Kulu Beyin, Veziriazamın temasları sonucu hazırlanıp, Sultan Murad’ın onaylaması ile oluşan ve İstanbul’dan Safevi devletine götürdükleri barış antlaşması şu şekildeydi;

⁵³⁸ Abdülaziz Efendi, **a.g.e.**, vrk.42B; Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.218.

⁵³⁹ Naima, **a.g.e.**, c.IV, s.1473; Abdülaziz Efendi, **a.g.e.**, vrk.43B.

⁵⁴⁰ 659. Dîpnotta ayrıntılı olarak işret edildiği üzere, Maksud Hanın götürdüğü mektubun metni için bkz, Hibri Abdurrahman, **a.g.e.**, vrk.35A-35B.

⁵⁴¹ Bu tasdik namenin metni için bkz, Hibri Abdurrahman, **a.g.e.**, vrk.35B-36A.

⁵⁴² Yollanan tasdik name ve antlaşma metni için bkz., **B.O.A. Ali Emiri Tasnifi, IV. Murad Kısmı**, Nr. 766 ve Hibri Abdurrahman, **a.g.e.**, vrk.36A-37A; Abdülaziz Efendi, **a.g.e.**, vrk.41A-41B.

“Merhum u Cennet Sultan Murad Han; Bağdad’ı Feth ettikten sonra vaki olan sulhname suretidir;

Mustafa Paşa gönderilen vekiliniz, mümdet-ül havs ve’l-mukamil Saru Han Zeyd-i Mürşidin Zehab nam mahalde mülakat olduğunda intizam-ı umur-ı sulh ve uhud ve temfiz-i kazayay-ı kath-ı hudud hususu görüşülüp ve konuşulub, Bağdad ve Azerbaycan semtlerinde olansınır ve hududdan Hassan ve Badrani (Bedran) nam mahaller canib-i hümayunumuza müteallik olup, Mendelcin (Mendeli) Kasabası ve Derteng’e varınca ki Sermil⁵⁴³ nam mahal sınır tayin olunub, aralarında olan çöller canib-i hümayunumuza olub ve yanında olan dağ Safevilere kalıb, ve Derne ve Derteng’e Meylbaşı sınır tayin olunub canib-i hümayunumuza olubve Caf aşiretlerinin Ziyaüddin ve Haruni tabir olunur kabileler taraf-ı şerifimize olub, Bire ve Zümrütlü⁵⁴⁴ öte tarafa kalıb ve dağ üzerinde vaki olan Zincir Kalesi yıkık ve harap olub, yıkılan kalenin Garb tarafında olan köylükler canib-i hümayunumuza kalıb, Şark tarafında köyler Safevilere kalıb ve Şehrizer kurbünde Zalim Kalesinin ötesinde vaki olan dağın Zalim Kalesine⁵⁴⁵ bakan tarafı canib-i hümayunumuzdan zabt olub ve Orman (Avraman) Kalesine tabi olan köyler öte tarafa kalıb ve Şehrizer’a Çıgan-Gediği sınır olub Kızılca ve ona bağlı olan yerler canib-i hümayunumuza zabt olub ve Mihriban’a bağlı olan yerler öte tarafa kalıb, Van serhaddinde Tahşur ve Maku ve Kars canibinde beraber Mağazberd Kaleleri tarafeynden yıkılmak üzere karar verilmeyin, iki tarafın bir anlaşma ettikleri söz ve karara razı olduğumuzu ondan sonra anlaşma ve ekleme törenine uymakla levazımın tavsiye edip, İmanımıza vefa ile ve mühür ile taahhüt ettiğinizi ve o antlaşmadan çıkan, çekilme göstermediğinizi ol namede onaylayıb, cenabınızdan gelen mühürlü belge hümayunumuzda kabul olunan, anlaşmalı olan vakitten şu şartla kararlı tutuldu ki, kesilen sınır ve hudud içinde vaki olub canib-i hümayunumuza bağlanan, mensub olan devletler, yerler ve çöller ve arazilerden Kızılbaş taifesine el çekdirilip, eğer araziler yapılı veya boş ise bize bağlı ve mülhakelerinde olan ve zikr olan maddelerden sadece, Ahıska ve Kars ve Van ve Şehrizer ve Bağdad ve Basra’nın vesair sınırlarına dahil olan kaleler ve yerler ve ilçeler ve arazi ve çöller ve karalar ve tepeler ve dağlara öte taraftan saldırılmaya ve

⁵⁴³ Naima’da Sermenel olarak kaydediliyor, Naima, a.g.e., c.IV, s.1471.

⁵⁴⁴ Naima’da Zezdüvi (Zerdüvi) veya Zümrüd Me’va olarak kaydediliyor, Naima, gös.yer.

⁵⁴⁵ Naima’da Zalim Ali olarak kaydediliyor, Naima, gös.yer.

gönderilen taahhütname cümle şartları mühürlü hükümetler ile sefil ve alçaklar anlaşmayı bozmasın. Zebandarlığa ruhsat verilmeyip yasaklanmalıdır. Geri bir yüzle ruhsat verilmeye ki bu barış kararı, asırlar bitene kadar sabit ve devama kararlı olan madem ki Padişahımız tarafından zikr olunan ve yazılı olan şartlar ve kayıtlara uyulup, il ve memleketinize taaruz olmaz için gönderilen ahd nameniz mukabelesinde işbu name-i hümayunumuz sıtkla keşf olunmak yazılı ve sabit kılınmıştır. Tarafeyn arasında husumet bertaraf ve reayat ülfet töreni ve muvafakata gönderilen elçi tarafından Padişahımızca kabul olunmuş, mektup usulünü yerine getirdikten sonra izn-i aliyyemizle sizin tarafınıza gönderilmeye izin olmağın name-i hümayunumuzun tebliği hizmetine tayin olunan dergah-ı saadetimiz. Fi Evail-i Şehr-i Şevval Sene-i 1049”⁵⁴⁶

Yukarıdaki metin çerçevesinde;

- Bağdad eyaletinde bulunan Cessan, Bedre Mendeli (Mendelcin), Derne, Derteng ve Mendeli’den Derteng’e kadar uzanan hat üzerindeki bölge Osmanlı yönetimine bırakıldı.
- Sermil mevkiinde Meylbaşı (Milbaşı), Derne ve Derteng arasında sınır olarak tayin edilip, yanındaki dağ Safevilere bırakıldı.
- Sermil, Derne ve Derteng civarında yaşayan Caf Aşiretine bağlı Ziyaüddin ve Haruni isimli kabileler Osmanlılara, Bire ve Zümrüdlü kaleleleri Safevilere bırakıldı. Bahsi geçen dağ üzerindeki Zincir Kalesi yıktırılıp, bu dağın batısındaki köyler Osmanlıya, doğusundaki köyler Safevilere bırakıldı.
- Şehrizer’da bulunan Zalim-Ali Kalesinin yanındaki dağın, kaleye bakan kısmı Osmanlıya, Orman (Avraman) Kalesi civarındaki köylerin ise Safevilere bırakılmasına karar verildi.

⁵⁴⁶ **B.O.A., Name-i Hümayun Defteri**, Nr. 7, c.I, vrk.4-6; Kasr-ı Şirin antlaşmasının maddeleri ve çizilen sınırla ilgili çeşitli müelliflerde bilgi vardır. Mesela; Hibri Abdurrahman, **a.g.e.**, vrk.39B-40A; Abdülaziz Efendi, **a.g.e.**, vrk.41A-41B; Vecihi Hasan Efendi, **a.g.e.**, vrk.13A-14A; Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.217-218; Naima, **a.g.e.**, c.IV, s.1471-1472; Hammer, **a.g.e.**, s.261-262; Bunların yanında Osmanlı - İran sınırını ayrıntılı olarak tarif eden; Ferik Derviş Paşa’nın (**Devlet-i Aliyye İle İran Devleti Beyninde Olan Hudud Layihası**, İstanbul 1287) sınır layihası ile **B.O.A., İbn’ül-Emin Tasnifi, Hariciye Kısmı**, Nr. 18’e bakılabilir.

- Bağdad ile Şehrizor'un sınırı için Çıgan-Gediği sınır tayin edilip, Kızılca Kale ve civarı Osmanlıya, Mihriban Kalesi ve civarı Safevilere bırakıldı.
- Van sınırındaki Kotur ile Maku ve Kars sınırındaki Mağazberd Kaleleri, her iki tarafın daha önce kabul ettiği üzere yıkıldı.
- Bunların yanında, Ahıska, Kars, Van, Şehrizor, Bağdad ve Basra üzerine Safevilerin hiçbir müdahalesi olmadığı, Hz. Muhammed'e, Eşine, Sahabelerine ve Halifelere küfür edilmediği sürece, barış antlaşmasının ebediyen süreceği kabul edildi.

Bu antlaşma metni ve tasdiknameler ile beraber, elçiler İran'a doğru yola çıktılar. Daha önce Veziriazam Diyarbakir'deyken, Bağdad seferi esnasında Sultan'a katılmayı reddeden Aşti Aşireti hakimi Kürd Ali ile Hakari Aşireti hakimi Mir İmadüddin katledildi. Diyarbakir valisi Ahmed Paşa seraskerliğe atanıp, emrindeki askerle Musul muhafazasına yollandı. Veziriazam Diyarbakir'de 3,5 ay kaldıktan ve sınır işlerini hallettikten sonra, İstanbul'a acele geri dönmesi yolunda bir emir aldı. Veziriazam da buna uyarak 28 Ekim 1639 (1 Receb 1049)'da yola çıkıp, Malatya, Sivas üzerinden Tokat'a geldi.⁵⁴⁷

Veziriazam bu mevkide Sultanın izlediği yolu takip etmeyip, Amasya üzerinden İstanbul'a doğru yola devam etti. Bolu'ya yakın olan Göynük kasabasında, İstanbul'dan yola çıkan Mehmed Kulu Bey ve diğer elçilerle karşılaştı. Onlara ziyafetler verip, Şah Safi'ye ve Rüstem Hana iletmeleri için birer mektup verdi. Bu mektuplarda, Safevi elçisi Muhammed Kulu Bey ile Osmanlı elçisi Mehmed Ağanın elçilik görevlerini başarılı bir şekilde yerine getirdiklerini, bundan sonra ilişkilerin düzelmesi yolunda bu elçilerin mevkilerinin yükseltilerek, hediyeler verilip tekrar yollanmalarını tavsiye etti. Ardından, Veziriazam Kara Mustafa Paşa yoluna devamla, 2 Ocak'(8 Ramazan)'da İznik'e⁵⁴⁸, 5 Ocak 1640 (Ramazan 1049)'da Üsküdar'a ulaştı. Burada Vezirler, Ulema ve devlet erkanı tarafından parlak törenlerle karşılandı. Yanındaki Şeyhülislam Yahya Efendi ile beraber Topkapı sarayına ulaştı. Sultanın huzuruna çıktı ve Sultandan birçok

⁵⁴⁷ Naima, **a.g.e.**, c.IV, s.1474; Katip Çelebi, **Fezleke**, c.II, s.219-220; Abdülaziz Efendi, **a.g.e.**, vrk.43B.

⁵⁴⁸ Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.520A.

iltifat duydu. Ayrıca Sultan tarafından üstüne Samur kürkünden bir Hil'at verildi ve Veziriazamlığı görevine devam etti.⁵⁴⁹ Sultan Murad, Veziriazam İstanbul'a döndükten sonra Bağdad muhafızına iki mektup yollayıp, Safevilerle barış yapılmasına aldanıp rahata düşmemelerini, askerlerini herhangi bir tehlikeye karşı sürekli hazır tutmalarını, halka zulm etmemelerini ve birlik içinde olmalarını emretti.⁵⁵⁰ Bu emirlerin yollanmasıyla, yapılan barış antlaşmasına rağmen, Safevilere hala güvenilmediği anlaşılıyor.

3- Kasr-ı Şirin Antlaşmasının Önemi

Yüzeysel bir ifadeyle, Kasr-ı Şirin antlaşması neticesinde, bugünkü Türkiye – İran sınırının çizildiği, yıllardan beri söylenmektedir. Ancak antlaşma metnini ve maddelerini derinlemesine tetkik ettiğimizde, aslında bu antlaşma ile çizilen sınırın Osmanlı - İran sınırından çok, Sünni ve Şii toplumlarını ayıran, bunun yanında Şiilerin Sünnilere, Sünnilerin de Şiilere müdahalesini ortadan kaldırmasını amaçlayan bir düzenleme olduğu görülebilir. Nitekim Azerbaycan'ın güneyinin ve İran'ın Şii yapısı ile Irak'ta ki Sünni Osmanlı, bu antlaşmayla birbirinden ayrıldı. Ancak bu ayırım hiçbir zaman katı ve somut bir şekilde iki toplumu birbirinden ayıramadı. Hem Osmanlı Devleti, hem Safevi Devleti, XVII. yüzyılın başlarından itibaren, bir duraklama ve zayıflama dönemine girmişti. Buna rağmen Safevileri ayakta tutan Şii İslam, Osmanlıya saldırmaktan asla geri kalmamıştır. Osmanlı Devletinin ekonomik gücü ne kadar zayıflamış olursa olsun, bu saldırılara tüm gücüyle karşı koymuştur.

Hz Peygamber'e, eşine ve sahabelerine küfredilmemesi hususunda antlaşma metnine konulan madde, asıl itibariyle, daha Yavuz Sultan Selim döneminden, IV. Murat dönemine kadar, Osmanlılar ve Safeviler arasında yapılan tüm antlaşmalarda devamlı olarak Osmanlı Devleti tarafından dikte edilmiştir. Çizilen sınır ve antlaşma metninde yer alan şehir ve kasaba isimlerinden çok, Şiiliğin etkisine karşı alınan bu önlem, bizi bu mücadelenin ilk dönemlerine götürmektedir. Giriş kısmında ayrıntılı

⁵⁴⁹ Naima, **a.g.e.**, c.IV, s.1474-1475; Topçular Katibi, **a.g.e.**, vrk.520A; Solak-zade, **a.g.e.**, s.551.

⁵⁵⁰ İki emirden birincisi Bağdad Muhafazasındaki vezir Derviş Mehmed Paşaya, diğeri ise Bağdad'ın Yeniçeri Kethüdası olan Bektaş Ağaya yollanmıştır. Bu emirlerin metni için bkz., **Süver-i Hutut-ı Hümayun**, vrk.215A-216A.

olarak verdiğimiz üzere, Osmanlı – Safevi mücadelesinin sebeplerinin, 1639’da yapılmış bu antlaşmayla hala ortadan kalkmadığını söyleyebiliriz. Safevi sınırlarında, Sünniliğe karşı duyulan büyük düşmanlık, Safevilerin bugüne kadar güçlenmesini sağlayan temel itici güçtü. Kasr-ı Şirin antlaşmasına giden süreçte, Osmanlı Devletinin, tutarlı ve güçlü bir şekilde Safevilere vurduğu son darbe, Safevilerin bu itici gücünü ortadan kaldırdı. Buna rağmen Irak’ta bugün hala varlığını sürdüren en büyük sınıf olan Şiiiler, Kasr-ı Şirin veya daha sonra ki dönemde, bu topraklarda yapılan hiçbir antlaşma veya çatışma ile kesin olarak güç ve etkinliğini yitirmediği gibi, Irak’ta bugün hala Sünnilerin ve Şiiilerin egemenlik kavgasının sürmesi, bu sorunun uzun süre daha devam edeceğinin en iyi kanıtıdır. Tüm bu gelişmelerin ışığında, Kasr-ı Şirin antlaşması ile uzun yıllar süren, iki devlete oldukça büyük askeri ve ekonomik yükler getiren savaşlar dönemi sonlanmış oldu.

Buna karşın Kasr-ı Şirin’den sonra ki dönemde, iki devletin de zayıflamaya başlaması, bu dönemdeki kadar büyük bir çekişmenin tekrar gündeme gelmesini engelledi. Safevilerin yıkılışının ardından, İran’daki Nadir Şah dönemiyle beraber Osmanlılarla yapılan antlaşmalarda, ve ardından 1847 yılındaki düzenlemelerde, 1639 Kasr-ı Şirin antlaşmasının esas alınması, bu antlaşmanın ne denli gerçekçi bir temelde yapıldığını göstermesi bakımından önemlidir.

Devamlı olarak İran sınırında savaş durumunda bulunan Osmanlı askeri, Bağdad’ın alınmasından sonra baş kaldırmaya başlamış, evlerine dönmek için bir an önce antlaşma yapılması hususunda, başlarındaki bey ve ağalarına baskı yapmaya başlamışlardır. Barış antlaşması sonrasında, Veziriazam Kara Mustafa Paşa İstanbul’a dönüşü sırasında orduyu kademe kademe terhis etmiştir. Yapılan barış, İstanbul’da büyük yankı uyandırıp, hoşnutlukla karşılanmıştır. Bu barış, IV. Murad’ın gerçek anlamda yönetimi eline almasından sonra, Leh barışı bir kenara bırakıldığında, en büyük askeri ve siyasi başarıları olmuştur. Sultan IV. Murad, belki de daha büyük başarıları ulaşıp, devleti tekrar toparlanma sürecine sokacakken ömrü buna izin vermemiştir.

SONUÇ

XVI. yüzyıl başlarında İran’da Safevi Devletinin kuruluşu ile başlayan Osmanlı-İran mücadeleleri, aralıklarla yaklaşık 250 yıl sürmüştür. Bu mücadeleler, Sultan IV. Murad devrinde de devam etmiştir. Nitekim Safevi Türkmen Devletinin en büyük hükümdarlarından biri olan Şah Abbas, 1603 yılından itibaren Osmanlı topraklarına karşı taaruza geçip, Osmanlı ordularının 1578 yılından itibaren zapt ettiği Batı İran topraklarını birer birer geri aldığı gibi, Osmanlı Devletinin şark hududundaki en önemli eyaletlerinden biri olan Bağdad’ı da zapt etti (1623).

Osmanlı hükümeti, Sultan IV. Murad’ın Bağdad seferi öncesinde, Bağdad’ı geri alabilmek amacıyla, Bağdad üzerine müteaddit defalar kuvvet sevketti. Fakat yapılan askeri hareketlerin hiçbirisinde başarılı olunamadı.

Sultan Murad, 1632’de Yeniçeri isyanlarını bastırıp, birçok yeniçeri zorbasını ortadan kaldırdıktan sonra mutlak otoritesini kurup, devlet yönetimini tek başına eline aldı. Ardından 1635’de Revan üzerine yürüdüğü sırada, aklında Bağdad’ı ele geçirme düşüncesi de vardı. Fakat 1635 seferi O’nu bu amaca ulaştırmadığı gibi, 10 günde ele geçirilen Revan, bir yıl bile geçmeden tekrar elden çıktı. Şah Safi, bu başarısının ardından Osmanlıyla anlaşma yoluna gitmeyi denediye de Sultan Murad, Şahın bu hareketini hazmedemedi. Dolayısıyla Sultanın bizzat katılacağı ikinci büyük Şark seferi kaçınılmaz hale geldi. Nitekim 1636 yılında hazırlıklarına başlanılan büyük doğu seferi, 1638 baharında başladı. Askeri strateji ve lojistik bakımından sefer hazırlıkları kusursuz yapılmış, karşılaşılabilecek her türlü zorluğa ve kötü sürprize karşı tüm önlemler alınmıştı.

Ordunun iaşesi, ikmali, cephanesi, silahları ve lojistik desteği tam anlamıyla hazırlandıktan sonra ordu Bağdad’a ulaştı. 40 gün süren şiddetli kuşatma sonucu Bağdad kalesi ele geçirildi. Osmanlı ordusunun büyüklüğü ve teknik, taktik bakımından kusursuzluğu neticesinde, İran Şahı Safi Osmanlı ordusuna yaklaşmadığı gibi, Bağdad kalesindeki askerlerine yardım dahi ulaştıramadı.

Sultan Murad Damla hastalığı nedeniyle Bağdad’da fazla kalamadı. Kendisi geri dönerken, Veziriazam Kara Mustafa Paşayı barış görüşmeleri için İran sınırında bıraktı.

Mustafa Paşanın tekrar İran'a yürümeye başlamasıyla Safevi Şahı Safi, tıpkı seleflerinin yaptığı gibi meydan savaşına çıkmaya cesaret edemeyip, daha fazla geri çekilecek yeri kalmadığı için Osmanlı Devletinin istediği şartlar çerçevesinde barış yapmayı kabul etti. Böylece iki devlet arasında, Kasr-ı Şirin'de yapılan görüşmeler neticesinde, Kanuni Sultan Süleyman dönemindeki sınırlara geri dönüldü. Bağdad Osmanlı hakimiyetine girdi ve Basra körfezine kadar olan sahada güvenlik sağlanmış oldu. Bu zaferle beraber Sünni Osmanlı Devleti, mezhepsel olarak kendini düşman olarak gören Şii Safevileri mağlup ederek, dinsel yönden de Safevilere üstünlük kurmuş oldu.

Diğer yandan, XVII. Yüzyılda Osmanlı Devletinin yavaş yavaş gerilemeye başlamasıyla, devletin her kademesinde bir dejenerasyon yaşanıyordu. IV. Murad'ın selefleri, I. Mustafa ve II. Osman dönemlerinde merkezi otorite zayıflamıştı. Bağdad'da Bekir Subaşı, Erzurum'da Abaza Mehmed Paşanın isyanlarının bastırılmasında büyük zorluklar yaşanmış, hatta Bağdad bu yüzden kaybedilmişti. Buna karşın, IV. Murad'ın sert ve otoriter karakteri, yolsuzluk yapanlara hiçbir şekilde müsamaa gösterilmeden katledilmesi, devletin mutlakiyetçi yapısını kuvvetlendirdi. Bu bağlamda, Bağdad seferi esnasında, birkaç küçük hadise dışında hiçbir olumsuz olayın yaşanmaması, sefer esnasında görev başında olanların, can ve baş korkusuyla işlerini kusursuz yapmalarından kaynaklanıyordu.

Ömrü boyunca birçok katl ve idam emri veren Sultan Murad, halkına karşı oldukça duyarlıdır. Nitekim, eyaletlerdeki vezir ve beylerbeylerine yazdığı emirlerde; halkından herhangi bir şikayet gelmesi durumunda, hiç düşünmeden adı geçen bölgedeki vezirin veya beylerbeyinin canından olacağını yazıyordu. Bağdad seferinden önce, 1637'de çıkarılan Adaletnamede; Ümaraya, Yeniçeri Ağalarına, 6 Bölük Ağalarına ve Kethüdalara, halka ve fukaraya zulmedilmemesi hususunda emirler verildi. Bağdad'ın alınmasından sonra, şehirde yaşayan Şii halka kesinlikle zulm edilmemesi konusunda emirler vermesi de aynı hassasiyettendir. Buna karşın, kaleye giren Yeniçerilerle Safevi askerleri arasında çıkan çatışma sonucu, kale ele geçirildikten sonra çok kan akmıştır. Bağdad alındıktan sonra Sünni Osmanlı tebaasından aileler buraya yerleştirildi.

Bağdad'ın fethine mukabil imzalanan Kasr-ı Şirin antlaşmasıyla belirlenen sınırların, bugün hala kullanılıyor olması dikkate değer. Bu sınır gerek coğrafi, gerek

sosyal ve gerekse siyasal anlamda farklı anlamlar içeriyor. Anadolu ile İran'ı, hem coğrafi, hemde toplumsal ve dinsel olarak ikiye ayırmış ancak iki toplumun kültürel bağları kopmamıştır. Nitekim Osmanlının doğusunda ki Kızılbaş Türkmen nüfus, Safevilerin kurucu unsurudur. Safevi ordusunun Türkmenlerden oluşması, saraylarında Türkçe konuşulması, bu toplumsal bağın önemini daha da ön plana çıkarıyor.

Her ne şekilde olursa olsun 1639 yılında iki devlet arasındaki çatışma son bulmuş oldu. IV. Murad'dan sonra başa geçen I. İbrahim döneminde, Kasr-ı Şirin'in geçerliliğinin sürdüğünü görüyoruz. Şah Safi, elçisi Maksut Han vasıtasıyla yolladığı bir mektupla, I. İbrahim'in cülusunu tebrik etmiş, İbrahim ise yazdığı cevap mektubunda, Kasr-ı Şirin antlaşmasının geçerliliğini sürdürdüğünü bildirmiştir. Şah Safi'nin 12 Mayıs 1642'de ölümünün ardından da ilişkiler dostane bir havada sürdü. 1639'a kadar geçen sürede, Safevilerin saldırgan Şii politikası devam etmişti. Ancak Safevilerin bu siyaseti, artan ordu masrafları ve borçlanma nedeniyle zamanla aleyhlerine dönmüştür. Bunun yanında Avrupalı Devletlere tanınan ticari imtiyazlar, haddinden fazla bürokratin bulunması ve buldukları bölgelerde güçlenmeleri, başa geçen şahların iyi yetişmemiş olması yanında, hareme ve içkiye düşkün olmaları, Safevi hanedanının sonunu hazırlamıştır. Osmanlı Devleti ve Safevi Devleti arasında, 1134 - 1722 yılında Safevilerin fiilen yıkılmasına kadar, Kasr-ı Şirin antlaşması yürürlükte kaldı.

III. Mustafa döneminde, Basra'da Hüveyze aşireti isimli grup isyan çıkardığında, İranlılar önce davranıp isyanı bastırdılar ve Basra'ya hakim oldular. 1722 yılından sonraki bu gelişme, iki devlet arasında dostane devam eden ilişkileri gerginleştirdi. Ancak Osmanlı birliklerinin Basra'yı ele geçirmesinden sonra, kısa süren gerginlik büyümeden son buldu. Nitekim Osmanlılar Avrupa'da, İranlılar ise Afganistan'da daha önemli işlerle meşguldüler.

Bağdad özelinde ise eyalet iki büyük dinsel merkez arasından uzun yıllar tampon bölge görevi yaptı. Buraya atanan Osmanlı valileri, Mısır'dakiler kadar olmasa da, büyük ekonomik güce sahip oldular fakat merkezi otoriteye asla karşı çıkmadılar. Vergilerini düzenli ödediler. Nitekim 18. Yüzyılda, böyle bir çıkışa Osmanlı Devletinin karşı koyacak gücü de yoktu. Bağdad valileriye böyle bir baş kaldırış durumunda İran'a karşı yalnız kalacaklarını biliyorlardı.

Osmanlı Devleti ancak Safeviler tamamen ortadan kalkınca bu bölgeye tekrar eğildiyse de coğrafi uzaklık nedeniyle bir sonuca ulaşamadı. Aynı zamanda Bağdad'da, Osmanlının atadığı özerk valilerle, yerel valiler arasındaki çekişme de son bulmadı. Irak halkı, Osmanlının atadığı ve kendine göre yabancı olan bu valileri hiçbir zaman hazmedemedi. 1734, 1736, 1747, 1750 yıllarında, Osmanlının Bağdad'daki otoritesini kuvvetlendirme çabaları da sonuca ulaşmadı.

XVIII.Yüzyılın başlarında, Afganların İsfahan'a kadar girmelerini fırsat bilen Osmanlı Hükümeti, hem Rusların Kafkaslara inmeklerini önlemek, hemde Osmanlı-İran sınırındaki stratejik kaleleri ele geçirmek maksadıyla, doğuda askeri bir hareket başlattı. Bu askeri hareketin başarısına karşın, Nadir Şahın karşı saldırısı, Osmanlının zafiyetini gözler önüne serdi.

Uzun yıllar süren Osmanlı - Safevi mücadelesi, bölgenin askeri ve stratejik dengelerinde değişikliklere sebep oldu. Safeviler aldıkları mağlubiyetler sonucu öncelikle Doğu Anadolu'dan vazgeçmek zorunda kaldılar. Ancak Osmanlılarda Safevileri ortadan kaldırma amacına ulaşamadılar ve bahsettiğimiz üzere, 1722 yılındaki Afgan hakimiyetine kadar Safeviler varlığını sürdürdü. Osmanlının Türkistanla arasındaki ilişkiler, yıllarca süren savaşlar nedeniyle kopma noktasına gelirken, İpekyolu önemini ve güvenini yitirdi. Safevilerin de Avrupa ile ilişkilerine Osmanlı tarafından set konulmuş oldu. Safevilerin Şiiliği resmi din olarak ilan etmeleri ve bu inançlarını inatla ve silahla yaymaya çalışmaları, geniş perspektifte Türk ve İslam coğrafyasının parçalanmasına da sebep oldu.

KAYNAKÇA

ARSİV BELGELERİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Mühimme Defteri, Nr. 87, Sayfa 73-198, Hüküm Nr, 177-584.

Mühimme Defteri, Nr. 88, Sayfa 1-25, Hüküm Nr, 285-343.

Kamil Kepeci Tasnifi, *Mefkufat Kalemi Defteri*, Nr. 2580, s. 27, 28, 29, 30, 31; Nr. 2583, s.120-121.

Maliye Ahkam Defteri, Nr. 3443, s. 1, 2, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 48, 49.

Name-i Hümayun Defterleri, Nr. 7, c. I, Varak 1-15.

VESİKA MECMUALARI

Süver-i Hutut-ı Hümayun, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Bölümü, Türkçe Yazmalar, Nr. 6110.

VEKAYİNAMELER

1. EVLİYA ÇELEBİ, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c.IV, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1986.
2. HAFİZ HÜSEYİN AYVANSARAYI, , *Mecmua-i Tevarih*, Hazırlayanlar: Fahri Ç. Derin, Vahid Çabuk, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1985.

3. HİBRİ ABDURRAHMAN EFENDİ, *Defter-i Ahbar*, Veliyüddin Efendi Kütüphanesi. Nr. 21418.
4. KARA ÇELEBİ-ZADE ABDÜLAZİZ EFENDİ, *Zafer-name*, İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Bölümü, Türkçe Yazmalar, Nr. 2288/1.
5. KATİP ÇELEBİ, (Hacı Halife), **Fezleke**, c.II, Ceride-i Havadis Matbaası, İstanbul 1287.
6. KOÇI BEY, **Koçi Bey Risalesi (Eski ve Yeni Harflerle)**, Haz. Yılmaz Kurt, Ecdad Yayınları, I. Baskı, Ankara 1994.
7. MEHMET HALİFE, *Tarih-i Gulmani*, Hazırlayan: Kamil Su, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, II. Baskı, Ankara 1986.
8. MUSTAFA NAİMA EFENDİ, **Tarih-i Naima, Ravzat-el Hüseyin fi Hülasat-ül Ahbar el-Hafikiyn**, c.II-III, Haz. Zuhuri Danışman, Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, İstanbul 1968.
9. MUSTAFA NURİ PAŞA, **Netayic'ül-Vukuat, Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi**, c. I-II, Haz. Neşet Çağatay, T.T.K. Basımevi, 2. Baskı, Ankara 1987.
10. PEÇEVİ İBRAHİM EFENDİ, **Peçevi Tarihi**, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, c.II, Kültür Bakanlığı Yayınları, II. Baskı, Ankara 1992.
11. PEÇUYLU İBRAHİM EFENDİ, **Tarih**, c.II, İstanbul 1283, (Tıpkı Basım), Haz. Fahri Ç. Derini Vahid Çabuk, İstanbul 1980.
12. SOLAK-ZADE MEHMED HEMDEMİ ÇELEBİ, **Solak-zade Tarihi**, Haz. Vahid Çabuk, c.II, Kültür Bakanlığı Yayınları, I. Baskı, Ankara 1989.
13. TOPÇULAR KATİBİ ABDÜLKADİR (KADRI) EFENDİ, **Topçular Katibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)**, c.II, Haz. Ziya Yılmaz, T.T.K. Yayınları, T.T.K. Basımevi, Ankara 2003.

14. VECİHİ HASAN EFENDİ, **Tarih**, Hamidiye Kütüphanesi, Nr. 917, İstanbul 1137.

ARAŞTIRMA ESERLER

15. ABBASLI, Mirza, “Safevilerin Kökenine Dair”, **Bellekten**, c.40, S.158, T.T.K. Basımevi, Ankara 1976.
16. AKA, İsmail, “Selçuklu Sonrası Ortadoğu’da Türk Varlığı (Safeviler)”, **T.A.**, c.VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
17. AKGÜNDÜZ, Ahmet, **Tabular Yıkılıyor I**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, Nr.13, İstanbul 1996.
18. AKGÜNDÜZ, Ahmed, ÖZTÜRK, Said, **Bilinmeyen Osmanlı**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1999.
19. AKSUN, Ziya Nur, **Osmanlı Tarihi**, c.II, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1994.
20. ATEŞ, Abdurrahman, **Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta 2001.
21. AYKUT, Nezihi, “IV. Murad’ın Revan Seferi Menzilnamesi”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, **Tarih Dergisi**, S.34, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1984.
22. BAŞAR, Fahamettin, “Safeviler”, **D.G.B.İ.T.**, c.IX, Çağ Yayınları, İstanbul 1989.
23. BAYIR, Önder, **IV. Murad’ın Hatt-ı Hümayunları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994.
24. BAYSUN, M. Cavid, “Bağdad”, **M.E.B.İ.A.**, c.II, M.E.B. Basımevi, 5. Baskı, İstanbul 1979.
25. _____, “Murad IV”, **M.E.B.İ.A.**, c.VIII, M.E.B. Basımevi, 5. Baskı, İstanbul 1979.

26. BOSWORTH, C.E., **İslam Devletleri Tarihi**, Çev. E. Merçil, M. İpşirli, Oğuz Yayınları, İstanbul 1980.
27. DANİŞMEND, İsmail Hami, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, c.III, Türkiye Yayınevi, II. Baskı, İstanbul 1962.
28. DANKOFF, Robert, “Evliya Çelebi Seyahatnamesi Işığında Osmanlı Toplum Hayatı”, **T.A.**, c.X, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
29. ED-DURİ, Abdülaziz, “Bağdad” (Genel Bakış), **T.D.V.İ.A.**, c.IV, İstanbul 1991.
30. EFENDİYEYEV, Oktay, “Şah Tahmasb’ın Şahsiyetine Dair”, **T.A.**, c.VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
31. ERAVCI, H. Mustafa, “Safevi Hanedanı”, **T.A.**, c.VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
32. GÖLPINARLI, Abdülbaki, “Kızılbaş”, **M.E.B.İ.A.**, c.VI, M.E.B. Basımevi, İstanbul 1979.
33. GÜÇER, Lütfi, **XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler**, Sermet Matbaası, İstanbul 1964.
34. HALAÇOĞLU, Yusuf, “Bağdad - Osmanlı Dönemi”, **T.D.V.İ.A.**, c.IV, İstanbul 1991.
35. HAMMER, Joseph Von, **Büyük Osmanlı Tarihi**, c.V, Çev. Mehmed Atabey, Haz. Mümin Çevik, Erol Kılıç, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1992.
36. İLGÜREL, Mücteba, “IV. Murad”, **D.G.B.İ.T.**, c.IX, Çağ Yayınları, İstanbul 1989.
37. İNALCIK, Halil, “Hüsrev Paşa”, **T.D.V.İ.A.**, c.XIX, İstanbul 1999.
38. _____, “Adaletnameler”, **Türk Tarih Belgeleri Dergisi**, c.II (1965), S. 3-4, T.T.K. Basımevi, Ankara 1993.

39. İŞBİLİR, Ömer, “Osmanlı Ordularının İaşe ve İkmali; I Ahmed Devri İran Seferleri Örneği”, **T.A.**, c.X, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
40. KEVSERANİ, Vecih, **Osmanlı ve Safevilerde Din-Devlet İlişkisi**, Çev. Muhlis Canyürek, Denge Yayınları, İstanbul 1992.
41. KILIÇ, Remzi, **XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı - İran Siyasi Antlaşmaları**, Tez Yayınları, I. Baskı, İstanbul 2001.
42. KOÇ, Ümit, “Klasik Dönem Osmanlı Sanayii Üzerine Bir Değerlendirme (1500-1605)”, **T.A.**, c.X, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
43. KOÇU, Reşat Ekrem, **Osmanlı Padişahları (IV. Murad)**, Doğan Kitap, 2. Baskı, İstanbul 2002.
44. KUNT, İ. Metin, **Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, Nr.154, İstanbul 1978.
45. KÜTÜKOĞLU, Bekir, **Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)**, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1993.
46. MANTRAN, Robert, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, c.I, Çev. Server Tanilli, Adam Yayınları, III. Baskı, İstanbul 1999.
47. MARSİLLİ, Graf, **Osmanlı İmparatorluğunun Zuhur ve Terakkisinden İnhitatu Zamanına Kadar Askeri Vaziyet**, Çev. M. Kaymakam Nazmi, Büyük Erkan-ı Harbiye Matbaası, Ankara 1934.
48. MARUFOĞLU, Sinan, **Osmanlı Döneminde Kuzey Irak (1831-1914)**, Eren Yayınları, İstanbul 1998.
49. NESİBLİ, Nesib, “Osmanlı-Safevi Savaşları, Mezhep Meselesi ve İran”, **T.A.**, c.VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
50. OCAK, Ahmet Yaşar, **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler, 15. ve 17. Yüzyıllar**, İstanbul 1999.

51. _____, “Osmanlı Kaynaklarında ve Modern Türk Tarihçiliğinde Osmanlı-Safevi Münasebetleri, XVI. ve XVII. Yüzyıllar”, **Belleten**, S. 246, c. LXVI, T.T.K. Basımevi, Ankara 2003.
52. ÖZ, Mehmet, “II. Viyana Seferine Kadar XVII. Yüzyıl”, **T.A.**, c.IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
53. ÖZYALÇINER, Adnan, **IV. Murad ve Mirgün Bahçeleri, Güzelliğe ve Güce Hayran Bir Padişah**, Milliyet Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 1998.
54. PEIRCE, Leslie P., **Harem-i Hümayun – Osmanlı İmparatorluğunda Hükümlanlık ve Kadınlar**, Çev. Ayşe BERKTAY, İstanbul 1996.
55. ROTA, Giorgio, “Safevi İran’ı İle Venedik Cumhuriyeti Arasındaki Diplomatik İlişkilere Genel Bir Bakış”, Çev. Nasuh Uslu, **T.A.**, c.VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
56. SAHİLLİOĞLU, Halil, “Dördüncü Murad’ın Bağdat Seferi Menzilnamesi (Bağdat Seferi Harp Jurnalı)”, **Türk Tarih Belgeleri Dergisi**, c.II, S. 3-4, T.T.K. Basımevi, Ankara 1993.
57. SARAY, Mehmet, **Türk-İran İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999.
58. SAVAŞ, Saim, “Osmanlı-Safevi Mücadelesinin Toplumsal Sonuçları”, **T.A.**, c.VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
59. SERTOĞLU, Mithat, **IV. Murad**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, I. Baskı, Ankara 1987.
60. STRECK, M, “*Kasr-ı Şirin*”, **M.E.B.İ.A.**, c.VI, M.E.B. Basımevi, 5. Baskı, İstanbul 1979.
61. SUNGUR, Meryem Şahin, **Osmanlı Devletinde Sultan IV. Murad ve Dönemi Yenilik Hareketleri (1623-1640)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2002

62. SÜMER, Faruk, **Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, T.T.K. Basımevi, Ankara 1992.
63. SÜMER, Faruk, “Abbas I”, **T.D.V.İ.A.**, c.I, İstanbul 1988.
64. ŞAHİN, İlhan, “1638 Bağdad Seferinde Zahir Nakline Memur Edilen Yeni-İl ve Halep Türkmenleri”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, **Tarih Dergisi**, S. 33, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1982.
65. TEKTAŞ, Nazım, **Sadrzamlar (Osmanlıda İkinci Adam Saltanatı)**, Çatı Kitapları, İstanbul 2002.
66. UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, c.III, Kısım I, T.T.K. Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1983.
67. ÜNAL, Tahsin, “Savaşa Çıkan Osmanlı Ordusunda Lojistik İşleri (IV. Murad’ın Bağdad Seferi Hazırlıkları)”, **Türk Kültürü Dergisi**, S. 58 (Ordu Sayısı), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ağustos 1967.
68. ÜNVER, A. Süheyl, “IV. Murad’ın Revan Seferi Kronolojisi”, **Belleten**, c.XVI, S. 64, T.T.K. Basımevi, Ankara 1952.
69. YANS, Kerim, **IV. Murad Devrinde Osmanlı - Safevi Münasebetleri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Kürsüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1977.
70. YAZICI, Tahsin, “Safeviler”, **M.E.B.İ.A.**, c.X, M.E.B. Basımevi, İstanbul 1980.